

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**РИЗИКИ, ЗАГРОЗИ, ПРІОРИТЕТИ ТА НАСЛІДКИ
РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Київ–2012

УДК 338.012.336.02(477)
К 56

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автор:

Коваль О. П., к. е. н.

*За редакцією Я. А. Жаліла,
к. е. н., с. н. с., заслуженого економіста України*

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

К 56 **Коваль О. П.** Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України: аналіт. доп. / О. П. Коваль; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 112 с.

ISBN 978-966-554-170-7

Розглянуто критерії реформування вітчизняної пенсійної системи в контексті загальних цілей пенсійного страхування як особливої складової соціального захисту осіб похилого віку. Проаналізовано перелік традиційних і новітніх загроз для нинішньої пенсійної системи й сформульовано загрози соціальній та економічній безпеці, що генеруються дореформеною й майбутньою реформованою пенсійною системою. Проаналізовано ймовірний вплив фінансових криз на майбутню пенсійну систему. Сформульовано пріоритети державної політики щодо розбудови реформованої пенсійної системи. На підставі аналізу світового досвіду запропоновано новітній підхід до стимулювання добровільних пенсійних заощаджень громадян.

Для фахівців у сфері пенсійної реформи.

ISBN 978-966-554-170-7

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2012

ВСТУП

Аналіз поточного стану та процесів еволюції вітчизняної пенсійної системи засвідчує її безумовну інституційну сталість навіть у тих компонентах, які мали б бути реформованими. Концептуальні засади реформи мають логічно витікати з чітко сформульованої, зрозумілої та комплексної мети наближення вітчизняної системи соціального захисту до найкращих стандартів, вироблених світовою спільнотою.

На сьогодні досягнення зазначеної цілі унеможливорюється (або принаймні значно утруднюється) через соціальну й економічну неготовність суспільних інститутів до реформаторських заходів. Слід підкреслити: подолання дефіциту Пенсійного фонду України є певною мірою більш локальним завданням, ніж трансформація відносин між усіма суб'єктами пенсійного процесу – роботодавцями, працівниками та державою.

Пасивність, звичка перекладати відповідальність за власний добробут на інших, невміння планувати своє майбутнє та прораховувати фінансові ризики стали однією з головних загроз і для нинішньої, і для майбутньої реформованої пенсійної системи. Змінити ситуацію можливо, на думку автора, лише за умов повного й остаточного переходу на страховий принцип, адже тільки він повною мірою дозволяє пов'язати рівень добробуту особи пенсійного віку з фінансовими результатами її трудової активності протягом попереднього періоду життя. Звичайно, такий перехід потребує значної роз'яснювальної (навіть виховної) роботи з населенням, починаючи з осіб наймолодшого віку, але позитивний ефект перевищить затрати, дозволивши переорієнтувати індивідуальні й суспільні настанови людей у бік більшої відповідальності.

Необхідність подолання наявної структурної розбалансованості пенсійних фінансів може й має стати спонукальним мотивом для запровадження глибинних реформ, які охоплюють не лише пенсійну систему, а передусім такі дотичні сфери, як ринок праці та управління заробітною платою. Поліпшення стану цих сегментів економіки стане запорукою позитивних зрушень у пенсійному забезпеченні україн-

ців. Один із провідних спеціалістів із питань пенсійного забезпечення Р. Хольцман цілком справедливо вважає, що навіть найбільш продумана пенсійна реформа може зазнати невдачі, якщо не супроводжуватиметься одночасними трансформаціями ринку праці та сфери фінансів¹.

Проведення пенсійної реформи в сучасній Україні ускладнюється й місцем останньої в глобальних соціально-економічних процесах і світовому поділі праці. Так склалося, що Україна, зробивши значний прорив щодо переходу до ринкової економіки, не змогла значною мірою використати можливості, які дає постіндустріальний світ. Розуміння значущості високотехнологічної праці й взагалі «людського складника» для економічного розвитку досі не сформувалося, а це значно ускладнює подальші ринкові перетворення, засновані на цінностях відкритого постіндустріального суспільства. Відсутність відповідної ідеології та нерозуміння важливості систем соціального захисту як чинника економічного розвитку ускладнює їх адаптацію до новітніх реалій, і «вікно можливостей» у сфері реформування пенсійної системи дедалі звужується. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність ясного й недвозначного розуміння ризиків, загроз, пріоритетів і наслідків реформування системи соціального захисту, насамперед її пенсійної складової.

Будь-яке реформування, особливо такої соціально чутливої сфери як пенсійна, неодмінно сприяє підвищенню ризиків і загроз тим чи іншим аспектам суспільного буття. Отже, вони потребують детального вивчення, аналізу й каталогізації. Наявність каталогу ризиків дозволить не лише структурувати їх, а й визначити способи зниження їх негативного впливу, знешкодження наслідків і запобігання їх появі в майбутньому. Саме така «дорожня карта» є необхідною умовою відносно безболісності трансформаційних процесів.

Враховуючи зазначене, запропонована доповідь структурована таким чином. Для формування зрозумілих недвозначних критеріїв функціонування пенсійної системи в **розділі 1** пропонується *загальний підхід до оцінки майбутніх наслідків реформи*. **Розділ 2** присвячений традиційним і новітнім ризикам існування пенсійної системи, які розглядаються як першопричина соціально-економічної небезпеки. У **розділі 3** представлені міркування щодо можливих загроз з боку самої пенсійної системи, які також можуть стати джерелом небезпеки для соціально-економічного розвитку країни. Окрему увагу приділено питанню існу-

¹*Holzmann, R. Linking Pension Reform to Labor and Financial Market Reforms: An Introduction // Pension Reform in Southeastern Europe: Linking to Labor and Financial Market Reform. – 2009. – P. 9–26.*

вання пенсійної системи в умовах впливу такого потужного дестабілізуючого чинника як фінансові кризи (**розділ 4**). У **розділі 5** обґрунтовані довгострокові цільові орієнтири державної політики в контексті забезпечення стійкості й збалансованості реформованої пенсійної системи. Насамкінець, у **розділі 6** на експертне обговорення для подальшого науково-методичного опрацювання запропоновано концептуальний підхід до побудови системи добровільних пенсійних заощаджень громадян.

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ МАЙБУТНІХ НАСЛІДКІВ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ

Дискусії довкола реформування вітчизняної пенсійної системи не вщухають протягом кількох років. Чергова хвиля інтересу щодо пенсійних новацій сколихнулася на початку осені 2011 р. завдяки ухваленню Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»². Представники державних органів, пенсійної спільноти, профспілок та незалежні експерти висловлюють свої (іноді полярні) погляди щодо тих чи інших положень документа. Але при цьому відчувається очевидна нестача думок щодо цілей і завдань пенсійної реформи.

Оприлюднені представниками виконавчої влади цілі пенсійної реформи, що є загалом правильними та соціально привабливими, в науково-практичному контексті виглядають досить розпливчасто та неконкретно. Так, ціллю реформи пенсійної системи задекларовано посилення соціального захисту осіб, які втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їхнього життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи. Для цього передбачається стабілізувати солідарну пенсійну систему, запровадити загальнообов'язкове накопичувальне й розвивати добровільне накопичувальне пенсійне страхування, а також поліпшити адміністрування пенсійної системи³.

²*Про заходи* щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Голос України. – 2011. – 13 вересня (№ 169).

³*Заможне* суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/>

Проте архітекторам реформи необхідно чітко уявляти її задум, остаточну мету, щоб визначити критерії оцінки результату. Такі критерії мають встановлювати стандарти, які досягатимуться внаслідок реформи. Дотриманню стандартів слугуватиме адекватна система механізмів реалізації реформи.

На думку спеціалістів Світового банку, з погляду ідеології соціального забезпечення пенсійні системи незалежно від їх побудови мають забезпечувати досягнення чотирьох основоположних цілей (рис. 1)⁴. На думку окремої людини, вирівнювання споживання протягом усього життєвого циклу стосується насамперед питань накопичення та розподілу заощаджень, тобто переведення частини коштів із періоду економічної активності та отримання заробітної плати до пенсійного періоду.

Рис. 1. Сукупність цілей пенсійної системи

⁴Хольцман, Р. Обеспеченная старость в XXI веке. Пенсионные системы и реформы в международной перспективе / Р. Хольцман, Р. Хинц; Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия, 2005; Gora M. & E. Palmer, 2004, Shifting Perspectives in Pensions // IZA Discussion Paper. – No 1369. – October.

Страхування від ризиків невизначеності тривалості життя означає об'єднання коштів у межах вікової когорти та/або між віковими когортами.

На долю держави припадає забезпечення скорочення бідності, тобто гарантування усім незалежно від рівня або виду економічної діяльності, можливості уникнути злиденності на старості. Іншою ціллю держави є переспрямування грошових потоків з використанням відповідних механізмів, спрямоване на більш рівномірний розподіл доходів громадян у спосіб переведення коштів від «багатих до бідних».

На думку спеціалістів Світового банку, ідеальна пенсійна система має відповідати таким критеріям: достатнє, прийнятне за витратами, стійке та надійне пенсійне забезпечення громадян⁵.

Під *достатністю* мається на увазі й абсолютний (такий, що запобігає бідності серед людей похилого віку), і відносний (такий, що достатньою мірою забезпечує обсяги споживання після втрати трудового доходу) розмір пенсії.

При цьому слід пам'ятати, що ступінь достатності є доволі незначим відносним показником, що залежить від низки чинників. До них можна віднести забезпеченість житлом, доступ до послуг охорони здоров'я, інших базових послуг тощо. При цьому Світовий банк дотримується погляду, що для працівників з нижчим рівнем доходу необхідні більш високі норми заміщення, тоді як для осіб із більш високим доходом вони мають бути нижчі⁶.

Доступність за витратами – це фінансові можливості окремих громадян і суспільства загалом. Незважаючи на те, що більш високий коефіцієнт заміщення є більш бажаним, його забезпечення потребує додаткового фінансового навантаження на роботодавця та/або працівника. Досвід того ж Світового банку свідчить про те, що обов'язкові ставки відрахувань, що перевищують 20 %, насамперед стають дестимульовальними для країн із середнім і низьким рівнем доходів, відповідно розвиненою системою податків та зборів⁷.

Стійкість – це фінансова стабільність системи. Така система має бути побудована таким чином, щоб у майбутньому уникати ситуацій, що потребують невідкладної параметричної корекції (підвищення ставок пенсійного внеску, пенсійного віку тощо).

⁵Хольцман, Р. Обеспеченная старость в XXI веке. Пенсионные системы и реформы в международной перспективе / Р. Хольцман, Р. Хинц; Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия, 2005; Gora M. & E. Palmer, 2004, Shifting Perspectives in Pensions // IZA Discussion Paper. – No 1369. – October.

⁶Там само.

⁷Там само.

Надійність – це здатність системи витримувати потрясіння та зберегти життєздатність під впливом надзвичайних подій. Головним показником при цьому є здатність забезпечувати запланований коефіцієнт заміщення у передбаченому порядку протягом тривалого часу.

Якщо погодитися з вищенаведеною позицією Світового банку (а у нас на сьогодні немає підстав не погоджуватися, оскільки вона знаходиться в межах базової концепції соціальної держави, якою Україну оголошує Конституція), виникає необхідність перевірки майбутньої реформованої пенсійної системи на відповідність наголошеним цілям та критеріям (табл. 1).

Таблиця 1

Відповідність реформованої пенсійної системи України цілям пенсійної реформи та критеріям пенсійної системи

	Орієнтири	Дореформена пенсійна система	Майбутня пенсійна система*
Цілі пенсійної системи	Вирівнювання споживання протягом усього життєвого циклу людини	Досягається частково	Може бути досягнута більшою мірою, але не для усіх категорій громадян
	Страхування від ризику невизначеної тривалості життя	Досягається завдяки участі держави	Залежить від концепції подальшого розвитку
	Скорочення бідності серед літнього населення	Досягається незадовільно	Залежить від концепції подальшого розвитку
	Перерозподіл доходів від «багатих до бідних»	Забезпечує зворотний ефект	Може зменшити зворотний ефект
Критерії	Достатність	Загалом не відповідає	Не піддається визначенню
	Доступність за витратами	Кардинальних змін не передбачається	
	Стійкість	Потребує корекції	Також потребуватиме корекції, проте в менших масштабах
	Надійність	Вразлива	Потребує окремого дослідження

*З доданням загальнообов'язкового накопичувального компонента

Відносно *першої цілі пенсійної системи* необхідно зазначити таке.

Як не парадоксально, але за формальними показниками вітчизняна пенсійна система виглядає на тлі інших країн досить пристойно

(табл. 2). Коефіцієнт заміщення в солідарній системі протягом останніх років коливається на рівні 50 %, що відповідає вимогам МОП.

Як видно з табл. 2, за коефіцієнтом заміщення Україна з-поміж більшості розвинених країн поступається лише Франції (61,5 %) та Нідерландам (60 %), випереджаючи при цьому аналогічний показник у таких країнах, як Німеччина (46 %), Польща (45 %), Росія (37,6 %), США (33,3 %), Великобританія (20 %), Данія (17,5%)⁸. Інша річ, такий показник не відображає реальний стан справ у пенсійному забезпеченні співвітчизників, оскільки не враховує тіньові доходи, які працівник отримував протягом періоду трудової діяльності.

Таблиця 2

Середня пенсія у солідарній системі (у % до середньої зарплати)

Країна	Середня державна пенсія за рахунок коштів солідарної системи	Коефіцієнт заміщення, %
Україна	1103 грн (жовтень 2010 р.)	50,0
Німеччина	14000 грн (1300 євро)	46,0
Франція	14000 грн (1300 євро)	61,5
Великобританія	5300 грн (420 фунтів стерлінгів)	20,0
США	9370 грн (1175 дол. США)	33,3
Нідерланди	15222 грн (1416 євро)	60,0
Данія	7983 грн (5500 датських крон)	17,5
Росія	5369 грн (20473 рублів)	37,6
Польща	4120 грн (1500 злотих)	45,0

Джерело: матеріали USAID⁹

Інша проблема полягає в тому, що в Україні вкрай низький рівень офіційних заробітних плат, тобто деформована структура витрат на роботу силу та капітал. За твердженням спеціалістів, неабияку роль при цьому відіграє великий процент неформальної (тіньової) економіки, в якій пенсійні внески не сплачуються.

Майбутня пенсійна система потенційно здатна ще більше наблизити працівника до першої цілі, тобто посилити вирівнювання споживан-

⁸Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід. Проект USAID. – 2011. – Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf

⁹Там само.

ня протягом усього життєвого циклу¹⁰. Але при цьому слід мати на увазі, що таке вирівнювання дійсно відбудеться лише для осіб із середньою та високою заробітними платами. Натомість пенсії працівників, які протягом усього періоду трудової діяльності отримували низькі заробітні плати, після реформи найімовірніше зменшаться¹¹. Отже, майбутня пенсійна система певним чином поставить під загрозу досягнення третьої цілі – скорочення бідності серед літнього населення (ситуація загострюється тим, що низькооплачувані верстви населення зазвичай не мають і тіньових доходів).

Друга ціль – страхування від ризику невизначеності тривалості життя – у сучасній пенсійній системі досягається завдяки фактичній відмові держави від актуарного принципу визначення розмірів пенсій (незважаючи на те, що цей принцип де-юре закріплений у чинному законодавстві). В умовах зміни співвідношення платників пенсійних внесків до кількості пенсіонерів на користь останніх держава, залишаючи пенсії незмінними й навіть час від часу індексуючи їх, покриває дефіцит бюджету ПФУ за рахунок коштів державного бюджету.

В обов'язковому накопичувальному компоненті тривірневої пенсійної системи законодавство передбачає отримання двох видів пенсій – довічної пенсії та одноразової виплати. Зрозуміло, що остання жодним чином не страхує пенсіонера від ризику невизначеності тривалості життя.

Довічна пенсія виплачуватиметься за рахунок придбання пенсіонером ануїтету у відповідного провайдера – страхової компанії, що матиме ліцензію на цей вид діяльності. У загальному випадку довічна пенсія (ануїтет) і є тим самим страховим чинником, що дозволить пенсіонеру отримувати виплати протягом усього періоду життя. Проте чинне законодавство ігнорує природне запитання: *що буде з пенсійними виплатами у випадку невдалого управління грошовими коштами пенсіонерів, не говорячи вже про банкрутство страхової компанії?* Звідси випливає необхідність для науковців, пенсійних експертів та експертів страхового ринку розроблення концептуальних основ побудови конфігурації відносин між усіма зацікавленими особами: державою, страховими компаніями та пенсіонерами. Причому головним пріоритетом для таких засад мають бути інтереси останніх.

¹⁰ *Обов'язкова накопичувальна система: чому вона потрібна?* Проект USAID. – 2010. – Вересень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/gmctaggart_16sep2010_ua.pdf

¹¹ *Коваль, О. П.* Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні: аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.

Третя ціль пенсійної системи – скорочення бідності серед літнього населення – для більшості пенсіонерів на сьогодні є недосяжною. Причинами цього явища є демографічна ситуація, традиційно низький рівень заробітних плат, наявність тінювих виплат тощо¹². Але нинішня пенсійна система має суттєву рису, яка загалом є недоліком, але в цьому контексті її можна вважати перевагою: завдяки відсутності прямого та прозорого зв'язку пенсії з обсягом внесків, сплачених працівником протягом періоду трудової активності, її розмір у дореформеній системі може регулюватися в режимі «ручного управління», тобто у разі необхідності збільшуватися за рішенням органу законодавчої влади (зокрема йдеться про різні види індексацій, коефіцієнти на зразок коефіцієнта оцінки одного року страхового стажу тощо). Причому такі рішення можуть стосуватися і всіх пенсіонерів, і окремих категорій.

Натомість реформована система зберігає цю рису, але виключно для розподільчого складника. Накопичувальна складова, як було зазначено вище, конвертуватиметься в ануїтет, який теоретично залишатиметься постійним протягом усього пенсійного періоду. При цьому не передбачається жодних поправок на інфляцію, тобто рівень споживання пенсіонера за рахунок накопичувальної складової з року в рік зменшуватиметься. Звідси постає ще одне запитання, а ймовірніше й кілька: чи мають ануїтети підлягати індексації? Якщо так, то яким чином і з яких джерел?

Ці питання досі не дискутувалися у професійному середовищі, тому що виникнення вказаних проблем на практиці віддалене у часі щонайменше на 25 років. Звичні звернення до світового досвіду також виявляться марними внаслідок його відсутності.

Четверта ціль пенсійної системи – перерозподіл доходів від «багатих до бідних» – під час найближчого розгляду складно реалізується на практиці¹³. Нині система забезпечує зворотний ефект, тобто перерозподіл доходів від «бідних до багатих» завдяки існуванню численних категорій пільговиків, для яких пенсія нараховується за особливими, відмінними від загального, алгоритмами. Причому навіть гіпотетичне скасування усіх без винятку пільг здатне забезпечи-

¹²Див. наприклад: *Пищуліна, О. М.* Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації «пенсійного портфеля»: аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, А. М. Авчухова. – К.: НІСД, 2010. – 104 с.

¹³При більш тривалих роздумах четверта ціль взагалі видається дещо дискусійною, оскільки соціально-економічним сенсом існування пенсійної системи є страхування, яке саме по собі не передбачає перерозподілу доходів від «багатих до бідних», чи навпаки.

ти лише паритетний рівень доходів, тобто відсутність усякого перерозподілу.

У цьому контексті логічною є диференціація пенсійних внесків залежно від рівня доходу, але такий підхід суперечить економічній сутності пенсійної системи. Пенсійний внесок не має бути диференційованим відносно категорій робітників із різним рівнем заробітної плати, або за будь-якою професійною ознакою. Іншими словами, для пенсійного внеску неприпустимо встановлювати прогресивну або регресивну шкалу сплати, пільги, оскільки це порушує принцип рівності прав застрахованих осіб і напряду відбивається при «недоборі» або «переборі» прав на пенсійне забезпечення відносно інших робітників.

Крім того, ризик втрати заробітку, який, власне, й страхується в пенсійній системі, не може бути різним (меншим або більшим) для різних частин заробітної плати. Тобто ступінь ризику жодним чином не залежить від розміру заробітку, який отримує працівник¹⁴.

Реформована система, якою вона бачиться сьогодні, також неспроможна наблизитися до досягнення четвертої цілі. Але принаймні вона може зменшити зворотний ефект, тобто хоча б частково припинити перерозподіл доходів від «бідних до багатих».

Проаналізуємо відповідність нинішньої та майбутньої пенсійних систем критеріям Світового банку.

Відповідність критерію «відносної достатності» фактично є досягненням першої цілі системи – вирівнювання споживання протягом усього життєвого циклу людини. Як було зазначено вище, нинішня пенсійна система на тлі систем інших країн виглядає досить пристойно. Ця теза, на перший погляд, може здатися цинічною, але така система дійсно досить ефективно вирівнює офіційний рівень споживання людини протягом усього життя.

Звідси виникає вітчизняний парадокс: на відміну від «відносної», «абсолютна достатність» нинішньої пенсійної системи не витримує жодної критики. На сьогодні більшість пенсіонерів перебувають на межі злиденності. І «корінь проблеми» перебуває за межами пенсійної системи¹⁵.

¹⁴ Див. наприклад: *Итоги пенсионной реформы и долгосрочные перспективы развития пенсионной системы Российской Федерации с учетом влияния мирового финансового кризиса* [Електронний ресурс], – Режим доступу : http://pensionreform.ru/files/607959/minzdrav_25-10-2010.pdf

¹⁵ *Пищуліна, О. М.* Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації пенсійного портфеля : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, А. М. Авчухова. – К. : НІСД, 2010. – 104 с.

Яким буде рівень відповідності реформованої системи критерію «достатності»? Нині на це запитання відповісти майже неможливо. Імовірно, у випадку сталого зростання національної економіки, відсутності або незначного впливу системних криз, якісного та ефективного управління пенсійними активами майбутня система здатна забезпечити більший рівень «достатності», ніж нинішня. Вочевидь, справедлива й зворотна теза: за відсутності хоча б одного з вказаних чинників «достатність» майбутньої пенсійної системи може зменшитися. У будь-якому випадку чинники, що впливають на ступінь відповідності критерію, здебільшого знаходяться поза межами системи.

Щодо відповідності критерію «доступність за витратами», то ситуація є значно простішою. Реформа не передбачає зміни обсягу сумарного навантаження на роботодавця та працівника, яке на сьогодні у загальному випадку дорівнює 35,2 % ФОП (33,2 % нараховує роботодавець та 2 % відраховується у працівника). Передбачено лише перерозподіл навантаження від роботодавця до працівника, але таким чином, щоб нетто-зарплата останнього не постраждала.

Апологети такого підходу вважають, що він нібито сприятиме підвищенню відповідальності працівника за власне пенсійне майбутнє. На думку автора, такі сподівання є безпідставними. Більшість працівників не знають і не хочуть знати, яким чином формується їхня заробітна плата, цікавлячись лише кінцевою сумою, яку можна «покласти в кишеню». Тонкощі перерозподілу нарахувань на заробітну плату та відрахувань з неї не є об'єктом їхнього щоденного інтересу¹⁶.

Але, як би там не було, на сьогодні реформа не передбачає зміни відповідності системи критерію «доступність за витратами».

За критерієм «стійкості» нинішня система потребує постійної параметричної корекції, що, власне, й відбулося з ухваленням Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668-VI. Понад те, експерти одностайно цілком справедливо стверджують, що усі без винятку параметричні корекції є нічим більшим, ніж тимчасовими «косметичними» заходами, до яких, за незмінності економіко-демографічної ситуації, доведеться звертатися дедалі частіше. Нині світова експертна спільнота неспроможна запропонувати більш-менш прийнятні підходи для вирішення цього завдання. Уся сукупність пропозицій врешті-решт зводиться до вбудованих у пенсійну

¹⁶Окреме питання стосується механізмів, які примусять роботодавців приватного сектора дотримуватися вимог майбутнього законодавства стосовно збереження нетто-зарплати працівників на дореформеному рівні.

систему відповідних механізмів, що замінюють дискретне коригування безперервним.

Реформована система внаслідок збереження солідарного складника надалі також потребуватиме параметричних корекцій. Проте частота та масштаби коригування будуть меншими, тому що зменшиться роль такого складника. Якщо ж такого зменшення не відбудеться, реформовану систему навряд чи можна буде вважати більш досконалою за критерієм «стійкості». Зазначимо, що між роллю солідарного складника та відповідністю критерію «стійкості» існує зворотна залежність.

Насамкінець прокоментуємо критерій «надійність». Згідно з позицією Світового банку дестабілізуючими чинниками зазвичай є економічні, демографічні та політичні ризики. На думку автора, окремої ваги набуває проблема ідентифікації та оцінки потенційного впливу конкретних ризиків та обґрунтування механізмів їхнього запобігання, а внаслідок неможливості такого – знешкодження або принаймні мінімізації впливу.

Зазначимо, що в цілому *розподільчі системи є більш надійними, тобто стійкими до впливу різноманітних ризиків*. Але вони одночасно є й більш інерційними. Це означає, що вони знаходяться здебільшого під впливом довготривалих процесів, а сам вплив характеризується, з-поміж іншого, певним лагом у часі. Цей лаг може вимірюватися кварталами чи роками (макроекономічні, політичні негаразди), а інколи й десятиліттями (демографічний спад). Можна стверджувати, що розподільчі системи залежать від *процесів*.

Натомість накопичувальні системи можна охарактеризувати як волатильні, оскільки вони прямо залежать від ситуації на фінансових ринках. Саме тому вони вважаються більш вразливими перед фінансовими кризами. Пенсійні активи можуть різко скоротитися протягом тижнів і навіть днів, але можуть так само швидко й відновитися. На відміну від розподільчих, накопичувальні системи значною мірою залежать від *подій*.

Отже, питання відповідності майбутньої системи критерію «надійності», на думку автора, досі не має однозначної відповіді та підлягає подальшому осмисленню.

Приймаючи вищенаведені цілі пенсійної системи, погодимось, що 100-відсоткова відповідність запропонованим критеріям є ознакою ідеальної системи. Але ця теза буде справедливою лише за умови, що пенсійна система є автономною (ізольованою), а її побудова не сприятиме виникненню загроз іншим сферам соціально-економічного устрою, зокрема фінансовій системі та державі в цілому. Це пов'язано

з тим, що пенсійна система є, у т. ч. і складником фінансової системи, тобто чинником національної безпеки.

Припустімо, що джерелом наповнення гіпотетичної пенсійної системи є необмежений розпродаж природних ресурсів гіпотетичної держави. У цьому випадку система стає ідеальною, оскільки певний час на 100 % відповідає наведеним критеріям і досягаються усі її цілі (коефіцієнт заміщення складає 100 %, тобто вирівнюється споживання, ліквідується бідність серед пенсіонерів, зводиться до нуля ризик невизначеності тривалості життя). Єдина проблема полягає в тому, що такий стан справ не може тривати вічно. В умовах обмеженості ресурсів рано чи пізно система потребуватиме інших джерел доходу, а за їх відсутності призведе до негативних наслідків у соціально-економічній сфері.

Пенсійна система як складник фінансової системи держави не тільки знаходиться під впливом певних, зовнішніх ризиків і загроз, а й сама може бути їх джерелом, передусім для соціального, економічного та політичного складників безпеки держави, що, власне, й відбувається в Україні (рис. 2).

Рис. 2. Ризики та загрози пенсійної системи: взаємозв'язок категорій

Так, побудова ідеальної пенсійної системи (у практичному плані – наближення до неї) не може бути відокремлена від проблеми безпеки держави. Тому іншим завданням для експертів із пенсійного забезпечення є ідентифікація та моніторинг ризиків для пенсійної системи щодо їх запобігання (нейтралізації) або регулювання параметрів (а за необхідності й концептуальних засад) пенсійної системи з метою недопущення (мінімізації) негативного впливу на безпеку держави.

Отже, доходимо таких висновків:

- майбутня реформована пенсійна система не буде ідеальною. Разом з тим слід пам'ятати, що у світі немає двох однакових пенсійних систем, і жодна з цього розмаїття не може вважатися ідеальною;

- майбутня реформована пенсійна система потенційно здатна більше наблизитися до відповідності цілям і критеріям ідеальної пенсійної системи, ніж наявна;
- таке наближення (чи, навпаки, віддалення) значною мірою залежить від концепції подальшого розвитку майбутньої системи;
- розроблення вказаної концепції має враховувати загрози для пенсійної системи та мати за мету мінімізацію ризиків і загроз пенсійної системи для безпеки (соціальної, економічної, політичної тощо) держави.

РОЗДІЛ II. ЗАГРОЗИ ПЕНСІЙНІЙ СИСТЕМІ

У найбільш узагальненому вигляді сучасну структуру загроз пенсійній системі наведено на рис. 3.

2.1. Традиційні загрози пенсійній системі

Загалом цьому питанню присвячено достатню кількість доробків і вітчизняних, і зарубіжних спеціалістів, оскільки здебільшого вони існували ще за радянських часів. Отож узагальнимо результати попередніх досліджень.

Демографічна ситуація. У контексті пенсійної проблематики для її оцінки найчастіше використовують співвідношення кількості пенсіонерів до кількості платників пенсійних внесків (інколи в доробках західних дослідників використовується термін «коефіцієнт системного навантаження»). Такий показник може варіюватися за різними джерелами інформації, але згідно з оцінками Аналітично-дорадчого центру «Блакитна стрічка» в 2011 р. він склав 88 %¹⁷. Протягом 2012-2013 рр. відбувається незначне зниження показника до 87 %, після чого він починає стало зростати та складатиме у 2050 р. 117 %. Іншими словами, за умови збереження наявних демографічних тенденцій четверо працівників повинні будуть утримувати майже п'ятьох пенсіонерів. Причинами такого явища є низький рівень народжуваності та зниження тривалості життя.

¹⁷ *Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050* : програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні / Аналітично-дорадчий центр «Блакитної стрічки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brc.undp.org.ua/ua/press/news/134>

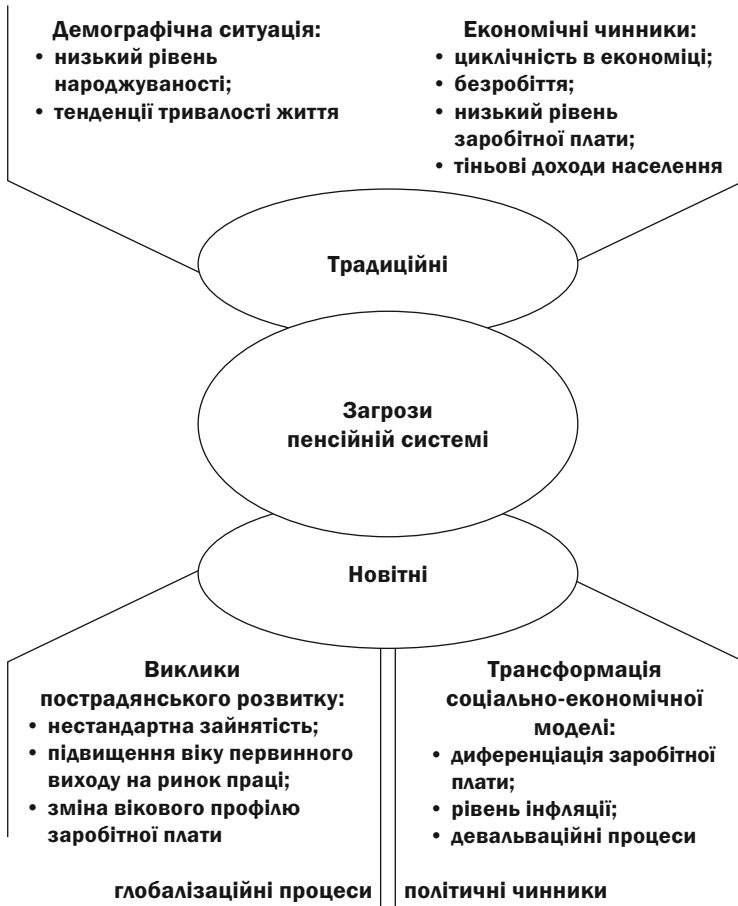

Рис. 3. Сучасна структура загроз пенсійній системі

Низький рівень народжуваності. Згідно з прогнозами демографів тенденція до вимирання населення в Україні зберігається до 2050 р. (табл. 3).

Таблиця 3

**Демографічні прогнози для України
на період до 2050 р., дітей на одну жінку**

Прогноз ООН								
Рік	2010 – 2015	2015 – 2020	2020 – 2025	2025 – 2030	2030 – 2035	2035 – 2040	2040 – 2045	2045 – 2050
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,47	1,57	1,62	1,67	1,72	1,77	1,82	1,85
Прогноз Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України								
Рік	2020		2030		2040		2050	
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,54		1,57		1,59		1,60	

Джерело: Аналітично-дорадчий центр «Блакитна стрічка»¹⁸

Отже, незважаючи на стале підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності, навіть за більш сприятливим прогнозом ООН, до середини поточного століття Україна неспроможна вийти на рівень хоча б простого відтворення населення. У пенсійному контексті це означає, що кількість працездатного населення для створення суспільного продукту стало зменшуватиметься, а отже, й знижуватиметься рівень споживання майбутніх пенсіонерів.

Зниження тривалості життя. За даними служби статистики середня тривалість життя в Україні становить 70,4 роки (для чоловіків 65,2 року, для жінок – 75,5 року) та постійно зростає¹⁹. Не ставлячи під сумнів достовірність цієї інформації, зазначимо, що вказана тенденція може вважатися справедливою лише в короткочасній ретроспективі, тобто має локальний характер. Довгострокова тенденція є дещо іншою. Згідно з останніми дослідженнями ООН²⁰ прогрес у царині здоров'я,

¹⁸Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 : програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні / Аналітично-дорадчий центр «Блакитної стрічки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brc.undp.org.ua/ua/press/news/134>

¹⁹Середня тривалість життя зростає до 70 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news/serednya-trivalist-zhittya-v-ukraini-zros-la-do-70-rokiv.htm>

²⁰Реальное богатство народов: пути к развитию человека : доклад ООН. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.tj/files/HDR_2010_RUS_Complete.pdf

починаючи з 1990 року, суттєво уповільнився. Середня тривалість життя у світі збільшилася приблизно на 6 років у період між 1970-ми та 1990-ми роками і тільки на чотири роки за два наступні десятиріччя.

Загалом ця тенденція обумовлена драматичним регресом у 19 країнах світу (у т. ч. і в Україні), в яких за останні два десятиріччя очікувана тривалість життя скоротилася. У дев'яти країнах – шести африканських (Замбія, Зімбабве, Демократична Республіка Конго, Лесото, Свазіленд, ПАР) та трьох пострадянських (Білорусь, Росія та Україна) – цей показник упав нижче рівня 1970 р.

Оскільки на середню тривалість життя серйозно впливає рівень смертності в працездатному віці (особливо для чоловіків), наслідки зниження такого показника аналогічні вказаним вище.

Економічні чинники. До них належать циклічність в економіці, безробіття, традиційно низький рівень заробітної плати та тіньові доходи населення. Циклічність як рух національної економіки від однієї макроекономічної рівноваги до іншої є досить ретельно дослідженим чинником. Явище в цілому не завдає економіці особливої шкоди, оскільки гальмування економічного зростання в періоди спаду компенсується його прискоренням в періоди зростання. Циклічність економіки дозволяє підвищувати її ефективність за рахунок ліквідації неефективних підприємств і звільнення неефективних працівників у періоди кризи.

Проблема полягає в тому, що на спадних хвилях зростає безробіття та зменшуються заробітні плати, а звідси зниження дохідної частини бюджету ПФУ. Натомість його видаткова частина залишається незмінною або навіть може збільшуватися. Тобто циклічність економічних і демографічних процесів не синхронізована у часі. Без сумніву, до 2050 р. національна економіка переживе не одну висхідну та спадну хвилю, тоді як коефіцієнт системного навантаження в пенсійній системі стало зростатиме з нинішніх 87-88 до 117 % у 2050 р.²¹

Збільшення кількості пенсіонерів за інших рівних умов може бути компенсоване зростанням виробництва на висхідних хвилях (залежно від їх інтенсивності), тоді як на спадних негативні економічні та демографічні тенденції лише підсилюють одна одну, породжуючи своєрідний мультиплікативний ефект.

Безробіття. Відносно низький порівняно з європейськими мірками рівень безробіття протягом усього трансформаційного періоду економіки – одна з основних особливостей українського ринку пра-

²¹Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 : програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні / Аналітично-дорадчий центр «Блакитної стрічки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brc.undp.org.ua/ua/press/news/134>

ці. Відкрите безробіття, якого раніше майже не було, почало зростати в Україні й інших країнах із перехідною економікою після краху соціалістичної системи та впровадження низки політичних, економічних і соціальних реформ на початку 90-х років, коли стало складно підтримувати режим повної зайнятості й інші атрибути командно-адміністративної економіки. Проте на відміну від багатьох країн Центральної та Східної Європи, в яких рівень безробіття досяг двозначних чисел відразу після початку перехідного періоду, в Україні рівень безробіття зростав повільно²².

Існує декілька пояснень доволі низьких рівнів зареєстрованого безробіття, що не відповідають стрімкому спаду обсягів виробництва у перші роки перехідного періоду. Головними з них є, по-перше, поширене застосування таких специфічних адаптаційних механізмів, як затримки з виплати заробітної плати, відправлення працівників в адміністративні неоплачувані відпустки або переведення на скорочений графік роботи. Нині в Україні значною мірою поширене приховане безробіття, тобто вимушена неповна зайнятість.

По-друге, масштаби реального безробіття недооцінені, оскільки у показниках зареєстрованого безробіття не охоплено осіб, які не були зареєстровані у Державній службі зайнятості, але вважалися б безробітними за визнаними у світі критеріями безробіття²³ (рис. 4).

У пенсійному контексті будь-який рівень безробіття становить загрозу пенсійній системі, оскільки означає недонадходження внесків до пенсійного фонду. Причому рівень цієї загрози прямо пропорційний рівню безробіття.

Традиційно низький рівень заробітної плати. Така проблема відома ще за радянських часів, коли економічні чинники були взаємопов'язані з соціально-ідеологічними. Зрівнялівка у заробітній платі була складником державної економічної політики. Вважалося, що вона є чинником, що запобігає стратифікації населення за рівнем доходів. Неможливість отримувати гідну плату за добросовісну та інтенсивну працю мала наслідком зменшення продуктивності праці майже в усіх галузях народного господарства.

За пострадянських часів ідеологічний складник у процесі формування заробітної плати відпав через непотрібність, але низька продуктивність праці залишилася.

²²*Україна: огляд ринку праці. ПРОЕКТ ENPI 08-14 BLACK SEA LABOUR MARKET REVIEWS.* – 2009. – Січень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/95565908B41B2D0CC12575690050DF90/\\$File/NOTE7PMK87.pdf](http://etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/95565908B41B2D0CC12575690050DF90/$File/NOTE7PMK87.pdf)

²³Там само.

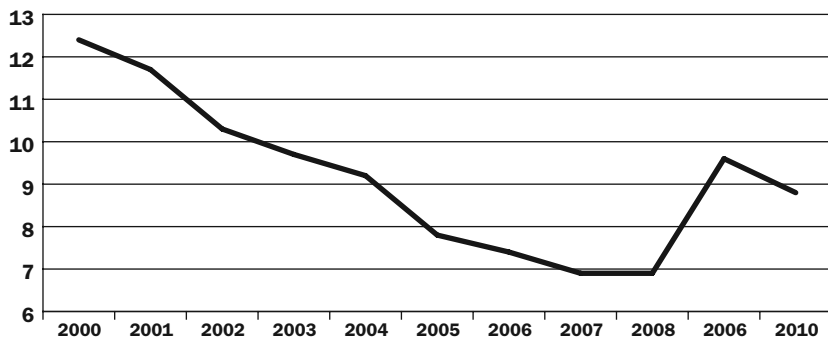

Рис. 4. Динаміка безробіття серед осіб працездатного віку в % до економічно активного населення відповідної вікової групи (за методологією МОП)

Джерело: дані Держкомстату²⁴

На думку спеціалістів Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова, продуктивність праці є найважливішою основою зростання реальної заробітної плати²⁵. У 2008 р. продуктивність праці в Україні складала 50,4 % від аналогічного показника Росії, від 30 до 45 % в різних країнах Східної Європи, 22,3 % від аналогічного показника у Швеції. Найбільший відрив з продуктивності праці в Україні спостерігається від Франції (лише 19,8 %) ²⁶. Низький рівень заробітної плати не спонукає роботодавця економити на ній у спосіб модернізації виробництва, запровадження високотехнологічного обладнання тощо.

Неодноразово постає запитання: а на яку пенсію може й повинен претендувати працівник, якщо його заробітна плата не перевищує 2500–3000 грн?

Разом з тим модернізація виробництва (а це є підвищення заробітної плати) сама по собі не є панацеєю для пенсійної системи, оскільки супроводжується вивільненням частини працівників. Іншими словами, підвищення обсягів відрахувань пенсійних внесків за рахунок

²⁴Основні показники ринку праці (річні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/eap/eap_u/osp_gik_07u.htm

²⁵Продуктивність – найважливіша основа зростання реальної заробітної плати // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 25–37.

²⁶Там само.

збільшення заробітної плати компенсується звуженням кола платників. Для країн з високим рівнем безробіття чиста інтенсифікація виробництва в пенсійному контексті може обернутися зворотним ефектом. Вихід полягає у додатковому створенні високопродуктивних та високооплачуваних робочих місць. Разом із інтенсифікацією повинна мати місце екстенсифікація виробництва.

Тіньові доходи населення. На відміну від інших проблем підрозділу ця не належить до числа традиційних, тобто таких, що були властиві вітчизняному економічному устрою радянських часів. Вона, скоріше, притаманна пострадянському етапу української економіки та досить добре осмислена вітчизняними науковцями. Але, на думку автора, це не применшує її значущості. Під тіньовими матимемо на увазі доходи населення у грошовій формі, отримані з соціально-нейтральних чи соціально-позитивних джерел неформального сектору, неврахованих і неоподаткованих державою видів економічної діяльності. Тобто тіньові доходи – це доходи, які формуються в процесі тіньової діяльності некримінального характеру²⁷.

За деякими оцінками в Україні «прихована» заробітна плата, на яку не нараховуються податки, складає близько 11 % ВВП країни²⁸. Такі доходи не оподатковуються та на них не нараховуються внески до ПФУ, що є прямою загрозою фінансовій безпеці фонду та держави в цілому.

2.2. Новітні загрози пенсійній системі

Загрози пенсійній системі, наведені у попередньому підрозділі, досить добре осмислені науковцями та практиками, навіть за радянських часів. Разом з тим існують ще кілька досить специфічних загроз пенсійній системі, про які на сьогодні майже не йдеться ані у засобах масової інформації, ні в коментарях профільних спеціалістів. Тобто вони досі не знайшли свого відображення в національному пенсійному дискурсі. Такі новітні загрози головним чином є прямим наслідком пострадянського розвитку України, трансформації соціально-економічної моделі господарювання, глобалізаційних процесів і політичної ситуації в Україні.

1. Виклики пострадянського розвитку в контексті реформування пенсійної системи трансформують характер зайнятості та трудової біографії населення таким чином.

²⁷Тіньові доходи кримінального характеру з соціально-негативних джерел підпільного сектора тіньової економіки на сьогодні не розглядаються.

²⁸*Ангелко, І.* Тіньова діяльність як джерело доходу: основні форми вияву / І. Ангелко // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 108–115.

Поширення нестандартних форм зайнятості. Під цим терміном маємо на увазі будь-яку зайнятість, яка не відповідає хоча б одній з трьох ознак (легальність, повний робочий день, безстроковий контракт), а саме: неповну зайнятість (*part-time employment*), надурочну зайнятість (*overtime employment*), тимчасову зайнятість на певний термін (*temporary or fixed-term employment*), випадкову зайнятість (*casual employment*), вторинну зайнятість (*secondary employment*) та неформальну зайнятість (*informal employment*), тобто індивідуальне підприємництво, зайнятість за наймом у фізичної особи, виробництво товарів для перепродажу в домашньому господарстві, незареєстрована зайнятість у формальному секторі.

Нині це розглядається як тимчасовий і побічний результат ринкової трансформації. Разом з тим досвід західних країн, що стали на шлях постіндустріального розвитку, свідчить, що збільшення розмаїття форм зайнятості та зміна структури трудових біографій, які стають дедалі більш уривчастими, є невід'ємними супутниками цього розвитку²⁹. Це, своєю чергою, не може не відбиватися на пенсійних системах, що історично виникли для страхування ризиків працівників, зайнятих протягом усього життя на умовах повної зайнятості.

На думку деяких дослідників, нестандартні форми зайнятості давно вже стали «стандартом» не тільки для країн пострадянського простору, а й для країн ОЕСР³⁰. Доведено, що ризики нестандартної зайнятості обернено пропорційні розміру підприємства та вище у сфері послуг порівняно з промисловістю. Тобто скорочення зайнятості на великих і середніх підприємствах та зростання її в неформальному секторі економіки слід розглядати як процеси, які, по-перше, збільшують масштаби нестандартної зайнятості на вітчизняному ринку праці, а по-друге, скорочують частку потенційних платників пенсійних внесків. Крім того, найбільш достовірні відомості про заробітну плату, на підставі яких має розраховуватися середня заробітна плата та коефіцієнт заміщення, також збираються передусім із великих і середніх підприємств, частка яких у процесі деіндустріалізації України неухильно скорочується.

Зростання кількості самозайнятих значно простіше та спокійніше списувати на наслідки кризи. Проте спеціалісти вважають, що насправді це є одним з виявів постіндустріальної економіки³¹. Нині дедалі

²⁹Синявская, О. В. Российская пенсионная реформа: куда идти дальше? // SPE-RO. – 2010. – № 13. – С. 187–201.

³⁰Див. наприклад: Гимпельсон, В. Нестандартная занятость и российский рынок труда / В. Гимпельсон, Р. Капелюшникова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 400 с.

³¹Ясин, Е. Потрясения в пенсионной системе начнутся в России через 15 лет // Российская газета. – (Федеральный выпуск). – 2011. – 15 марта. – № 5429 (53).

більше людей, особливо молоді, починають шукати позицію, незалежну від держави. Головним лейтмотивом цієї ідеології є теза: «Я нічого не даю державі сьогодні та не вимагатиму від неї завтра». А це означає, що вони, з-поміж іншого, не вбачають за необхідне платити внески до пенсійного фонду. Проте дослідження показують, що, не бажаючи платити внески до пенсійного фонду, підприємці розраховують на отримання мінімальної пенсії³². Модель соціальної поведінки фрілансера не передбачає, що держава піклуватиметься про нього в старості, якщо не піклується сьогодні. Фрілансер схильний самостійно знаходити активи, щоб забезпечити себе у похилому віці.

Підвищення віку первинного виходу на ринок праці. У розвинених країнах цей процес, переважно пов'язаний із розповсюдженням середньої та вищої професійної освіти, розпочався дещо раніше, проте з середини 1990-х років активно відбувається й у країнах СНД.

За даними обстежень, середній вік початку трудової діяльності в покоління 1945–1954 рр. становив 19,4 року, тоді як у покоління 1965–1974 рр. уже 19,8 року³³. Причому з роками такий показник збільшується з огляду на масове розповсюдження вищої освіти в Україні. Модель дедалі довше залишається в системі освіти, ніж покоління їх батьків. З погляду пенсійної системи це означає скорочення періоду сплати страхових внесків³⁴. Є усі підстави вважати, що в перспективі така тенденція лише підсилуватиметься в зв'язку з розширенням доступності вищої освіти. Також помітну роль відіграє прагнення молоді отримати другу вищу освіту. У будь-якому разі світові тренди свідчать саме про це³⁵. Очікувана тривалість навчання в Україні, за даними ООН, найближчим часом становитиме 14,6 років³⁶.

³²Результати анкетування представників бізнес-спільноти на тему шляхів поліпшення бізнес-клімату для малого бізнесу та основних проблем, що заважають його розвитку. Дослідження проведено протягом січня–вересня 2011 р. Див.: *Зелена книга малого бізнесу України* / Інститут власності і свободи. – К., 2012.

³³Малева, Т. Повышение пенсионного возраста: *pro et contra* / Т. Малева, О. Сивявская [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://strategy2020.rian.ru/load/366064118>

³⁴З прийняттям Закону України № 3668 в Україні склалася ситуація, близька до абсурдної. Чоловік, який закінчив школу в 18 років, провчився п'ять років у ВНЗ за інженерною спеціальністю й закінчив аспірантуру, навіть теоретично неспроможний виробити необхідні 35 років страхового стажу, необхідного для отримання пенсії.

³⁵Малева, Т. Повышение пенсионного возраста: *pro et contra* / Т. Малева, О. Сивявская [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://strategy2020.rian.ru/load/366064118>

³⁶*Реальное богатство народов: пути к развитию человека* : доклад ООН. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.tj/files/HDR_2010_RUS_Complete.pdf

Зміна вікового профілю заробітної плати. У постіндустріальних країнах відбувається зміщення вікового профілю продуктивності праці та заробітної плати. Теоретично надання соціальних послуг та інтелектуальна праця в інноваційних секторах менше залежать від вікових обмежень, ніж фізична одноманітна праця в промисловості. Проте на практиці більш висока мобільність та переривчаста кар'єра в постіндустріальних економіках послаблюють механізми збільшення заробітної плати залежно від віку. На сьогодні в приватному секторі повністю відсутня система надбавок до заробітної плати за безперервний стаж і вислугу років.

Для пенсійної системи це означає необхідність переходу від обчислення пенсійних прав на основі останньої заробітної плати (тобто за 1–3 роки, що передують виходу на пенсію) до врахування заробітків (а отже, й пенсійних внесків) протягом усього періоду трудової діяльності.

2. Трансформація соціально-економічної моделі розвитку відбувається на пенсійній системі через такі чинники.

Високий рівень диференціації заробітної плати. В Україні заробітна плата 1-го дециля в 16 і більше разів перевищує аналогічний показник для 10-го³⁷. Подальше запровадження страхового принципу пенсійного забезпечення через підсилення щільності зв'язку майбутньої пенсії з обсягами внесків до пенсійної системи протягом усього періоду трудового життя працівника в цих умовах означатиме свідому консервацію суттєвого осередку бідності серед пенсіонерів, які в минулому належали до найбільш низькооплачуваних верств.

Разом із тим будь-які спроби знизити бідність серед пенсіонерів за рахунок підвищення мінімального розміру пенсії означатимуть прийняття однієї з альтернатив (або обох разом):

- підвищення мінімальної пенсії за участі держави, зрештою, лише погіршує стан найменш заможної групи пенсіонерів через активізацію інфляційних процесів;
- підвищення мінімальної пенсії без участі держави призведе до горизонтального перерозподілу доходів, тобто зменшує частку заробітку, що відшкодовується пенсією. Це, своєю чергою, дестимулює участь середньо- та високооплачуваних верств населення в пенсійній реформі й послаблює її соціальну підтримку.

Традиційно високий рівень інфляції. Як зазначатиметься у підрозділі 5.1, і розподільча, і накопичувальна пенсійна системи прийнятно функціонують в умовах помірної інфляції. В умовах високої інфляції забезпечити позитивну реальну дохідність пенсійних накопичень

³⁷Юрчишин, В. Україна: вперед в ловушку бедности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2011/04/23/235864>

є вкрай складним завданням. Хоча накопичувальні системи є більш вразливими до такого показника, надмірна інфляція є загрозою для усіх складників пенсійної системи, у т. ч. і розподільчої.

Девальваційні процеси в економіці. Деіндустріалізація, яка триває протягом усього періоду незалежності України, знаходить свій вияв у тенденції забезпечення внутрішнього споживання за рахунок інтенсивного нарощування імпорту. У країнах з імпортоорієнтованим споживчим ринком (до яких, власне, й відноситься Україна) за умови стабільності національної грошової одиниці така тенденція не є безпосередньою прямою загрозою пенсійній системі. Але при цьому загроза має латентний характер. У випадку знецінення гривні внутрішнє споживання дорожчає пропорційно глибині девальваційного процесу. При цьому рівень пенсійного забезпечення населення зазвичай номінально залишається на старому рівні.

Навіть за наявності бажання уряду відновити паритет споживчих цін і доходів пенсіонерів за рахунок підвищення пенсій, процес вирівнювання має лаг у часі, протягом якого життєвий рівень пенсіонерів погіршується, а усунення диспаритету ніколи не буває 100-відсотковим.

3. Глобалізаційні процеси. Участь України в цих процесах пов'язана не тільки й навіть не стільки з мобільністю капіталів, хоча чинник, безумовно, має місце. Лише незначна частка іноземного капіталу безпосередньо потрапляє у реальний сектор економіки, створюючи робочі місця, тобто додаткові джерела доходів ПФУ. Так, за даними провідної аудиторської фірми *Ernst & Young* протягом 2006–2010 рр. в Україні було реалізовано 178 проектів прямих іноземних інвестицій, у результаті яких було створено лише 7487 робочих місць³⁸. За таким показником Україна посідає 10 місце з-поміж країн Центральної та Східної Європи з часткою 4 % від загальної кількості проектів. Глобалізаційні процеси проявляються в Україні значною мірою через посилення трудової міграції. Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, кількість трудових мігрантів з України становить близько 4 млн осіб, у т. ч. до Росії – понад 2 млн осіб³⁹, тобто майже 20 % платників пенсійних внесків. (Крім того, низка дослідників вважає такі дані суттєво заниженими. Реальна кількість мігрантів лише до Росії, на їхню думку, може становити від 3 до 4,5 млн осіб⁴⁰).

³⁸*Звіт* про прямі іноземні інвестиції в Україну / Ernst & Young. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/\\$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf)

³⁹*Тенденції* трудової міграції з України до країн СНД : аналіт. зап. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/11.htm>

⁴⁰Там само.

Нескладно підрахувати, що за середньої заробітної плати 2700 грн/міс. недонадходження до ПФУ протягом 2011 р. становить 45,6 млрд грн, що значно перевищує його нинішній дефіцит.

4. Політичний чинник. Посилення ролі політичних чинників на сучасному етапі розвитку є певним чином похідною від процесу старіння населення. Пенсіонери є найбільш активною й організованою частиною електорату. Тому чим старіше населення, тим більшою стає електоральна підтримка політики, спрямованої на швидке, але швидкоплинне поліпшення стану пенсійного забезпечення.

Разом з тим у пострадянському суспільстві виникають не менш вразливі групи ризику, наприклад сім'ї з дітьми (особливо неповні), молодь без відповідної освіти тощо. Нехтування інтересами таких соціальних груп на користь пенсійної складової врешті-решт обертається на шкоду й пенсіонерам, оскільки у сферах освіти, інноваційного розвитку, модернізації виробництва політика здійснюється не належним чином. Тим самим закладається, на перший погляд, малопомітна, але тривала у часі, вкрай небезпечна тенденція до маргіналізації, асоціалізації суспільства та поширення серед населення психології «звичної» бідності, що неодмінно відбивається на якості життя майбутніх пенсіонерів.

Також зазначимо, що на сьогодні масштаби впливу новітніх загроз пенсійній системі поступаються традиційним (мабуть, тому їм досі не приділялося гідної уваги у вітчизняному пенсійному дискурсі). Але можемо припустити, що з запровадженням накопичувального компонента роль таких загроз суттєво зросте, а проблеми, що ними породжені, лише загостряться.

Отже, доходимо таких висновків:

- пострадянський характер економіки разом із трансформаційними процесами в усіх сферах суспільного життя на сучасному етапі розвитку України не послабили дію та не звузили перелік традиційних загроз пенсійній системі;
- навпаки, їхній перелік розширився за рахунок новітніх загроз, механізми дії багатьох з яких досі значною мірою не досліджено;
- на сьогодні масштаби впливу новітніх загроз пенсійній системі поступаються традиційним. Але це жодним чином не припускає їх нехтування, а навпаки, потребує прискіпливого вивчення для розроблення механізмів нейтралізації. Ситуація ускладнюється швидкоплинністю сучасних процесів у всіх сферах суспільного життя;
- пенсійна система є не тільки об'єктом впливу зовнішніх загроз, а й джерелом для соціальної та економічної безпеки держави.

РОЗДІЛ III. ЗАГРОЗИ, ЩО ГЕНЕРУЮТЬСЯ ПЕНСІЙНОЮ СИСТЕМОЮ

У найбільш узагальненому вигляді структуру загроз національній безпеці, що генеруються пенсійною системою, наведено на рис. 5.

Рис. 5. Структура загроз національній безпеці, що генеруються пенсійною системою

3.1. Загрози дореформеної пенсійної системи

Пенсійна система будь-якої країни – це особлива система захисту працюючих громадян і членів сімей, що знаходяться на їх утриманні, від втрати трудового доходу при настанні непрацездатності внаслідок старості, інвалідності, втрати годувальника. Так в її парадигмі наочно проявляється соціальний аспект: низький рівень пенсій прямо впливає на рівень бідності в країні, стан майнового розшарування населення, доступність майнових і немайнових благ та інші соціальні показники. Тому передусім пенсійна система є потенційним джерелом загроз у соціальній сфері.

1. Соціальна сфера. Структура загроз нинішньої пенсійної системи для соціальної сфери є досить складною, а відстеження їх причинно-наслідкових зв'язків може й має бути предметом окремого дослідження. Тому акцентуємо увагу лише на тих двох, які, на думку автора, є найбільш «кричущими», а отже, вимагають більш швидкого реагування.

Бідність серед осіб літнього віку. Термін «бідність» визначає такий стан людини (сім'ї, домогосподарства), який унеможливує внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Бідність є ганебним явищем для держави, соціальна місія якої полягає в забезпеченні добробуту для всіх верств населення з метою створення умов для максимального розвитку особистості та гарантування високого рівня соціального захисту й соціальної безпеки.

На сьогодні проблема боротьби з бідністю в Україні – це найпріоритетніше завдання для держави та суспільства.

Аналіз динаміки розмірів пенсії та їх диференціації дозволяє дійти висновку, що зараз в Україні існує явно виражена тенденція до зрівнялівки пенсій більшості пенсіонерів (особливо жінок) на рівні, наближеному до прожиткового мінімуму⁴¹ (рис. 6).

Перевищення середньої місячної пенсії у 2009–2010 рр. рівня 180 % прожиткового мінімуму не має вводити в оману. Воно забезпечене внаслідок існування другої тенденції – необґрунтована нерівність між пенсіонерами, пов'язана з неоднаковими параметрами пенсійного забезпечення для різних верств населення, зокрема з привілеями за професійною ознакою⁴². Нині в Україні станом на 01.01.2012 р. 5,6 млн пенсіонерів одержували пенсії не вище 900 грн.

⁴¹Ткаченко, Л. Динаміка та диференціація розмірів пенсії // Вісник Пенсійного фонду. – 2011. – Квітень. – № 4 (106). – С. 12–14.

⁴²Там само.

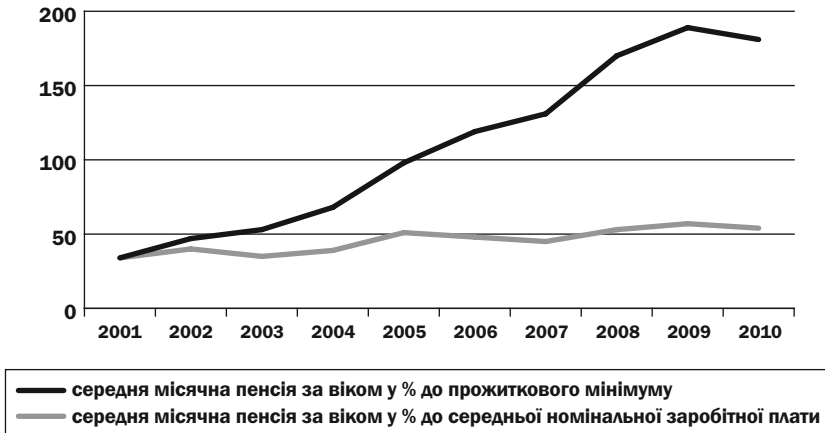

Рис. 6. Динаміка співвідношення середньої місячної пенсії за віком до прожиткового мінімуму та середньої номінальної заробітної плати

Зрозуміло, що особа з такими доходами підпадає під категорію «злиденна бідність»⁴³. Під злиденною бідністю мається на увазі такий стан людини, яка не може собі придбати найменший продовольчий кошук, що забезпечував би її фізіологічне існування.

Найбільш наочними наслідками такого стану справ є неякісне харчування й недоступність якісного медичного обслуговування для пенсіонерів, що на тлі похилого віку призводить до підвищеної захворюваності та, як наслідок, передчасної смерті⁴⁴.

Загострення протестних настроїв у суспільстві. За даними соціологічної групи «Рейтинг» у демографічній структурі протестного електорату частка осіб старших за 60 років складає 25 %⁴⁵. Ще 17 % припадають на осіб у віці 50–59 років. З урахуванням того, що протягом перехідного періоду жінки виходитимуть на пенсію у віці 55–59 років,

⁴³За даними Держкомстату України та Центру Разумкова споживчий кошук в Україні, запропонований владою в 2010 р., становив 1569 грн (196 дол. США), пересічні громадяни оцінили його в 3580 грн (447 дол. США), а експерти ООН – у 500 дол. США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zet.in.ua/state/socium/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevropi/>

⁴⁴Не говорячи вже про більш глибокі наслідки на зразок соціального дискомфорту, морально-психологічних розладів, психічних захворювань тощо.

⁴⁵*Загадковий «Проти всіх».* Соціологічна група «Рейтинг». – 2011. – Жовтень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Proty_vsih_102011.pdf

частку пенсіонерів у складі протестного електорату можна визначити на рівні 28–30 %. Крім того, 74 % протестного електорату складають особи з доходом до 3 тис. грн/міс.

За результатами іншого дослідження тієї ж соціологічної групи на запитання: «Які дії влади могли б змусити Вас вийти на вулицю для участі в акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях)?» 38 % респондентів відповіли «Зростання цін на найнеобхідніше»⁴⁶.

Отже, зараз пенсіонери є найчисленнішою частиною протестного електорату в Україні, а сучасний рівень більшості пенсій з урахуванням макроекономічних процесів (зокрема інфляції) є потенційною причиною акцій протесту.

2. Економічна сфера. Більш детальний аналіз функціонування фінансових механізмів свідчить, що при безумовно соціальному характері негативних наслідків пенсійна система спричинить виникнення загроз не тільки й не стільки у соціальній, а й у фінансово-економічній сфері. Такі загрози виникають унаслідок дії таких чинників.

Дефіцит бюджету ПФУ. Витрати Пенсійного фонду України протягом останніх років неухильно зростали та наразі їхня частка у відсотках до ВВП є найвищою з-поміж країн Європи (табл. 4)

Таблиця 4

Витрати на пенсійне забезпечення, у % від ВВП

Рік Країна	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Україна	8,7	16,3*	15,2	18,8	20,9	24,2
Німеччина	8,8	10,2	10,5	11,5	12,1	12,3
Франція	10,5	13,5	13,6	14,2	14,4	14,2
Великобританія	5,5	6,7	6,9	7,6	8,0	8,1
США	5,1	4,9	5,3	6,0	6,0	5,7
Нідерланди	5,3	6,5	7,8	9,3	10,3	10,3
Данія	7,1	9,4	10,6	10,6	10,4	9,6
Росія	4,7	9,4	10,8	14,0	15,4	18,8
Польща	8,5	10,8	9,7	9,4	9,2	9,1

*За іншими оцінками 17,0

Джерело: матеріали USAID⁴⁷

⁴⁶Громадянські протести. Соціологічна група «Рейтинг». – 2011. – Квітень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=82033

⁴⁷Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід : мат-ли USAID. – 2011. – Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf

Якщо в 2000 р. витрати на пенсійне забезпечення в Україні приблизно відповідали середньому рівню по інших країнах, то в перспективі до 2050 р. за умови відсутності реформ станемо одноосібним «лідером» за таким показником.

На сьогодні можна стверджувати, що бюджет ПФУ за своїми масштабами є зіставним із державним бюджетом (табл. 5). Сумарні надходження з держбюджету з урахуванням планових сум дотацій на пенсійне забезпечення військовослужбовців, виплату пенсій, надбавок і підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, становили в 2010 р. 64,1 млрд грн, що склало 33,5 % від загальних витрат ПФУ.

Так, дефіцит держбюджету України в 2010 р. був менший за обсяг коштів, спрямованих до бюджету ПФУ. Проте кошти держбюджету є єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету ПФУ. Тому зростання останнього внаслідок несприятливої демографічної ситуації автоматично призводить до зростання державного боргу за умови, що інші статті витрат держбюджету не підлягають секвестру. Покриття дефіциту бюджету ПФУ за рахунок коштів державного бюджету призводить до вимушеного скорочення витрат за іншими життєво важливими статтями: медичне забезпечення, освіта, оборона тощо.

Таблиця 5

**Доходи та витатки державного бюджету України
та бюджету ПФУ в 2010 р., млрд грн**

Бюджет	Доходи	Витатки	Дефіцит
Бюджет ПФУ	157,1	191,5	34,4*
Державний бюджет України	240,5	303,6	63,1

*У т. ч. кредит державного бюджету на покриття касових розривів

Джерело: складено автором за матеріалами⁴⁸

За умови збереження нинішньої ситуації перспективи поліпшення фінансового стану ПФУ виглядають досить примарно, а отже, і вся система державних фінансів знаходяться під безперервною загрозою.

Вплив розміру пенсій на рівень споживання. Як було зазначено вище, низький рівень пенсій сам по собі є загрозою соціального характеру, оскільки негативно впливає на інтегральний показник жит-

⁴⁸Інформаційне агентство РБК-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rbc.ua/rus/top/show/defitsit-byudzhet-ukrainy-v-2010-g-sostavil-64-mlrd-grn-01022011125800_

тевого рівня населення, стан бідності та соціального захисту громадян. Але такий негативний вплив не обмежується виключно соціальною сферою.

Нині пенсіонери складають близько 30 % населення України. Зрозуміло, що на їхню частку припадає значна частина внутрішнього попиту. Отже, низький рівень пенсій не дозволяє забезпечувати відповідний рівень внутрішнього попиту для стимулювання розвитку національного виробництва товарів і послуг.

У здоровій економіці взаємозв'язок динаміки пенсій і корпоративних фінансів є замкнутим колом (рис. 7).

Рис. 7. Кругообіг динаміки пенсій і корпоративних фінансів

Зростання пенсій через підвищення сукупного внутрішнього попиту сприяє підвищенню обсягів виробництва, що, своєю чергою, призводить до зростання сукупного фонду оплати праці та відповідно обсягів внесків по ПФУ.

Слід зазначити, що в проблемній економіці (до якої, безперечно, належить вітчизняна) зменшення обсягів показників у будь-якій із ланок 2–5 має призвести до зменшення показника ланки 1.

Дефіцит бюджету ПФУ та зв'язок розміру пенсій із рівнем споживання) за сукупністю вмикають дію механізму, який становить реальну загрозу економічній безпеці держави (рис. 8).

Через особливості вітчизняного законодавства (ст. 22 Конституції України не дозволяє зменшувати або звужувати соціальні гарантії) кругообіг, наведений на рис. 7, розривається. При незмінному рівні пенсій сукупний внутрішній попит із часом зменшується хоча б унаслідок інфляції, після чого вступають у дію певні економічні механізми.

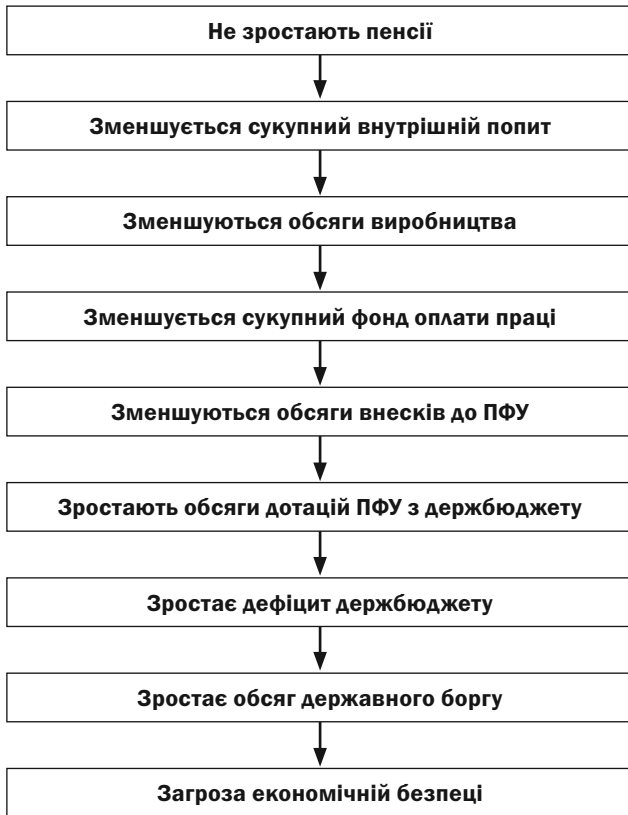

Рис. 8. Взаємозв'язок динаміки пенсій та загрози економічній безпеці

Різноманітні чинники (наприклад, динаміка тіньової економіки, емісія національної валюти для покриття дефіциту держбюджету тощо) можуть внести в ланцюг певні корективи, але вони в будь-якому

випадку матимуть тимчасовий характер, не змінюючи взаємозв'язків і трендів загалом.

3.2. Загрози реформованої пенсійної системи

Структура загроз реформованої пенсійної системи визначається її майбутньою парадигмою, передусім співіснуванням розподільчої та накопичувальної складових⁴⁹. Наявність останньої визначає п'ять чинників, які докорінним чином впливатимуть на стан пенсійної системи та безпеки держави.

По-перше, це довготривалість процесу накопичень. Він відбуватиметься, за винятком перехідного періоду, протягом усього трудового життя людини, тобто у середньому 40 років.

По-друге, наявність інвестиційної діяльності, яка є обов'язковим атрибутом накопичувальної системи. Накопичені кошти можуть й мати бути інвестовані в певні класи та види активів. Головною метою такого інвестування необхідно вважати збереження пенсійних накопичень. Іншою метою вважається формування довгострокового відносно дешевого інвестиційного ресурсу для потреб прискореного розвитку вітчизняної економіки. У будь-якому випадку таке інвестування за своєю економічною природою завжди пов'язане з ризиком.

По-третє, вплив на рівень національних заощаджень. За своєю економічною суттю індивідуальні пенсійні накопичення можна розцінювати як відкладений попит, оскільки принциповою особливістю системи є неможливість вилучення накопичень до настання пенсійного віку.

По-четверте, механізм виплати пенсій із накопичувальної системи. Як було зазначено у розділі 1, в обов'язковому накопичувальному компоненті трирівневої пенсійної системи законодавство передбачає отримання двох видів пенсій – одноразової виплати та довічної пенсії. Причому остання розглядається як основна⁵⁰. Вона виплачуватиметься за рахунок придбання пенсіонером ануїтету у відповідного провайдера – страхової компанії, що матиме ліцензію на цей вид діяльності.

⁴⁹Коректно кажучи, таке співіснування відбувається з 2004 р., коли було запроваджено систему недержавного пенсійного забезпечення (III рівень). Але нині остання характеризується такими незначними обсягами та відповідно ступенем впливу, що в науково-практичному аспекті її існування можна знехтувати.

⁵⁰Учасник системи II рівня матиме право на отримання одноразової виплати лише за умови, що сума належних йому на момент набуття права на пенсію пенсійних коштів не досягає мінімальної суми коштів, визначеної НКЦПФР.

Насамкінець, збільшення ролі недержавних фінансових інститутів, за активної участі яких функціонуватиме накопичувальна система. Якщо облік та адміністрування пенсійних внесків покладаються на Накопичувальний фонд (принаймні протягом перших двох років функціонування системи), який, по суті, є органом державного управління, то інвестиційна діяльність та облік прав власності на пенсійні активи покладаються на приватні фінансові установи – компанії з управління активами та зберігачів. Крім того, після двох років функціонування системи громадяни за бажанням матимуть змогу перевести власні накопичення від Накопичувального фонду до приватного адміністратора.

Запровадження системи II рівня стане ще одним серйозним випробуванням соціально-економічного стану країни. Вплив такого запровадження зараз досить важко оцінити, оскільки він може мати і позитивний, і негативний характер.

Позитивний вплив системи на соціально-економічний стан країни полягатиме у такому.

Розумне та раціональне інвестування майбутніх пенсійних накопичень здатне надати потужний поштовх вітчизняній економіці. Спрямування довгого та відносно дешевого інвестиційного ресурсу в реальний сектор може забезпечити швидке та стійке зростання внутрішнього високотехнологічного виробництва з високим рівнем доданої вартості. Це автоматично спричинить зростання кількості робочих місць, зниження рівня безробіття та підвищення рівня заробітної плати. Наслідком стане підвищення внутрішнього попиту, яке, своєю чергою, за наявності відповідного грошового ресурсу призведе до подальшого розширення виробництва тощо. Тобто матиме місце самовідновлюваний циклічний процес «зростання виробництва – зростання зайнятості та заробітних плат – зростання пенсій – зростання внутрішнього споживання – зростання виробництва». До того ж розвиток внутрішнього виробництва здатен зменшити залежність вітчизняного внутрішнього споживачого ринку від імпорту, а для експорторієнтованих галузей послабити тиск зовнішньої кон'юнктури.

Зміна ментальності майбутніх поколінь. Потужні патерналістські настрої, які панують у сьогоdnішньому суспільстві⁵¹, значно гальмують шлях суспільного розвитку в ринкових умовах. Ще однією особливістю вітчизняного соціуму є нехтування поведінкою «обачливого індивідуума» (хоча ця риса є характерною для людства в цілому. Одна з най-

⁵¹ *Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки, 2010* : презентація результатів опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=124

більших проблем, з якими останнім часом стикаються уряди, полягає в надмірній апатії відносно заощаджень на майбутнє⁵²). Результатом є надмірно високий рівень сподівань індивідуума на державу в контексті майбутнього пенсійного забезпечення, внаслідок чого людина відчуває брак стимулів для професійного вдосконалення та інтенсифікації власної праці.

Запровадження ж II рівня пенсійної системи здатне змінити психологію працівника – примусивши покладатися на власні сили, а не на державу в справі забезпечення власної гідної старості.

Разом з тим через парадигму пенсійної системи, якою вона є нині, реформована система за певних умов може не тільки не послабити традиційні загрози дореформеної системи, а й підсилити їх, а також доповнити додатковими, притаманними виключно накопичувальній пенсійній системі. До них, як буде зазначено нижче, насамперед слід віднести знецінення накопичень унаслідок інфляції, свідоме неналежне функціонування фінансових посередників, погіршення фінансового стану ПФУ, щільність прив'язки до світових фінансових процесів та загрозу дестабілізації вітчизняного фінансового ринку.

1. Економічна сфера. Соціальні й економічні ризики запровадження системи II рівня матимуть місце за таких особливостей.

Подальше погіршення фінансового стану ПФУ. Парадигма запровадження системи II рівня передбачає, що джерелом її наповнення стане частина пенсійних внесків (приблизно 20 %), які сьогодні в повному обсязі спрямовуються до ПФУ. Хоча процес переспрямування частини внесків матиме розтягнутий у часі характер (на момент запровадження до системи залучаються лише особи, молодші 35 років, а процент відрахування зростатиме з 2 до 7 %, тобто щорічно на 1 % протягом 6 років), у бюджеті ПФУ виникає ефект так званих «випадаючих доходів». Навіть з урахуванням того, що половина цих коштів може бути повернена через механізми державного запозичення, фінансовий стан ПФУ майже гарантовано погіршиться⁵³. За таких умов завдання балансування бюджету ПФУ є дуже непростим для уряду. У випадку невдалого

⁵²Шиллер, Р. Сбереження: як не забыть о будущем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/140071/>

⁵³Теоретично схемними шляхами до ПФУ через держбюджет може бути повернена навіть уся сума надходжень до Накопичувального фонду. Автор майже впевнений, що найімовірніше воно так і відбудеться, оскільки завжди існує спокуса використати кошти, що знаходяться в зоні досяжності, не утруднюючи себе пошуками нових джерел чи скороченням видаткової частини. Але це автоматично означатиме відсутність інвестицій до реального сектору економіки, а отже, недосягнення прискорення економічного розвитку. Отже, у цій частині пенсійну реформу може бути спрофановано.

вирішення покриття зростаючого дефіциту бюджету ПФУ знову стане проблемою державного бюджету.

На сьогодні серед експертів пенсійної сфери відсутнє чітке бачення способів вирішення проблеми «випадаючих доходів». Одним із них уряд цілком обґрунтовано бачить звільнення ПФУ від невласливих йому функцій (зокрема фінансування дострокових і пільгових пенсій)⁵⁴. В якості інших способів розглядаються:

- впровадження професійної пенсійної системи, у т. ч. дольової участі роботодавців і держави у відшкодуванні фактичних витрат на виплату й доставку пенсій, які призначаються на пільгових умовах;
- впровадження на першому етапі (2012 р.) звільнення солідарної системи від фінансування доплати до розміру прожиткового мінімуму особам, які не мають необхідного страхового стажу, у спосіб перекладення зобов'язань на державний бюджет⁵⁵.

Не заперечуючи загалом щодо доцільності вищенаведених заходів, зазначимо лише, що перекладення фінансового тиску з ПФУ на держбюджет навряд чи можна вважати кардинальним вирішенням проблеми. Експертам доцільно також зосередитися на пошуку способів збільшення доходів ПФУ. З-поміж них найчастіше наводять такі:

- збільшення рівня оплати праці, у т. ч. за рахунок її легалізації, та розширення легальної зайнятості населення;
- забезпечення здійснення Пенсійним фондом України за даними системи персоналізованого обліку та з урахуванням результатів перевірок ретельного аналізу стану сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування й фактичного розміру виплаченої зарплати та внесення пропозицій стосовно способів вирішення відповідних проблем;
- погашення заборгованості із виплати заробітної плати та зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- суттєве посилення відповідальності за використання нелегального робочого місця та виплату тіншової зарплати в поєднанні з оптимізацією розміру сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України⁵⁶.

⁵⁴Національним планом дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» було передбачено розроблення відповідного Проекту закону, але на прохання Мінсоцполітики термін «виконання заходу» було перенесено на 2012 р.

⁵⁵Там само.

⁵⁶*Про Рекомендації* парламентських слухань на тему: «Стан проведення пенсійної реформи та шляхи її вдосконалення»: постанова ВРУ від 05.04.2011 р. № 3188-VI.

Таким чином, вищенаведені заходи спрямовані на усунення неналежного функціонування діючих джерел доходів ПФУ. Проте з урахуванням економіко-демографічних реалій вважаємо, що цього замало, а бюджет ПФУ потребує нових джерел доходів.

Причому такі джерела мають позитивно сприйматися населенням і не викликати суспільного роздратування. До них найчастіше відносять:

- підвищення акцизів на елітні сорти алкоголю та тютюну⁵⁷;
- надходження від приватизації державного майна понад обсяги, передбачені у Законі про Державний бюджет України на відповідний рік;
- надходження від продажу землі сільськогосподарського призначення (у разі прийняття відповідного закону);
- надходження від оподаткування операцій із нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах (у разі запровадження);
- штрафні санкції за видобуток корисних копалин без спеціального дозволу на користування надрами і порушення передбачених ним умов;
- надходження від реалізації державної частки прибуткової продукції – вуглеводнів, які видобуваються в межах континентального шельфу Чорного моря, за угодами про розподіл продукції;
- вивізні мито на нафтопродукти (у разі запровадження);
- надходження від погашення суб'єктами господарювання заборгованості за кредитами, залученими під державні гарантії.

Усі вищенаведені заходи потребують відповідного законодавчо-нормативного опрацювання, яке з урахуванням вітчизняного нормотворчого процесу може бути розтягнуто у часі на термін, який складно передбачити. Разом із тим ще одним із джерел, що не викличе суспільного відторгнення, є введення податку на багатство. Відповідні зміни до Податкового кодексу вже пройшли громадське обговорення.

Підвищення вразливості фінансової системи перед загальним станом економіки та, зокрема, кризами. На відміну від розподільчої, накопичувальна система є більш вразливою перед негативними явищами у вітчизняній економіці.

Однією з найсуттєвіших загроз системи II рівня є знецінення пенсійних накопичень унаслідок інфляції. Через недбалу урядову політику, коли рівень інфляції перевищує 5–8 %, заощадження знецінюються настільки швидко, що сам процес їхнього накопичення втрачає сенс.

⁵⁷На них претендують також експерти з медичної реформи, цілком справедливо стверджуючи, що алкоголь та тютюнопаління є причиною погіршення стану здоров'я населення України.

Іншою загрозою системи II рівня є кризові явища. Звичайно, спад виробництва в національній економіці з наступним зменшенням зайнятості та зниженням заробітних плат обумовлює звуження бази сплати пенсійних внесків і в розподільчу, і в накопичувальну системи.

Проте накопичувальна система, яка тримає переважну частину пенсійних накопичень у цінних паперах, піддається додатковому ризику їх втрати внаслідок швидкого зниження ринкової вартості фондових активів. Як свідчить досвід 2008 р., у період фінансових криз виникає так звана інвестиційна пастка. Так, при співставних параметрах участі у системі (тривалість участі, обсяги внесків) учасники, у яких настання пенсійного віку припадає на кризовий або найближчий післякризовий період, отримують пенсії менші, ніж їхні колеги, що вийшли на пенсію напередодні кризи. Зараз світова експертна спільнота активно дискутує, чи повинна держава нести відповідальність перед пенсіонерами, що потрапили у «інвестиційну пастку»? А якщо так, то чи повинна держава відшкодувати такому пенсіонеру втрату частини накопичень? Цілком зрозуміло, що за позитивної відповіді на такі питання додаткове навантаження знову матиме державний бюджет.

Більш щільна прив'язка національної економіки до світових процесів. Це відбуватиметься внаслідок того, що до 40 % пенсійних накопичень може бути інвестовано у цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав та акції й облігації іноземних емітентів. За деякими оцінками, обсяги таких інвестицій можуть становити 1 млрд євро на рік.

На перший погляд, це може здатися позитивним явищем, оскільки свідчить про більш щільну інтеграцію вітчизняної економіки до світової. Проте автор вважає таку думку хибною з таких причин.

По-перше, спрямування частини пенсійних накопичень у цінні папери іноземних емітентів суттєво звужить інвестиційний потенціал системи II рівня, якого так потребує вітчизняна економіка. По-друге, поширена серед спеціалістів і пересічних громадян теза щодо підвищеної надійності іноземних інвестицій за останніх світових подій та тенденцій потребує критичного перегляду. Достатньо згадати сумнозвісний приклад гучного банкрутства четвертого у світі за обсягами активів інвестиційного банку *Lehman Brothers*.

Отже, система II рівня набуває потенційної можливості бути розбалансованою внаслідок не тільки вітчизняних, а й іноземних кризових процесів, тобто її вразливість до зовнішніх чинників підвищується.

Розбалансування та дестабілізація фінансових ринків. Передусім, беззаперечно, йдеться про фондовий ринок. Через свою обов'язковість

система II рівня матиме гарантовані у часі надходження грошового ресурсу, які до того ж мають добре прогнозовані обсяги.

Наприклад, згідно з даними Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення середня заробітна плата в 2013 р. становитиме 2989,00 грн⁵⁸. Якщо система II рівня почне функціонувати з 2013 р., щорічний обсяг надходжень до Накопичувального фонду становитиме близько 5 млрд грн. А якби система була запроваджена раніше й у 2013 р. функціонувала на повну потужність, тобто відрахування склали б планових 7 % заробітної плати, річні надходження перевищили б 17,5 млрд грн.

Отож за таких умов Накопичувальний фонд стане найпотужнішим оператором фінансових ринків із відповідними маніпуляторними можливостями. Крім того, неминучою буде поява осіб, зацікавлених заробити на валютних, фондових, відсоткових спекулятивних коливаннях. Отже, Накопичувальний фонд за умови недостатньо досконалого регулювання може перетворитися на дестабілізуючий чинник, який матиме потенційну можливість свідомого розбалансування фінансових ринків, сприяючи виникненню «мильних бульбашок».

2. Соціальна сфера. Наслідками невдалого функціонування системи II рівня гарантовано стануть подальше зубожіння пенсіонерів та загострення протестних настроїв у суспільстві.

Подальше зубожіння пенсіонерів. Якщо за будь-яких причин майбутні ануїтетні виплати з накопичувальної системи будуть менше 20–25 % виплат із розподільчої пенсійної системи, матеріальний стан майбутніх пенсіонерів погіршиться. Таке погіршення може відбуватися поступово чи одночасно з таких причин.

• *Вади періоду накопичення.* Згідно з чинним законодавством за період участі майбутнього пенсіонера лише у солідарній системі величина оцінки одного року страхового стажу складає 1,35 %, а за період участі в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування – 1,08 %. Тому учасник накопичувальної системи отримуватиме пенсію з солідарної системи на 20 % меншу. Така різниця має бути компенсована (а в ідеалі – перевищена) за рахунок інвестування персональних пенсійних накопичень.

Але пенсійне (як і будь-яке інше) інвестування піддається дії низки інвестиційних ризиків, яких у загальному випадку неможливо уникнути. Такі ризики можуть бути наслідком довготривалої несприятли-

⁵⁸Основні показники однорівневої пенсійної системи без подовження пенсійного віку / НДІ праці і зайнятості населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/okotsyuba_16sep2010_ua.pdf

вої макроекономічної ситуації, різного роду фінансових криз, формажорних обставин тощо⁵⁹. Отже, невдале інвестування пенсійних активів, або й просто невдалі обставини можуть стати об'єктивною причиною того, що на момент виникнення права на пенсію в учасника П рівня розмір його пенсійних накопичень не «перекриє» вищезазначені 20 %. Кінцевим результатом цього явища стане погіршення матеріального становища пенсіонера.

Нині єдиним інструментом запобігання вадам періоду інвестування є запровадження системи гарантування пенсійних коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування⁶⁰.

• *Інфляція періоду отримання пенсії.* У загальному випадку довічна пенсія (ануїтет) зі страхової компанії (як і пенсія з солідарної системи) є страховим чинником, що дозволить пенсіонеру отримувати виплати протягом усього періоду життя.

Проте між такими двома видами пенсій є суттєва й дуже важлива різниця. Чинне законодавство передбачає індексацію пенсій із солідарної системи на рівень інфляції. Натомість ануїтет розраховується актуарно та залишається постійним протягом усього періоду життя пенсіонера. При цьому не передбачається жодних поправок на інфляцію, тобто рівень споживання пенсіонера за рахунок накопичувальної складової з року в рік зменшуватиметься, матиме місце процес зубожіння пенсіонерів.

Апеляції до світового досвіду вирішення проблеми індексації ануїтету є марними через його відсутність. Така проблема й досі залишається не вирішеною⁶¹. Одним із запропонованих механізмів її вирішення є забезпечення страховим компаніям доступу до пенсійних облігацій, про які йшлося вище, і які повинні мати статус облігацій внутрішніх державних позик України (ОВДП) відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»⁶².

⁵⁹ Питання свідомого неналежного адміністрування та управління пенсійними накопиченнями не є предметом розгляду цієї доповіді.

⁶⁰ Концептуальні засади такого гарантування див. : Коваль, О. П. Проблема становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД. 2011. – 96 с.

⁶¹ Хольцман, Р. Обеспеченная старость в XXI веке. Пенсионные системы и реформы в международной перспективе / Р. Хольцман, Р. Хинц; Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия, 2005; Gora M. & E. Palmer, 2004, Shifting Perspectives in Pensions // IZA Discussion Paper. – No. 1369. – October.

⁶² Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

При цьому необхідно враховувати таке:

- за нашими оцінками існує певна ймовірність запровадження системи II рівня, починаючи з 2014 р.;
- оскільки емісія державних облігацій є частиною бюджетного процесу, то з огляду на порядок та строки, встановлені в Бюджетному кодексі України, плани випуску таких облігацій слід розробляти за 1 рік до початку їх можливого розміщення. Крім того, обсяги випуску таких облігацій мають узгоджуватися з обсягами очікуваних надходжень страхових (пенсійних) внесків до накопичувальної пенсійної системи з урахуванням частки таких надходжень, що може спрямовуватися в ОВДП⁶³;
- на сьогодні чинною Концепцією розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів на 2009–2013 роки⁶⁴ передбачено запровадження облігацій внутрішньої державної позики виключно для інвестування пенсійних активів, сформованих у системі накопичувального пенсійного забезпечення, дохідність яких враховує рівень інфляції. Проте документ не містить базових норм щодо їх випуску, розміщення, обігу, погашення тощо;
- пенсійні облігації є для вітчизняного фінансового ринку новим фінансовим інструментом з особливими вимогами до формування дохідності (відсоткової ставки), умов розміщення, обігу, погашення, підтримання ліквідності тощо.

Враховуючи зазначене, зараз вбачається нагальна потреба щодо розроблення концепції випуску державних пенсійних облігацій.

• *Неплатоспроможність страхової компанії.* Вона може настати внаслідок дії численних чинників, як-то: несприятлива ринкова ситуація, невдалий менеджмент, актуарні прорахунки тощо. Але в контексті доповіді нас цікавить лише відповідь на кінцеве запитання: що буде з пенсійними виплатами в разі неплатоспроможності страхової компанії-провайдера ануїтету? Чинне законодавство його обходить. На думку автора, єдиним способом вирішення вказаної проблеми є допуск до провадження страхових ануїтетів страхових компаній, контрольний пакет яких належить державі, аби вона була кінцевим гарантом виплати пенсії. Підстави для цього є такі:

1) запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи ініційовано державою. Концептуальні засади функціонування такої системи визначені законодавством;

⁶³Там само.

⁶⁴Концепція розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів на 2009–2013 роки, затверджена розпорядженням КМУ від 25.03.2009 р. № 316-р.

2) держава відповідатиме за діяльність цих страхових компаній. Нацкомфінпослуг відповідає за їхню якість регулювання та нагляд, тому що має для цього усі необхідні механізми та повноваження, починаючи від ліцензування та закінчуючи поточним контролем їх діяльності;

3) на відміну від періоду накопичення (коли поточну інвестиційну діяльність КУА повинен контролювати зберігач), на етапі виплат страхова компанія позбавлена поточного операційного контролю.

Враховуючи соціальну гостроту та значущість проблеми неплатоспроможності страхової компанії, інші шляхи її вирішення на зразок запровадження механізмів перестраховання, створення пулів страхових компаній чи всіляких фондів гарантування є менш надійними.

Загострення протестних настроїв у суспільстві. Унаслідок дії сукупності економічних чинників існує ймовірність, що система II рівня не виправдає очікувань, що на неї покладаються. Якщо індивідуальні пенсійні накопичення з будь-яких причин не стануть суттєвою надбавкою до державної пенсії з розподільчої системи, Україну очікує подальше зuboжіння найстаршої когорти населення. Причому причинно-наслідковий зв'язок (унаслідок яких чинників накопичувальна складова не виправдала очікувань, що на неї покладаються) у даному випадку не відіграватиме жодної ролі.

Деякі з вищенаведених проблем можуть виникнути лише після початку пенсійних виплат. Отже, на сьогодні вони є далекими й примарними. Проте досвід країн, що запровадили пенсійні системи II рівня, свідчить, що готуватися до їх вирішення слід заздалегідь⁶⁵.

Отже, доходимо таких висновків.

1. Пенсійна система в її нинішньому стані є потенційним джерелом загроз у соціальній та економічній сферах. Консервація такого стану системи лише підсилює ці загрози та через певний відносно невеликий проміжок часу змінить їхній статус із небезпечного на критичний.

2. Запровадження системи II рівня за певних умов здатне нейтралізувати такі загрози (принаймні більшість із них) або, як мінімум, знизити їхню гостроту.

3. Разом із тим система II рівня за власною парадигмою може стати додатковим джерелом загроз у соціальній та економічній сферах. Отже, перед науковцями, урядовцями та спеціалістами постає завдання розроблення та запровадження системи заходів, що нейтралізуватимуть, чи принаймні мінімізуватимуть вплив новітніх ризиків реформованої системи.

⁶⁵Наприклад, у Росії період пенсійних виплат із накопичувальної системи вже настав, але чинна законодавчо-нормативна база не дозволяє здійснювати їх через відсутність відповідних механізмів. Див. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://strategy2020.rian.ru/news/20111101/366190640.html>

4. Такі заходи мають спрямовуватися за межі пенсійної системи, переважно на забезпечення макроекономічної стабільності, зокрема інфляції, відновлення внутрішнього виробництва, реформування ринку праці й інституту заробітної плати та розвиток фінансового ринку.

5. Окрему загрозу реформованій пенсійній системі становитимуть майбутні глобальні та локальні фінансові кризи.

РОЗДІЛ IV. ПЕНСІЙНА СИСТЕМА ТА МАЙБУТНІ КРИЗИ

Додаткову загрозу вказаним фінансовим інститутам становлять фінансові кризи. Вплив кризи 2008 р. на пенсійні системи піддано прискіпливому вивченню і спеціалістами Світового банку⁶⁶, і зацікавленими спеціалістами окремих країн⁶⁷. За результатами таких досліджень можна зробити висновки:

- 1) на різні типи пенсійних систем криза вплинула по-різному;
- 2) у розподільчих системах (яка функціонує у т. ч. і в Україні) криза більш чітко висвітлила вже наявні проблеми. Прямий вплив кризи виявився через зниження обсягів пенсійних внесків завдяки згортанню виробництва, скороченню зайнятості та зниженню рівня заробітних плат. Одночасно спостерігалось збільшення пенсійних виплат унаслідок того, що населення вишукує можливості раннього виходу на пенсію або отримання інвалідності. Таким чином, значні втрати в частині доходів разом зі зростанням видаткової частини здатні значно збільшити і без того неприпустимо великий дефіцит бюджету ПФУ. Обов'язки з його покриття у вітчизняних реаліях⁶⁸ можуть бути покладені лише на державний бюджет і збільшують державний борг;

⁶⁶ *Пенсионные системы в период кризиса : региональный доклад по странам Европы и Центральной Азии / Всемирный банк. – 2009. – 12 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1256842123621/6525333-126/PensionCrisisPolicyNotefinalru.pdf>*

⁶⁷ *Пенсионные системы после кризиса : обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. – 2011. – Май [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/files/pdf/press_center/pens_syst.pdf*

⁶⁸ Попри безпідставні заяви деяких «експертів» розмір пенсійних внесків в Україні знаходиться на середньоевропейському рівні. Проблема полягає в тому, що такий рівень є прийнятним для розвинених економік, але є зависоким для транзитивних. Див. : *Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід. Проект USAID. – 2011. – Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf*

3) у накопичувальних системах основною проблемою стало зниження внаслідок кризи вартості пенсійних активів. Воно відбувається, головним чином, унаслідок «просідання» фондового ринку, тобто стрімкого зниження котирувань цінних паперів, в які розміщено пенсійні накопичення громадян. Тому виникає так звана інвестиційна пастка, про яку йшлося вище.

Проте в цілому розподільчі пенсійні системи виявилися більш стійкими до впливу фінансової кризи, ніж накопичувальні.

Світова фінансова криза загострила проблеми пенсійних систем, які й раніше давали про себе знати. Фактично пенсійна система жодної країни не залишилася стійкою до кризових шоків, підсиливши тим самим загрозу фінансовій безпеці держави.

Тому реформування такого інституту стало на порядок денний майже кожного уряду. Для підвищення фінансової стійкості пенсійних систем і нівелювання загрози фінансовій безпеці рекомендують такі заходи.

1. Розподільча (солідарна) система. Основні заходи для розподільчої системи, що зазвичай пропонуються численними спеціалістами, можна розділити на параметричні та структурні.

До параметричних заходів можна віднести збільшення ставки пенсійних відрахувань, просте підвищення пенсійного віку, збільшення стажу відрахувань до пенсійної системи, зміна алгоритму розрахунку пенсій та їх індексації. Проте слід звернути увагу на таке:

- нині найбільш поширеною є система, за якою пенсії розраховуються на основі заробітної плати за останній рік або кілька років роботи, коли вони зазвичай є найбільш високими. Тобто система стимулює працівників до пошуку роботи з максимально високою заробітною платою в передпенсійний рік. У деяких випадках підвищення заробітних плат у такий період має штучний характер, а розмір пенсії слабо корелює з показниками усього періоду трудової діяльності загалом;

- індексація пенсій досить часто слабо обмежена законодавством, що створює стимули для політиків обіцяти та навіть здійснювати підвищення пенсій без відповідних економічних підстав. Пропонується обмеження за одним із трьох параметрів (або їх комбінації) – інфляція, зростання заробітної плати та ВВП. При цьому має дотримуватися така ієрархія: зростання заробітної плати перевищує зростання пенсії, а зростання ВВП перевищує зростання заробітної плати.

На відміну від параметричних, структурні заходи спрямовані на зміну стійкості системи, додають елементи, що роблять систему більш витривалою до зміни демографічної та економічної ситуації.

До *структурних заходів* відносять прив'язку параметрів до зміни демографічної ситуації, або автоматичне запобігання збільшенню (в ідеалі – виникненню) дефіциту пенсійного фонду. Такі заходи відповідають довгостроковим потребам, тому в деяких країнах вони були запроваджені превентивно і потребують особливої уваги. З-поміж них є такі:

- встановлення більш щільного зв'язку між, з одного боку, потрібним строком відрахувань і пенсійним віком та, з іншого – очікуваною тривалістю життя та співвідношенням платників внесків і пенсіонерів. Такий зв'язок уже запроваджено в деяких розвинених країнах (Німеччина), або планується запровадити в майбутньому (Фінляндія, Португалія)⁶⁹;

- моніторинг бюджетів пенсійних фондів щодо потенційної можливості виникнення дефіциту. Коли ймовірність такої можливості перевищує встановлений рівень, автоматично вводяться в дію обмеження на зростання пенсій або підвищуються пенсійні внески;

- обмеження можливості дострокового виходу на пенсію у спосіб скасування пільг та привілеїв, а також стимулювання подовження періоду трудової активності.

2. Накопичувальна система. Для підвищення стійкості накопичувальної складової пенсійної системи пропонуються такі основні рекомендації:

- вдосконалення управління пенсійними активами, зокрема більш ретельне відстеження співвідношення «дохідність-ризик», запровадження пруденційних правил нагляду та контролю;

- зниження адміністративних витрат, зокрема винагороди суб'єктів інституційної інфраструктури (професійного адміністратора, компаній з управління активами, зберігачів та ін.);

- запровадження більш гнучкого визначення пенсійного віку, що дозволить найбільш вразливим віковим когортам населення уникнути «інвестиційних пасток».

Отже, доходимо таких висновків.

1. Майбутні фінансові кризи в будь-якому випадку негативно впливають на стан пенсійних систем, проте механізми й наслідки впливу для розподільчої та накопичувальної систем різняться.

2. Накопичувальні системи внаслідок економічної природи є більш вразливими для фінансових криз. Крім того, вони швидше реагують

⁶⁹ *Пенсионные системы после кризиса : обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. – 2011. – Май [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/files/pdf/press_center/pens_syst.pdf*

на кризові явища зниженням вартості пенсійних активів, хоча згодом швидше відновлюються⁷⁰.

3. Запобіжні заходи для розподільчої системи є обмеженими для застосування через складну економічну та демографічну ситуацію. Під час розроблення заходів протистояння кризовим явищам перевага має надаватися заходам структурного характеру.

4. Запобіжні заходи параметричного характеру для накопичувальної системи взагалі (крім поодиноких випадків) не можуть бути застосовані. Отже, арсенал заходів протистояння кризовим явищам для накопичувальних систем складається майже виключно зі структурних.

5. Нейтралізація впливу фінансових криз зокрема та загроз реформованій пенсійній системі взагалі потребує чіткого формулювання її осмислення державних пріоритетів на довгострокову перспективу.

РОЗДІЛ V.

ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ РЕФОРМОВАНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

Унаслідок особливостей функціонування системи II рівня (див. підрозділ 3.2) на перший план з-поміж державних пріоритетів постає проблема збереження пенсійних накопичень. Найбільшими загрозами такого збереження необхідно вважати такі:

- інфляція. Навіть за умови фізичного збереження грошових коштів інфляція є однією з головних загроз ефективності функціонування накопичувального процесу, оскільки з часом здатна настільки знизити споживчу вартість пенсійних накопичень, що сам процес накопичення втрачить сенс;

- неналежне (недобросовісне) управління пенсійними активами. Якщо інфляцію слід вважати екзогенним, то неналежне управління є ендогенним відносно системи чинником. Таке управління може бути

⁷⁰Деякі спеціалісти взагалі не вважають падіння вартості пенсійних активів під час криз вадою накопичувальної системи та загрозою економічній безпеці держави. Вважається, що фондові ризики є притаманними інвестуванню, а пенсіонер врешті-решт отримує ту кількість пенсійних прав, яка йому належить на момент настання пенсійного віку. При цьому держава не повинна мати перед «посткризовим» пенсіонером додаткових зобов'язань, а отже, їй не повинна йому нічого компенсувати. Автор категорично не погоджується з цією точкою зору, вважаючи її нелюдською відносно громадян похилого віку.

і ненавмисним (через недостатній рівень кваліфікації менеджменту), і навмисним (банальне шахрайство). Але обидва види спричиняють зменшення вартості пенсійних накопичень, а отже, й обсягу пенсійних прав майбутнього пенсіонера;

- фінансові кризи. Їх також варто вважати екзогенним відносно системи чинником, що тільки підвищує їх значущість і вплив.

Отже, первинними пріоритетами для держави в контексті запровадження накопичувальної складової мають бути:

- запобігання знеціненню пенсійних накопичень унаслідок інфляції;
- забезпечення якісного державного регулювання та нагляду;
- підвищення стійкості фінансових ринків.

5.1. Запобігання знеціненню пенсійних накопичень унаслідок інфляції

Першою й найголовнішою метою для держави варто вважати зниження такого показника до прийняттого значення. Протягом останніх 6 років офіційне зростання індексу споживчих цін склало у середньому 14,3 % щорічно (табл. 6). Якщо навіть залишити поза увагою сумніви відносно об'єктивності показника, це означає, що лише протягом 6 років вартість товарів і послуг зростає майже вдвічі. Зрозуміло, що просте накопичення за таких темпів інфляції є малоєфективним, а на горизонті у часі 30–40 років взагалі стає безглуздим.

Таблиця 6

Фінансово-економічні показники

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Індекс інфляції, %	13,5	9,1	12,8	25,2	15,9	9,4
Індекс ПФТС, од. на кінець року	346,0	498,0	1160,0	301,0	585,0	1011,0
Процентні ставки за депозитами, %	8,5	7,6	8,2	9,9	14,0	10,3
Середньозважена дохідність ОВДП, %	7,3	9,3	6,7	11,9	12,2	10,4

Джерело: дані Держкомстату⁷¹, компанії «Кінто»⁷², НБУ⁷³

⁷¹Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002–2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ct/cn_rik/iscR/iscR_u/isc_tp_rik_u.htm

⁷²Офіційний веб-сайт компанії «Кінто» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kinto.com/research/marketupdate/pftsindex/t_itrade_pfts/20/7/2010/20/7/2011.html

⁷³Річний звіт Національного банку України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2010.pdf

За прогнозами Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення до 2050 р.⁷⁴ передбачено поступове зниження рівня інфляції до 3 % щорічно до 2020 р. і подальшу стабілізацію на цьому рівні до 2050 р. Вочевидь, такий рівень показника слід вважати прийнятним і для економіки в цілому, і для пенсійної системи.

Незалежно від утримання чи неутримання інфляції на вказаному рівні завдання компанії з управління активами, що обслуговуватимуть Накопичувальний фонд, полягатиме в забезпеченні рівня доходності інвестування не менше інфляції.

Чинне законодавство щодо інвестування пенсійних накопичень передбачає диверсифікацію вкладень за видами активів, основними з яких є державні цінні папери, банківські депозити та акції й облігації підприємств. Як видно з табл. 6, доходність державних цінних паперів протягом аналізованого періоду лише у 2006 та 2010 рр. трохи перевищує, тоді як у 2005, 2007, 2008 та 2009 рр. відстає від інфляції.

Щодо банківських депозитів – протягом вказаного періоду їхня доходність стабільно відстає від рівня інфляції (за винятком 2010 р.)

Також із таблиці видно, що акції вітчизняного фондового ринку здатні забезпечити рівень доходності, що значно випереджає інфляцію. Наприклад, протягом 2007 р. індекс ПФТС зріс із 498 до 1160 пунктів, тобто у 2,33 рази. Подібне спостерігалось й протягом 2010 р. Проте фінансова криза 2008 р. нищівно знизила індекс з 1160 до 301 пункту. Загалом протягом 2008–2011 рр. індекс так і не досяг докризового рівня.

Інколи експертна спільнота зазначає, що у довгостроковій перспективі ціни на акції все одно зростатимуть через свою економічну природу. Наочним спростуванням такої хибної думки є динаміка японського індексу *Nikkei 225*, що демонструє стійке зниження вже протягом трьох десятиріч⁷⁵.

Отже, з огляду на повну невизначеність стану та перспектив і вітчизняного, і світових фінансових ринків слід зазначити, що завдання забезпечення управління пенсійними накопиченнями на рівні, що перевищує, або хоча б дорівнює інфляції, є досить непростим.

Зазначене не слід розуміти в тому сенсі, що таке управління є неможливим. Проте при запровадженні накопичувальної складової має

⁷⁴Основні показники однорівневої пенсійної системи без подовження пенсійного віку / НДІ праці і зайнятості населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/okotsyuba_16sep2010_ua.pdf

⁷⁵З огляду на світові й вітчизняні макроекономічні тенденції повернення фондового ринку на рівень 2007 р. у найближчій перспективі взагалі виглядає досить примарно.

передбачатися механізм, що забезпечуватиме збереження накопичень від інфляції. Такий механізм має складатися з особливих алгоритмів управління довгостроковими пенсійними накопиченнями. А його кінцевою ланкою мають бути державні гарантії збереження пенсійних накопичень на рівні номінального обсягу, скоригованого на рівень інфляції. Нині чинне законодавство такого механізму не передбачає. За таких умов запровадження накопичувальної складової не лише не досягне задекларованих цілей, а й може перетворитися на механізм зuboжіння пенсіонерів.

Окремою проблемою може стати спокуса держави використовувати пенсійні накопичення для досягнення власних цілей, які можуть іти всупереч інтересам Накопичувального фонду та платників пенсійних внесків. Наприклад, уже була пропозиція продати ще не існуючому Накопичувальному фонду міноритарну долю Ощадбанку, залишивши за державою можливість одноосібно управляти установою⁷⁶.

5.2. Забезпечення якісного державного регулювання та нагляду

Такі процедури мають призначатися для запобігання втрати пенсійних накопичень через неналежне управління, яке, як було зазначено вище, може мати і ненавмисний, і навмисний характер.

Магістральними напрямками подальшої розбудови системи регулювання та нагляду мають бути такі.

Забезпечення належного рівня професійної кваліфікації посадових осіб та спеціалістів Накопичувального фонду, адміністраторів недержавних пенсійних фондів (*далі* – адміністратори НПФ), компаній з управління активами (*далі* – КУА) та зберігачів, що будуть допущені до адміністрування й управління активами II рівня.

На сьогодні на законодавчо-нормативному рівні закріплено низку вимог до вказаних категорій. Проте власний досвід автора дозволяє стверджувати, що нині в низці випадків їхнє дотримання має формальний характер. Особливо це стосується процедур навчання та сертифікації спеціалістів.

Державним регуляторам разом із представниками установ, що здійснюють сертифікацію спеціалістів, доцільно передусім зосередити зусилля на забезпеченні постійного вдосконалення та осучаснення навчальних програм і більш якісному доборі викладачів.

⁷⁶Бойко, В. Зачем стране народный банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ru/-/2/0/all/2011/07/21/245727>

До топ-менеджменту виконавчої дирекції Накопичувального фонду, адміністраторів НПФ та КУА мають бути застосовані підвищені кваліфікаційні вимоги. Зокрема має враховуватися підвищений порівняно з сьогоднішнім стаж роботи саме в профільних установах, а не абстрактний «стаж у галузі фінансів та економіки», як зараз.

Забезпечення надійного контролю за якістю угод. Таке завдання, на думку автора, є одним із найбільш складних і важко вирішуваних. Чинне законодавство, крім державних регуляторів, передбачає також наявність наглядових інстанцій, а саме Ради Накопичувального фонду та рад НПФ. Через специфіку представництва та функціонування такі органи, як державні регулятори, неспроможні реагувати на помилки в інвестиційній діяльності КУА в реальному часі, а їхня реакція виявлятиметься постфактум, коли кошти будуть втрачені.

У царині оперативного контролю за якістю угод діяльність рад і регуляторів фактично зведено до нуля. Наглядові органи КУА цілком і повністю контролюються власниками (акціонерами).

Натомість світовий досвід переконливо свідчить, що повинен існувати суб'єкт, який має можливість оперативного контролю за якістю угод, і такий орган повинен бути незалежним від власників КУА. У пенсійній системі таку роль повинен відігравати зберігач.

Аналіз практики функціонування діючих НПФ свідчить, що дуже важлива роль зберігачів унаслідок глибоко прихованої афілійованості або застосування принципу «взаємної послуги» нівелюється їхнім досить формальним ставленням до контролю інвестиційних операцій. Причому контроль зазвичай обмежується формальним дотриманням інвестиційних процедур (переважно наявності належним чином оформлених і підписаних договорів, розпоряджень тощо) без аналізу сутності та економічної доцільності операції.

На погляд автора, у майбутній накопичувальній системі наглядову функцію зберігача слід значно підсилити, доповнивши контролем за економічною доцільністю операцій (продаж активу за дуже низькими або купівля за високими цінами) з одночасним посиленням його відповідальності.

5.3. Підвищення стійкості фінансових ринків

Передусім зусилля в такій сфері мають спрямовуватися на фондовий ринок. Вітчизняному фондовому ринку потрібно повернути його основну функцію, яку нині повністю втрачено. Йдеться про залучення та розподіл тимчасово вільних грошових коштів. Створення нових акціонерних товариств класичного типу або збільшення статутного

капіталу наявних для розширення бізнесу у спосіб відкритої пропозиції власних акцій досі залишається екзотикою. Зазвичай підприємства реального сектору мало цікавляться своїми акціями, що обертаються на ринку⁷⁷. Відрив вторинного фондового ринку України від реальності, потреб економіки, відомих класичних функцій – перша та головна його особливість.

За таких умов фондовий ринок функціонує як окреме самодостатнє явище, і тон на ньому задає спекулятивний капітал, що провокує періодичне виникнення фінансових «мільних бульбашок», характеризується підвищеною волатильністю та схильністю виходити з ринку при першій-ліпшій нагоді.

Звідси завдання розбудови стійкої фінансової системи полягає насамперед у поверненні притаманної їй ролі – обслуговування реальної економіки. При цьому жодним чином не йдеться про заборону спекулятивного капіталу, але його присутність на ринку (особливо вихід з ринку) має регламентуватися та контролюватися державою.

Отже, доходимо таких висновків.

1. У контексті збереження пенсійних накопичень головним завданням необхідно визнати боротьбу з інфляцією для зниження її до прийняттого рівня (3-4 %). В іншому випадку забезпечення дохідності інвестування на рівні інфляції в довгостроковій перспективі є досить проблематичним завданням, а доцільність накопичень – сумнівним.

2. Перешкодою ненавмисному неналежному адмініструванню та управлінню активами має стати забезпечення високого рівня професійної кваліфікації посадових осіб і спеціалістів установ, допущених до адміністрування та управління активами II рівня.

У справі запобігання навмисному неналежному управлінню активами провідну роль повинен відігравати зберігач. Для цього доцільно суттєвим чином розширити його повноваження з одночасним підвищенням відповідальності.

3. Підвищення стійкості фінансового ринку може бути досягнуто через повернення притаманної йому ролі – обслуговування реальної економіки у спосіб перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів. Особливої уваги з боку держави потребує контроль за спекулятивним капіталом.

⁷⁷Москвин, С. Фондовый рынок Украины: место встречи можно изменить / С. Москвин // Зеркало недели. – 2010. – 20–26 марта. – № 11 (791) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/2000/2675/68871/>

РОЗДІЛ VI. НОВІТНІЙ ПІДХІД ДО СТИМУЛЮВАННЯ ДОБРОВІЛЬНИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ ГРОМАДЯН

Одна з найбільших проблем, з якими останнім часом стикаються уряди, полягає в апатії громадян відносно заощаджень на майбутнє⁷⁸. Унаслідок цього дедалі більшого поширення у світі набувають нові підходи до стимулювання участі населення в добровільних системах заощадження (в т. ч. у контексті цієї доповіді – пенсійних накопичувальних схемах). Така проблема є досить актуальною й для України.

Недержавні пенсійні фонди почали своє функціонування в Україні з 2004 р. після прийняття наприкінці 2003 р. Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»⁷⁹. Майже за вісім років розвитку цілей, задекларованих під час запровадження системи, не досягнуто. Зокрема недержавні пенсійні фонди не стали інструментом, за допомогою якого громадяни України можуть забезпечити собі гідну старість. Крім того, пенсійні накопичення не стали вагомим джерелом довгострокового інвестиційного ресурсу для потреб національної економіки.

Отже, соціальна захищеність майбутніх пенсіонерів не має перспектив якісного підвищення. На думку автора, за наявних умов резерви для добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення майже вичерпано. Подальший розвиток системи можливий лише за умови запровадження додаткових стимулюючих чинників. Тому адаптація найкращого світового досвіду в такій сфері є важливим й актуальним науково-практичним завданням.

На сьогоднішня реальна частка працездатного населення, охопленого системою недержавного пенсійного забезпечення, не перевищує 3,5 %. Причому якщо протягом усього строку існування системи кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами неухильно зростала, то після I кварталу 2011 р. уперше зафіксовано її зменшення з 569,2 до 557,6 тис. осіб, тобто понад 2 %⁸⁰, що, на думку автора, є досить триожною тенденцією.

⁷⁸Шиллер, Р. Сбережения: как не забыть о будущем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/140071/>

⁷⁹Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 11 вересня (№ 169).

⁸⁰Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/732.html>

Середній розмір пенсійних активів, що припадають на одного учасника, не перевищує 2170,0 грн (за нашими оцінками, медіанний показник є ще меншим через концентрацію значних обсягів пенсійних активів у кількох найбільших недержавних пенсійних фондах).

Основна, але не єдина причина такого стану справ полягає в низькому рівні доходів працюючого населення. Оскільки участь у недержавних пенсійних фондах (НПФ) з боку працівника є суто добровільною, людина самостійно вирішує, чи вступати їй у систему добровільного пенсійного накопичення. Відрахування на майбутню пенсію починають конкурувати з іншими статтями видатків (харчування, одяг, товари тривалого використання, освіта, лікування тощо), які на певних етапах життєвого циклу можуть стати більш нагальними, що й відбувається в Україні. Загалом можна стверджувати, що добровільність пенсійних накопичень за умов самомотивації є прерогативою багатих суспільств, до числа яких Україна, на жаль, не належить.

У небагатих суспільствах зовнішні мотиваційні чинники (під цим терміном маємо на увазі мотиваційні чинники, які є зовнішніми відносно громадянина, тобто створюються і діють з боку інших зацікавлених сторін – роботодавця та держави) відіграють вирішальну роль, але в Україні вони фактично відсутні. Так, працівник, що сплачує пенсійні внески на свою користь чи на користь членів сім'ї першого ступеня споріднення (подружжя, батьки, діти), має право на отримання пільги щодо сплаченого прибуткового податку (тобто щорічне повернення переплачених сум податку на доходи фізичних осіб – «податковий кредит») у розмірах, що не перевищують суми місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Зрозуміло, що такий рівень мотивації навряд чи можна вважати достатнім. Крім того, наріжним каменем недержавного пенсійного забезпечення є неможливість (за окремими винятками) вилучення громадянином накопичених коштів до настання пенсійного віку. Такі кошти не можуть бути також предметом застави при отриманні іпотечного кредиту, кредиту на освіту дітей, життєво важливу операцію тощо.

Недостатність мотиваційних чинників, низький рівень життя більшості українців та відсутність унаслідок цього можливості для заощаджень на старість є індивідуальними вадами вітчизняної соціально-економічної моделі. Разом із тим проблема легковажності поведінки пересічної людини, зокрема відносно власної старості, за твердженням учених, характерна для людства в цілому.

Новітні підходи до стимулювання громадян щодо участі у системах добровільних заощаджень базуються на ідеях біхевіоризму та природної інертності людини.

Більшість громадян не схильні дотримуватися поведінки «обачливої людини» й не замислюються, скільки могли б заощаджувати за нижніми доходами, яким міг би бути їхній фінансовий стан у майбутньому, якби вони привели до ладу свої норми заощаджень.

Економіст Френк Рамсей ще у 1928 р. писав, що людям притаманна «слабкість уяви» щодо майбутнього, тому вони погано уявляють, як їхні нинішні дії відіб'ються на власному майбутньому. Рамсей вважав, що якби люди думали про старість, вони могли б відкладати до половини свого доходу й відчували б себе значно ліпше в похилому віці.

Такі абстрактні міркування щодо людської природи знайшли своє конкретне втілення в сфері добровільних накопичувальних програм, у т. ч. і пенсійних. Так, починаючи з 1955 р., уряд Сінгапуру обрав фронтальний підхід до вирішення завдання приватних заощаджень: було введено обов'язкову норму накопичень для громадян. Для осіб із доходами у верхніх децилях розмір внеску у Центральний фонд накопичення (*Central Provident Fund*) на сьогодні складає 34,5 %⁸¹.

Дещо іншим шляхом пішла Нова Зеландія, запровадивши з 2008 р. квазіобов'язкову накопичувальну пенсійну схему *KiwiSaver*. До неї автоматично включалися усі зайняті, але програма має добровільний характер. У випадку небажання брати в ній участь учасники можуть на власний розсуд вийти з неї в будь-який момент.

Досвід перших років свідчить, що відсоток участі в *KiwiSaver* досить високий порівняно з іншими добровільними програмами. Якщо раніше в професійних пенсійних планах брало участь 13 % працівників, то в *KiwiSaver* 43,3 %⁸². Аналогічна програма набирає сили у Великобританії з 2012 р. та обговорюється в Ірландії.

Так само в США Закон про пенсійний захист 2006 р. стимулює роботодавців автоматично зараховувати працівників у програму персональних заощаджень на старість. На відміну від сінгапурської схеми тут немає обов'язковості: відрядження у фонд здійснюються за замовчуванням, проте співробітник може в будь-який момент відмовитися від участі в програмі на власний розсуд.

За результатами досліджень фахівців Гарвардського університету, автоматичність включення в програму заощаджень є критично важливою, навіть якщо працівник має свободу вибору. Практика свідчить, що коли роботодавець не залучає до програми усіх працівників авто-

⁸¹ Шиллер, Р. Сбереження: як не забути про майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/140071/>

⁸² Бабкин, А. С. Эволюция вместо революции: обзор мировых тенденций пенсионного реформирования // SPERO. – 2010. – № 13. – С. 211–226.

матично, а просто пропонує їм взяти в ній участь, погоджується значно менша кількість потенційних учасників⁸³.

Проте якщо роботодавець зараховує до програми усіх без винятку працівників автоматично, попередньо повідомивши їх про можливість у будь-який момент відмовитися від участі, то більшість людей примиряться з ініціативою роботодавця. Крім того, який би розмір внеску роботодавець не визначив, працівник приймає його пасивно.

Одним із найбільш поширених аргументів проти обов'язкових накопичувальних програм є індивідуальність життєвого шляху людини. Іншими словами, різні люди опиняються в різних життєвих обставинах. Якщо, наприклад, людина любить свою роботу та має можливість продовжувати її після настання пенсійного віку, для неї пенсійні накопичення не відіграють критично важливої ролі. Для багатьох людей поточні потреби за певних обставин виходять на перший план (житло, освіта, медичні послуги тощо). Різниця полягає в тому, що лише невелика частка з них схильна повернутися до заощадження після того, як такі потреби втрачають актуальність. Фундаментальна проблема полягає в тому, що деякі люди відкладають економію з розумних причин та здатні поновити процес накопичення пізніше, але більшість відмовляється піклуватися про своє майбутнє без будь-яких вагомих причин і навряд чи надолужать згаяне в майбутньому. Така теза має особливу актуальність для суспільств, в яких існують потужні патерналістські настрої, як в Україні. Державна програма заощаджень, що базується на автоматичному, але не примусовому зарахуванні, може, хоча й частково, вирішити проблему людської інертності. Зарахування за замовчуванням може створити прийнятний для пересічної людини план накопичень. Ті, хто замислюється над майбутнім, але не достатньо активний, залишаться в програмі, тоді як ті, хто свідомо не бажає брати в ній участь, завжди можуть вийти з неї.

На думку автора, запровадження програм, аналогічних австралійській *KiwiSaver*, здатне надати потужний поштовх системі недержавного пенсійного забезпечення. Спеціалістам із пенсійного забезпечення, експертній спільноті та представникам роботодавців варто обговорити доцільність такого запровадження та, за наявності позитивних висновків, розробити концептуальні засади адміністрування добровільних пенсійних внесків із нетто-зарплати (після оподаткування) працівників. Оптимальний момент такого запровадження співпадатиме з запо-

⁸³Шиллер, Р. Сбереження: как не забыть о будущем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/140071/>

чаткуванням загальнообов'язкової накопичувальної системи. Те саме стосується кола осіб, на яких може поширюватися участь у програмі.

Отже, доходимо таких висновків.

1. Незважаючи на інституційну сформованість, система недержавного пенсійного забезпечення не досягла основних цілей свого запровадження, а саме: недержавні пенсійні фонди не стали ані інструментом забезпечення гідної старості майбутніх пенсіонерів, ані джерелом довгого інвестиційного ресурсу для вітчизняної економіки. Причинами такого явища є й індивідуальні особливості вітчизняної соціально-економічної моделі (низький рівень заробітної плати, що не дає змоги пересічному громадянину заощаджувати на старість), і загальнолюдська інертність у поєднанні з легковажністю.

2. Світовою практикою накопичено певний досвід у царині регулювання добровільних заощаджень громадян. Зокрема у низці країн поширено практику обов'язкової участі працівників у накопичувальних програмах (у т. ч. пенсійних), але виключно на добровільній (не примусовій) основі. Частина заробітної плати працівника автоматично відраховується в фонд накопичення, але за його бажанням участь у програмі може бути в будь-який момент припинена, а накопичення повернуто працівнику.

3. На думку автора, запровадження програм, аналогічних австралійській *KiwiSaver*, зможе надати потужний поштовх системі недержавного пенсійного забезпечення. Спеціалістам із пенсійного забезпечення, експертній спільноті та представникам роботодавців доцільно обговорити можливість такого запровадження та, за наявності позитивних висновків, розробити концептуальні засади адміністрування добровільних пенсійних внесків.

4. Загалом запропонований підхід може бути поширено на інші системи добровільних заощаджень громадян (добровільне накопичувальне страхування життя, іпотечні, освітні програми тощо). Автор звертає увагу в подальшому на науково-практичному розробленні концепції щодо створення на засадах добровільної участі універсального (центрального) Накопичувального фонду.

ВИСНОВКИ

Як зазначалося, головні чинники запобігання соціальним та економічним загрозам з боку пенсійної системи знаходяться поза її межами та мають системний характер, тобто не можуть бути знешкодовані локальними заходами. Отже, загальна система заходів може бути згрупо-

вана щодо двох рівнів: загальнонаціонального характеру та щодо власне пенсійної системи.

1. Заходи загальнонаціонального характеру. Такі заходи можуть бути запропоновані за такими напрямками.

Інфляція. З метою недопущення знецінення пенсійних накопичень унаслідок інфляції головним завданням є зниження рівня інфляції до прийнятного рівня (не більше 3–5 %⁸⁴) з подальшим утриманням такого показника в довгостроковій перспективі.

Відновлення внутрішнього виробництва. У пенсійному контексті такий захід має супроводжуватися створенням додаткової кількості високооплачуваних робочих місць.

Реформування ринку праці. Таке реформування має полягати насамперед в:

- зміні співвідношення у структурі ВВП між капіталом і працею на користь останньої, тобто підвищення частки заробітної плати у структурі ВВП;
- підвищенні продуктивності праці;
- зменшенні частки тіньової зайнятості;
- зменшенні неформального сектору в економіці;
- легалізації заробітних плат;
- вирішенні проблеми першого робочого місця.

Удосконалення регулювання та нагляду за фінансовими ринками. Насамперед це стосується регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів інституційної інфраструктури, допущеної до управління активами накопичувальної складової пенсійної системи II та III рівнів (зокрема компаній з управління активами, адміністраторів, зберігачів) і створення умов для зниження адміністративних видатків.

Побудова збалансованого фінансового ринку – це один із найсуттєвіших чинників економічної безпеки, що накладає додаткову відповідальність на державу в особі регуляторів (НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, НБУ) за стан регулювання та нагляду в такому секторі. Головну увагу при цьому слід приділити унеможливленню маніпуляцій на фінансовому ринку під час інвестування коштів Накопичувального фонду. За влучним висловом Нобелівського лауреата Джозефа Стігліца, «інститути, що не мають демократичної підзвітності, як правило, мають особливі інтереси»⁸⁵.

⁸⁴Основні показники однорівневої пенсійної системи без подовження пенсійного віку / НДІ праці і зайнятості населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/files/okotsyuba_16sep2010_ua.pdf

⁸⁵Стіглиць; позиція ЕЦБ своєобразна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestifinance.ru/articles/7142>

Іншим важливим завданням є розроблення напрямів і побудова системи розумного й раціонального інвестування пенсійних накопичень із урахуванням пріоритетів державного розвитку.

Створення загальнообов'язкової системи добровільних заощаджень громадян. До цього напрямку можна віднести запровадження дієвої системи стимулів для участі населення у добровільному недержавному пенсійному забезпеченні.

2. Заходи відносно пенсійної системи. Такі заходи можуть бути запропоновані за такими напрямами.

Балансування фінансів ПФУ. З появою проблеми «випадаючих доходів» фінансовий стан ПФУ прогнозовано погіршиться. Оскільки можливість зменшення видаткової частини бюджету у вітчизняних реаліях є досить сумнівною, зусилля експертної спільноти та уряду мають бути сконцентровані за такими напрямами:

- звільнення ПФУ від невластивих функцій;
- обмеження можливостей для дострокового виходу на пенсію;
- поліпшення адміністрування й ретельний контроль за видатками ПФУ;

- пошук додаткових джерел фінансування.

Також необхідним є аналіз за результатами 2012 р. щодо ефективності стимулів відкладеного виходу на пенсію, запроваджених пенсійною реформою.

Побудова системи гарантування збереження пенсійних накопичень. Механізмами такого гарантування можуть бути страхування відповідальності компаній з управління активами та зберігачів, що здійснюють управління активами системи II рівня, створення спеціалізованого фонду гарантування та гарантії держави⁸⁶. Нерозв'язання такого складного завдання ставить під великий сумнів доцільність запровадження системи II рівня.

Запровадження в накопичувальній системі «портфелів життєвого циклу». Єдиним відносно надійним варіантом запобігання виникненню «інвестиційної пастки» на сьогодні є існування трьох пенсійних портфелів, кожен з яких сформовано з використанням певної інвестиційної стратегії (зростаюча, збалансована, консервативна). Спрямування коштів до відповідного пенсійного портфеля має відбуватися на підставі вікового критерію для працівника, причому в міру старіння працівника кошти переходять до фонду з менш ризикованою стратегією⁸⁷.

⁸⁶Коваль, О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД, – 2011. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/430/>

⁸⁷Там само.

Вдосконалення системи адміністрування II рівня. У цьому контексті окрему увагу слід приділити таким аспектам:

- підвищення рівня професійної кваліфікації посадових осіб і спеціалістів установ, допущених до адміністрування й управління активами II та III рівнів пенсійної системи;
- суттєве розширення повноважень зберігача щодо контролю за якістю угод із одночасним підвищенням відповідальності;
- запровадження відповідальності для членів Ради Накопичувального фонду та НПФ, що допущені до адміністрування та управління активами II рівня.

Стратегічним завданням реформування пенсійної системи має стати подальше запровадження страхового принципу, зокрема встановлення більш щільного зв'язку між розміром пенсії та обсягом сплачених пенсійних внесків. За умови нерозв'язання хоча б одного з вказаних завдань запровадження системи II рівня здатне перетворитися із чинника забезпечення на додаткову загрозу соціальній та економічній безпеці України.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Запропоновані у попередньому розділі дві групи заходів розрізняються масштабами питань, що підлягають вирішенню. Заходи загальнонаціонального характеру є структурно більш глобальними та всеосяжними, а отже, й більш складними в реалізації. До того ж їхня реалізація передбачає довготривалий процес, не позбавлений, крім іншого, ще й політичного забарвлення.

Отже, їхня реалізація потребує уваги та координованої співпраці спеціалістів різних профілів: макроекономістів, соціологів, спеціалістів із державного управління, соціальної політики тощо.

Тому в рекомендаційній частині автор зосереджується саме на заходах відносно майбутньої пенсійної системи.

1. З метою формування додаткових джерел власних доходів ПФУ, які покликані мінімізувати переспрямування частини грошового потоку до системи II рівня, доопрацювати за результатами громадського обговорення та внести на розгляд Верховної Ради України Проект закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на багатство».

2. З метою запобігання надмірній прив'язці вітчизняної економіки до світової в умовах фінансової нестабільності викласти п. п. 3–5 ч. 3

ст. 80 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в такій редакції:

«3) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, де рейтинг зовнішнього боргу не менше класу А за шкалою, встановленою зазначеними в пункті 4 цієї частини рейтинговими компаніями (не раніше 5 років з моменту запровадження системи);

4) облігацій іноземних емітентів з інвестиційним рейтингом класу А або вище за шкалою, встановленою рейтинговими компаніями Стандарт енд Пурс (*Standard and Poor's*), Мудіс (*Moody's*) або Фітч (*Fitch*) (не раніше 5 років з моменту запровадження системи);

5) акцій іноземних емітентів, що перебувають в обігу на організованих фондових ринках та пройшли лістинг на одній з таких фондових бірж, як Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська або в торговельно-інформаційній системі НАСДАК (*NASDAQ*). Кабінет Міністрів України може визначати додатково до зазначених інші іноземні фондові біржі та торговельно-інформаційні системи. Емітент цих акцій має провадити свою діяльність протягом не менше ніж 10 років і бути резидентом країни, рейтинг зовнішнього боргу якої не менший класу А за шкалою, встановленою зазначеними в пункті 4 цієї частини рейтинговими компаніями (не раніше 5 років з моменту запровадження системи)».

3. З метою недопущення соціальних потрясінь розробити та прийняти Закон України «Про систему гарантування пенсійних коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування».

4. З метою запобігання знеціненню пенсійних накопичень системи II рівня та довічних анuitетів громадян розробити концепцію випуску державних пенсійних облігацій.

5. З метою попередження неплатоспроможності провайдерів анuitетів викласти п. 2 ст. 54 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в такій редакції:

«2. Страхування і виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» страховою організацією, частка держави в статутному капіталі якої перевищує 50 %, обраною застрахованою особою».

ПІСЛЯМОВА

Наслідки реформування вітчизняної пенсійної системи визначатимуться насамперед успішністю чи неуспішністю забезпечення викладених у доповіді державних пріоритетів.

У короткостроковій перспективі (перехідний період до 5 років з дати запровадження системи) на нас чекають дві проблеми. З одного боку, внаслідок спрямування частини пенсійних внесків до II рівня бюджетна система стикнеться з проблемою «випадаючих доходів». Шляхами її вирішення є детінізація економіки, підвищення частки заробітної плати у ВВП із випереджальним зростанням продуктивності праці, обмеження видатків ПФУ з одночасним поверненням частини коштів Накопичувального фонду до бюджету.

З іншого боку, за цей період фінансові ринки мають адаптуватися до новоствореного грошового потоку, згенерувавши фінансові інструменти для його поглинання.

На погляд автора, важливим завданням є злам патерналістських настроїв, що на сьогодні панують у суспільній свідомості. Без доведення до свідомості громадян необхідності власних зусиль для забезпечення гідної старості пенсійна реформа приречена на невдачу.

Середньострокова перспектива (до 25 років з дати запровадження системи, коли почнуть виходити на пенсію найстаріші учасники, яким на дату запровадження виповниться 35 років) є найбільш складною для прогнозування, оскільки значною мірою визначатиметься результатами перехідного періоду.

Протягом такого періоду в українському суспільстві співіснуватимуть дві вікові когорти населення, які не перегинатимуться між собою. Пенсійна частка старшої когорти (особи, яким на дату запровадження системи було понад 35 років) цілком знаходитиметься в руках держави, тоді як молодша когорта (учасники системи) значною мірою розраховуватиме на індивідуальні пенсійні накопичення.

У фінансовому плані такий період буде періодом накопичень та інвестування, тобто процесів, які повною мірою залежатимуть від успіху чи неуспіху запровадження засад, висвітлених у доповіді.

Насамкінець, довгострокова перспектива (до 40 років з дати запровадження) характеризуватиметься природним вибуттям старшої вікової когорти, тобто суспільство принаймні у пенсійному аспекті стане однорідним. Другий рівень пошириться на усіх працівників, зокрема на тих, хто на дату запровадження вперше отримав трудову книжку.

Сподіваємося, що в довгостроковій перспективі суспільство позбудеться патерналістських настроїв та усвідомить власну відповідальність за гідну старість.

У фінансовому плані такий період стане періодом не лише накопичень, а й виплат, тобто особливої актуальності набудуть проблеми функціонування адміністративно-фінансових механізмів взаємодії НПФ і провайдерів ануїтетів (страхових компаній).

Додаток

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ
«КРУГЛОГО СТОЛУ»

16 травня 2012 р. у конференц-залі Національного інституту стратегічних досліджень відбулося засідання «круглого столу» **«Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України»**, під час якого було обговорено загрози, пов'язані з недосконалістю нинішньої й майбутньої реформованої пенсійних систем, вплив фінансових криз на пенсійну систему та державні пріоритети в контексті розбудови реформованої пенсійної системи. У дискусії взяли участь співробітники наукових та аналітичних установ, представники органів державної влади, саморегульвних організацій учасників ринку фінансових послуг і засобів масової інформації.

Для учасників засідання було підготовлено аналітичну доповідь, що стала одним із предметів обговорення.

В обговоренні взяли участь:

ГОЛЕУСОВА

**Галина
Захарівна**

керівник Департаменту з питань соціального захисту Федерації профспілок України

ГОРЮК

**Наталія
Василівна**

старший юрист з пенсійних питань Проекту *USAID* «Розвиток ринків капіталу»

ГРИНЕНКО

**Анатолій
Михайлович**

професор кафедри управління персоналом та економіки праці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ДЕМЧУК

**Лариса
Андріївна**

головний консультант Комітету Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів

ДЕНІСОВА

**Оксана
Василівна**

головний спеціаліст з питань пенсійного забезпечення Департаменту з питань соціального захисту Федерації профспілок України

ЖАЛІЛО

**Ярослав
Анатолійович**

перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

ЗАХАРОВА

**Наталія
Іванівна**

завідувач сектору з питань інвестиційної діяльності НПФ та реформування пенсійної системи Департаменту спільного інвестування та регулювання діяльності інституційних інвесторів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку

ЩУК
Наталія
Миколаївна

заступник начальника відділу пенсійної реформи і соціального страхування Департаменту розвитку соціальної та гуманітарної сфери Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

КАСПЕРОВИЧ
Юлія
Володимирівна

співробітник кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

КОВАЛЬ
Олександр
Пилипович

завідувач сектору управління соціальними ризиками відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень

КОСТЕНКО
Ріта
Олександрівна

головний консультант Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики

КОЦЮБА
Олександр
Васильович

завідувач відділу проблем пенсійного страхування Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

КРАСОТА
Олена
Вадимівна

доцент кафедри економічної теорії економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КУДІН
Валентина
Анатоліївна

начальник відділу реформування пенсійної системи, заступник директора Департаменту пенсійного забезпечення Міністерства соціальної політики України

ЛЕОНОВ
Дмитро
Анатолійович

ректор Українського інституту розвитку фондового ринку Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

НАУМЕНКОВА
Світлана
Валентинівна

завідувач кафедри банківської справи економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НОУР
Андрій
Мусійович

старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України

ПИЩУЛІНА
Ольга
Миколаївна

завідувач відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень

ПРИСЯЖНЮК
Таїсія
Іванівна

старший науковий співробітник відділу проблем пенсійного страхування Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

ТКАЧЕНКО
Лідія
Григорівна

провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України

ФЕДОРЕНКО
Анатолій
Васильович

віце-президент ПрАТ «КІНТО»

ХАРАЗШВІЛІ
Юрій
Михайлович

головний науковий співробітник відділу макроекономічного прогнозування та дослідження тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень

ШАМБІР
Микола
Іванович

директор Департаменту пенсійного забезпечення Міністерства соціальної політики України

Під час дискусії учасники обмінялися думками щодо змісту презентованої доповіді, зовнішніх загроз для пенсійної системи, загроз соціально-економічному стану держави, спричинених пенсійною системою та впливу фінансових криз на стан пенсійної системи. Було наголошено на необхідності запобігання ризику знецінення пенсійних накопичень унаслідок інфляції й підсилення державного регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів пенсійної інфраструктури. Особливу увагу приділено пошукам способів захисту верств населення з мінімальними статками у випадку запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи. Учасники дискусії також оговорили проблемні питання, пов'язані з участю страхових компаній у виплаті довічної пенсії.

ЖАЛІЛО Ярослав Анатолійович,
*перший заступник директора Національного
інституту стратегічних досліджень*

Шановні панове, раді вітати Вас у нашій залі. Ми вже не перший раз зустрічаємося у стінах нашого Інституту з обговоренням цієї важливої й суттєвої, мабуть, для кожного громадянина України проблеми, яка пов'язана із реформуванням пенсійної системи України. Інститут приділяє значну увагу такій проблематиці. Також розроблення, які ми здійснюємо у цій сфері, є дійсно запитувані. Тому розраховуємо на плідну роботу, аби змогли все-таки сприяти реформуванню, яке здійснюватиметься належним чином.

Я хочу передати Вам вітання від директора інституту Андрія Васильовича Єрмолаєва.

Сьогодні ми пропонуємо розглянути стратегічно важливе питання, пов'язане із довгостроковим аналізом впливу реформування пенсійної системи на становище в національній економіці. Тобто маємо розуміти, що говоримо про довгостроковий процес. Таке реформування, розрахунки й моделювання займають десятиріччя. Тому коли сьогодні намагаємося оцінювати ефективність заходів щодо реформування, маємо насамперед аналізувати ймовірні впливи тих ризиків, які формуються в макроекономіці у довгостроковому плані на вплив, становище всіх рівнів пенсійної системи. З іншого боку, впровадження нової багаторівневої пенсійної системи є дуже тектонічним зрушенням і для національної економіки, яке, в принципі, породжує і впливи, і, можливо, певні ризики для ситуації з макроекономічною стабільністю, з економічною динамікою, і структурні впливи на економіку тощо.

Зазначене має бути враховано, тому що в іншому випадку можна буде говорити про виникнення певних суперечностей, які, на жаль, призведуть до блокування реформи на якомусь етапі. Якщо таке виникне, то зрозуміло, що зупинка реформи під час процесу може дуже негативно відбитися взагалі на самому становищі такої системи. Ось про це, власне кажучи, ми сьогодні пропонуємо поговорити. Вашій увазі запропоновано аналітичну доповідь, яка підготовлена фахівцями нашого Інституту: «Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України». І я хотів би передусім надати слово авторові доповіді. Будь ласка, Олександрє Пилиповичу.

КОВАЛЬ Олександр Пилипович,
завідувач сектору управління соціальними ризиками
відділу соціальної політики
Національного інституту стратегічних досліджень

Шановні колеги, добрий день!

Насамперед щиро вдячні, що відгукнулися на наше запрошення. Сьогодні проводимо, можна сказати, традиційний щорічний «круглий стіл» із пенсійної проблематики.

Захід присвячено переважно ризикам і загрозам, що супроводжуватимуть пенсійну реформу. У своїх передумовах ми виходили з того, що ризик недосягнення мети обумовлений власне метою. Заради чого ми проводимо пенсійну реформу? Яких конкретно цілей хочемо досягти?

Прийнято вважати, що запровадження II рівня суттєво підвищить рівень добробуту майбутніх пенсіонерів. На нашу думку, така теза є правильною й неправильною одночасно. За оптимістичними розрахунками сукупна пенсія з солідарної й накопичувальної систем (порівняно з солідарною) може збільшитися на 15–25 %. Або у сучасних цінах на 300 грн. Це мало чи багато?

Ми розуміємо, що для сучасних пенсіонерів, для яких середня пенсія становить 1200–1300 грн, зайві 300 грн це багато. Й розв'язання такої проблеми буде успішним для нашого уряду.

Але чи підсилить це ступінь соціального захисту людей літнього віку кардинальним чином? Звісно, ні. Для цього потрібно підвищувати пенсії не на гривні, а в рази. А на це накопичувальна система в її нинішній парадигмі, яка обговорюється в експертному середовищі, неспроможна. Це треба добре розуміти й роз'яснювати людям. До того ж ми говоримо про оптимістичний сценарій, тому не потрібно забувати і про ймовірність песимістичного, коли все піде не так, як розраховувалося.

Тоді чого ще ми очікуємо від пенсійної реформи (окрім підвищення пенсій, звісно)? Насамперед двох речей:

- інвестиційний ресурс. Пенсійні накопичення, використані правильно та розумно, здатні надати могутнього поштовху вітчизняній економіці. І це наш внутрішній ресурс. Оскільки зовнішнього найближчим часом очікувати марно;

- зниження патерналістських настроїв у суспільстві. Громадяни повинні усвідомити, що на сьогодні держава за економіко-демографічними перспективами не спроможна не те, що підвищувати рівень соціального захисту, а й навіть підтримувати його. Люди повинні звикнути до думки, що їхні статки у старості значною мірою залежать від них самих.

І, на нашу думку, таке друге завдання (зниження патерналістських настроїв) чи не важливіше за інвестиційний ресурс.

Не заглиблюючись детально в перелік ризиків, наведемо лише основні, так би мовити, мегаризики. Їх можна умовно поділити на дві великі групи: макроекономічні й персональні. З-поміж макроекономічних можна виділити такі:

1) *фінансовий стан ПФУ*. Переспрямування частини грошового потоку до Накопичувального фонду гарантовано погіршить і без того неідеальний фінансовий стан ПФУ.

Звісно, мені заперечать, що половину коштів можна повернути до держбюджету через державні запозичення. І навіть не половину, а схемними способами усі 100 %. Понад те, я особисто майже не сумніваюся, що саме так воно й відбудеться. Бо це спокуса: навіть вишукувати десь гроші, коли вони ось – достатньо лише руку простягнути.

Але при цьому ні про які інвестиції вже не йдеться. Тобто економіка не отримає поштовху, а реформу в цій частині буде спровоковано.

Таким чином, дохідну частину швидко наростити не вдасться. Отже, єдиний вихід – скорочення видатків. Насамперед ліквідація дострокового виходу на пенсію й інших пільг. Альтернативи немає;

2) *макроекономічний ризик* – прив'язка пенсійних активів до світових процесів. Чинне законодавство дозволяє спрямувати 20 % у суверенні боргові зобов'язання та 20 % у корпоративні цінні папери іноземних емітентів, всього 40 %. У сьогоднішніх цінах – до 1 млрд євро щорічно.

Чи розумно це? Мені заперечують, мовляв, у іноземних інвестицій більша надійність. Але достатньо подивитися на стан суверенних боргів деяких країн єврозони, щоб піддати цю тезу сумніву (не говорячи вже про історію сумнозвісного *Lehman Brothers*).

До того ж це створить додатковий тиск на резерви НБУ, які й без того в незрозумілому стані;

3) *дестабілізація фінансових ринків*. На сьогодні не йдеться про відсутність фінансових інструментів. За наявності пропозиції грошових коштів інструменти з'являться.

Ідеться про інше. Маючи такий великий ресурс, Накопичувальний фонд стане чи не найпотужнішим гравцем на фінансовому ринку. А досвід свідчить, що завжди є сили, які не проти «погратися» на відсоткових ставках, валютних курсах і фондових котируваннях. Вітчизняний ринок маленький і слабкий. Отже, у КУА з'являться потужні маніпуляторні можливості.

Звідси завдання вбудови у парадигму системи відповідних запобіжників і вдосконалення державного регулювання й нагляду.

Для учасників системи ризиків два: ризик ненакопичення й ризик втрати пенсійних накопичень.

Ризик ненакопичення найбільш актуальний для осіб із заробітною платою нижче середньої та осіб з «пунктирною» трудовою біографією.

Ризик втрати поділяється на такі: знецінення й неналежне управління. Звідси виникають такі завдання:

- боротьба з інфляцією, зниження її до прийнятного рівня та утримання на цьому рівні протягом усього терміну функціонування системи;
- підсилення знову ж таки державного регулювання та нагляду;
- підсилення ролі зберігача, який реально повинен контролювати якість інвестиційних угод.

Шановні колеги! На сьогоднішній «круглий стіл» ми запросили осіб, які є, по-перше, зацікавленими, а по-друге, компетентними спеціалістами в тій чи іншій сфері пенсійного забезпечення.

Таким чином, сподіваємося на зацікавлене та кваліфіковане обговорення та, найголовніше, конкретні пропозиції за окресленими проблемами й не тільки.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Детальніше з проблематикою, що була висвітлена в доповіді, можна ознайомитися в аналітичних матеріалах, які Вам надані. Тим паче, що ми спеціально організували попереднє ознайомлення усіх бажаючих на сайті нашого Інституту.

Пропоную перейти до обговорення. Хотів би наголосити: те, що ми пропонуємо, включаємо до доповіді, – це наше бачення. Ми маємо обговорювати проблему і пропонуємо свій доробок, свій внесок до цього. І завжди вітаємо свіжі думки в цій сфері. Будь ласка, чи є бажаючі розпочати дискусію. Із задоволенням передаю слово нашим професійним спілкам.

ГОЛЕУСОВА Галина Захарівна,

*керівник Департаменту з питань соціального захисту
Федерації профспілок України*

Спасибо большое за предоставленное слово. Но сначала я хочу отметить организаторов нашего заседания за то, что они так щедро делятся наработками своего Института. И это, по-моему, единственный Институт в Украине, который на своем сайте делится всеми своими аналитическими записками, докладами, дает полный доступ к ним. И большое Вам за это спасибо. Потому что мы активно пользуемся этими материалами и ни один другой институт не может похвастаться таким отношением к общественности, как Ваш.

Теперь, что касается нашей темы. Я хочу начать с того, что я, как профсоюзник, и для меня главное, как пенсионная система, ее реформирование, сказывается на конкретном человеке. Потому что в презентации доклада все-таки больше акцент делался на том, как экономика, как макроэкономика отреагирует на введение накопительной системы. А я хочу поделиться нашими опасениями, рисками по отношению к простому человеку: нынешнему и будущему пенсионеру. И сразу хочу сказать, что не нравится в государственной политике по отношению к пенсионной реформе. Государство идет по самому простому пути – ограничение выплат нынешним пенсионерам в солидарной системе и любыми средствами пытается ввести вот это накопление. Как часто и те, кто есть приверженцами накопительной системы, и кто работает в негосударственных пенсионных фондах, говорят: давайте начнем, а там видно будет. Это самый страшный подход, который может быть по отношению к своему народу.

Что касается рисков, которые мы обсуждаем. Прежде всего, самый главный риск сегодня, который должен учитываться (вводить нам накопительную систему или нет, как она отразится на пенсионном обеспечении граждан), это ситуация с солидарной системой. И пока указанная проблема не будет решена, никаких разговоров о введении накопительной системы не может быть. Так как это приведет к ухудшению ситуации в солидарной системе. А если она будет еще и в кризисной ситуации, то это огромная проблема.

Сегодня, к сожалению, у нас ситуация в солидарной системе очень не благоприятная. Размер минимальной пенсии, которую получает 8 млн пенсионеров и даже чуть больше, не только ниже реального прожиточного минимума, но и значительно ниже официальной черты бедности. Минимальный размер пенсии 844 грн, а черта бедности, по последним данным, 1047 грн. То есть у нас и так уже многие живут в бедности (примерно 8 млн, это приблизительно 60 % всех пенсионеров). И поскольку главной задачей пенсионной системы есть борьба с бедностью, то на этот факт нельзя не обратить внимание.

У нас по-прежнему маленький разрыв между средней и минимальной пенсией, который составляет около 50 %, даже меньше. Также очень остро стоит проблема большого разрыва между так называемыми старыми и новыми пенсиями. С инициативы Президента по перерасчету пенсий по новому размеру заработной платы проблему, к сожалению, не снимут. Потому что через ближайшие 3 года ситуация будет опять критической.

Сохраняется серьезный дефицит Пенсионного фонда, тем более, что уже в бюджет фонда был заложен дефицит в 9,7 млрд грн, а после

инициатив Президента бюджету придется дополнительно отчислять в Пенсионный фонд около 13 млрд грн. Таким образом, мы опять наращаем чистый дефицит Пенсионного фонда и необходимость бюджета его покрывать.

Кроме того, введение накопительной системы приведет к тому, что уже в первый год по нашему расчету введения второго накопительного уровня, около 6,5 млн работникам, которым меньше 35 лет, начнут делать отчисления в накопительную систему и эти средства не получит Пенсионный фонд. В рамках солидарной системы и из года в год эта сумма будет увеличиваться. И главная здесь задача в том, что если мы значительно не увеличим уровень занятости населения реальной (легальной) занятостью, то это будет очень серьезно ухудшать ситуацию в солидарной системе. Мы считаем, что накопительную систему можно вводить по этому параметру только тогда, когда уровень занятого населения достигнет 17-18 млн граждан. По нашим расчетам только тогда можно будет обеспечить более благоприятную ситуацию для солидарной системы. К сожалению, сегодня у нас значительно меньший уровень занятости населения.

Как уже говорилось, накопительные системы благоприятно влияют при умеренном, низком уровне инфляции в стране. Достичь 1–3 % годовой инфляции, как в развитых странах, которые вводят накопительные системы, для нашей страны является существенным вопросом; и мы должны на это обращать внимание. Потому что экономический кризис, который пережили и переживают страны практически всего мира, привел к тому, что для многих стран, скажем так, потери в накопительных системах только в 2008 г. составили до 20–40 %. Поэтому финансовая стабильность в мировом масштабе также важна для принятия такого рода решения.

Уже говорилось о том, что нужно пересмотреть, какой уровень пенсионного обеспечения будет гарантирован тем людям, которые войдут в накопительную систему. Уже называлась цифра, что для них коэффициент страхового стажа уменьшается с 1,35 до 1,08. К сожалению, никто не сделал по сей день официальные актуарные расчеты: на какой уровень пенсий смогут выйти пенсионеры, прежде всего, с учетом нашего уровня заработной платы (не только минимальной, но и в бюджетной сфере). А это около 4 млн граждан, которые сегодня практически (при переходе на накопительную систему) потеряют больше, нежели бы они получали оставшись в солидарной системе.

Много рассуждаем о перспективах и возможностях накопительной системы, но ни одна организация, ни правительство не сделали серьезных расчетов, которые показали бы на ближайшую перспективу,

какой уровень пенсий смогут получить люди при нынешнем уровне заработных плат; и тех прогнозов роста зарплат, инфляции хотя бы на ближайшие 10 лет. Таких расчетов мы официально нигде не видели.

На сегодня минимальный уровень пенсий в Украине получают около 50–60 % пенсионеров, а если введем накопительный уровень, то по нашим оценкам они не смогут обеспечить себе, даже с учетом накопительного второго уровня, достойный уровень пенсий. Тем более, по сей день не решена проблема с инвалидами, безработными, женщинами, которые воспитывают детей. Как будут решаться вопросы их пенсионного обеспечения, с учетом того, что они не смогут через накопительную систему накопить себе достойную часть в рамках обязательного накопительного уровня?

Поэтому мы, профсоюзы, очень просим всех: и экспертов, и представителей государственной власти очень серьезно и комплексно рассматривать эту проблему. Потому что введение накопительной системы нельзя проводить без нормализации в солидарной системе.

Также считаем, что могли бы очень хорошо поработать над организационными, экономическими, юридическими и другими вопросами, развивая накопительную профессиональную систему. Предлагаем больше сил отдать этой системе. Но не так, как Вы сказали, что государство может ликвидировать этот вид пенсий. На наш взгляд, если бы мы сегодня ввели обязательную профессиональную накопительную систему, то смогли бы отработать много механизмов для введения обязательной общегосударственной накопительной системы. Мы этот вопрос тоже обсуждали на своем «круглом столе», который недавно проводили, и наши рекомендации были размещены на нашем сайте. Следовательно, профсоюзы должны быть услышаны при рассмотрении вопросов, которые сегодня вынесены на обсуждение.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую за ту оцінку, яку Ви дали роботі нашого Інституту. Ми дійсно стараємося робити все можливе, аби пенсійна реформа була ефективною. Єдине, з чим я не можу погодитися, із закидом про те, що держава не думає про підвищення зайнятості й про детінізацію економіки. Досить звернутися до соціальних ініціатив Президента, щоб побачити: питанню саме розвитку продуктивної зайнятості й підвищенню доходів працюючого населення приділено значну увагу. Я думаю, що згодом присутні тут наші фахівці, які здійснювали розрахунки можливого економічного ефекту від впровадження накопичувальної пенсійної системи, про це ще скажуть. Один із напрямів нашого дослідження спрямований саме на те, щоб намагатися оцінити: яким чином можна

забезпечити фінансування Пенсійного фонду в разі зростання дефіциту його солідарної частини. Розрахунки показали, що за інвестиційного спрямування коштів накопичувальної системи зможемо отримати ресурс, який перекриє такий дефіцит і, власне, стимулюватиме економічне зростання, у т. ч. і доходи працюючих людей.

Хочу надати слово Дмитру Анатолійовичу Леонову, провідному фахівцеві з питань пенсійного фонду і фінансових питань.

ЛЕОНОВ Дмитро Анатолійович,
*ректор Українського інституту розвитку фондового ринку
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Я уже буду слідувати добрій традиції і начну з похвали для авторів аналітичного доповіді і, відповідно, того уважаемого дослідницького закладу, на базі якого сьогодні проводиться наша дискусія. Тому що, дійсно, з трьох доповідей, які щорічно готувалися нашим уважаемым Інститутом, цей доповідь, дійсно, подобається своїм підходом і широтою мислі, і охопленням тієї проблематики, яка в цілому по пенсійній системі у нас сформувалася.

Ітак, ми обговорюємо не покращення існуючої ситуації, а реформу, – це трохи інший акцент і завдання. Багато присутніх тут, які виступають, займаються одночасно і наукою, і практикою, і намагаються уникнути, у т. ч. і в коментаріях, науковості в нашій дискусії. Дискусія дуже прикладна, тобто не абстрактна, а спрямована на рішення конкретних і практичних завдань. Тому що, знову ж, я вже говорив про це в початку фінансового кризи, коли уважаемые міжнародні організації приїхали (через 3 місяці) швидко навчати нас, як виходити з кризи, не розуміючи при цьому, як виходити самі. Я їм розповів анекдот про рівнину, к якій ходили люди і запитували, як годувати кур, поки кури не переїхали, а у рівнині ще було багато ідей. То є в даній ситуації ні в коєму випадку не потрібно, скажемо так, відмовлятися від новачок, які передбачають взагалі реформування, як процес.

Стало б, не потрібно доходити до абсолютної абстракції і виступати на слово. Чому? Тому що, в першу чергу, я хочу подякувати попередньому доповідцю Галину Захаровну – це погляд, позиція, аргументація. Але з іншої сторони, це ще раз підтверджує якість проведеного дослідження і аналітичного доповідця. Нарешті, відкрив перші сторінки вступлення, знайдемо, скажемо так, психоло-

гический портрет восприятия реформы как таковой, который Галина Захаровна очень хорошо продемонстрировала.

То есть в данной ситуации есть последовательный процесс усовершенствования, а есть процесс реформирования. Пока что мы говорим о том, что можно усовершенствовать, чтобы в дальнейшем реформировать. Здесь я приведу цитату из В. Ленина накануне Октябрьской революции или переворота: «Вчера было еще рано, а завтра будет уже поздно».

В пенсионной системе, к сожалению, мы находимся в таком состоянии уже 8 лет: каждое утро встаем и думаем, а сегодня еще рано или сегодня вечером будет уже поздно? Я просто посмотрел на даты: в 2003 г. были приняты два закона об изменении общеобязательного пенсионного страхования и негосударственного пенсионного обеспечения. Вот модель накопительной составляющей государственного пенсионного обеспечения была изменена у нас только в 2011 г., то есть начали что-то думать; и я, например, выскажу свое мнение, не очень качественно. Ее только немного «подкрутили», «подмарашетили», но поскольку она еще не работала, сказать, что это качественные изменения, нельзя. Восемь лет система простояла на месте.

При этом продолжаем дискутировать о том, какого уровня стабильности нужно достичь, чтобы что-то поменять. Этот тезис уже был заложен в законе 2003 г.: когда будет бездефицитный Пенсионный фонд и стабильный рост ВВП, вот тогда будем вводить какие-то новации. Но, уважаемые коллеги, за этот период у нас и кризис произошел, и стабильности не добились ни на этапе роста экономики, ни на этапе кризиса. То есть в данной ситуации в принципе можно продолжать пытаться подвинчивать, подкручивать старую систему в расчете на то, что она когда-нибудь стабилизируется, а потом что-то будем менять. Таким образом, теряем еще одно поколение, которое так и не воспримет изменения в пенсионном обеспечении.

Мы сохраняем психологию потребительства по отношению к пенсионной системе, перекладывая всю ответственность на уровень государства. И должны четко понимать, что Пенсионный фонд Украины в ближайшее время, в рамках того, как он работает – это не финансовая модель, это просто механизм перераспределения. То есть он уже утратил те внутренние, расчетные, актуарные составляющие, которые позволяли бы ему балансировать по параметрам этой модели. Можем сказать, что на ближайшее время не будет вот таких внутренних стабилизаторов этого процесса.

А то, что у нас инфляционные процессы будут, какой бы уровень инфляции не рисовали нам официально, они будут; стоимость жизни

будет увеличиваться и автоматически приводит к постоянному наращиванию дефицитных факторов дальнейшего ухудшения ситуации Пенсионного фонда Украины. Они могут быть разовыми, условно постоянными. Поэтому я бы все-таки предложил немного разделить эти уровни пенсионной системы, понимая, что они связаны, но общим знаменателем здесь для государственной пенсионной системы все равно будет являться государство, а единственным источником покрытия любого дефицита и рисков будет бюджет.

Здесь в принципе как бы мы не крутили, что бы мы не придумывали, ответственность за обязательные взносы, пенсии все равно, в конце концов, несет государство. А единственным «кошельком», откуда оно может достать деньги, будет бюджет. Как наполняется бюджет – это уже вопрос второй и далеко не вопрос взносов или средств самой пенсионной системы.

И вот здесь есть этот краеугольный «камень». Почему? Потому что как только мы начнем говорить о накопительном уровне, во всем мире всегда все воспринимают это, как аксиому. В первый год введения накопительного уровня увеличивается дефицит солидарного уровня. Почему? Если Вы не увеличиваете взносы дополнительного размера взноса, этого не выдержит экономика предприятий. Следовательно, забирая кусок взносов, уменьшаете доходы солидарного фонда. Но это должен покрыть бюджет, то есть государство должно покрывать этот дефицит, так называемый дефицит перехода. Пенсионный фонд и солидарная система сами не справятся. И ждать, когда она достигнет того уровня, что сможет сформулировать профицит, очень долго и, может быть, никогда этого и не увидим. Хотя я всем желаю жить долго и счастливо. В данной ситуации, как говорится, не нужно страдать иллюзиями.

Вторая позиция – солидарная и накопительная составляющие пенсионной системы. Во-первых, это то, что раньше называлось у нас при Советском Союзе, низкопоклонничество перед Западом. То есть не надо говорить, что Мировой банк нам в очередной раз сформулировал «идеальную» пенсионную систему, к достижению которой мы должны стремиться. Изучив за 20 последних лет исследования Мирового банка, могу сказать – у них тоже есть прогресс, они тоже меняли свое мнение, также переформатировали систему и далеко не факт, что предложенные последние постулаты господина Хольцмана являются идеалом, достигнув которого, наступит счастье, по крайней мере, в отдельно взятой Украине. Здесь нужно подходить критически.

И третья составляющая, о которой я хотел бы сказать в качестве аргумента. Это то, что у нас в докладе методом научной абстракции мы

отринули опыт третьего уровня пенсионной системы в Украине. Там есть оговорка о том, что в силу незначительности собранных средств, мы как бы можем «знехтувати наслідками діяльності недержавного рівня накопичувальної складової пенсійної системи».

Все равно, что сказать: «...куры рождаются всегда взрослыми и не надо изучать ни цыплят, ни яйца, так как мы говорим исключительно о курах. А куры сдохли». То есть в результате всего мы получим то же самое. Хотя в законе о втором уровне опыт третьего уровня в свое время был заложен как один из факторов модернизации обязательной накопительной системы и ее внедрения. В какой-то степени Галина Захаровна экстраполировала это на профессиональную пенсионную систему, то есть опыт работы таких моделей нужен. Но я, со своей стороны, хочу сказать, и коллеги, я думаю, меня поддержат, опыт есть. Пусть он небольшой, пусть он «с шишками, синяками», но он у нас есть, и это повод для улучшения работы модели второго уровня.

Я думаю, что было бы целесообразно восстановить на экране те вопросы, которые остались открытыми в процессе исследования. Для того, чтобы каждый выступающий смог высказать свое мнение, как эти вопросы решить.

Я начну. Позиция первая. Мы говорим о том, что второй уровень обязательной накопительной пенсионной системы обеспечивает пожизненную пенсию, пожизненный аннуитет. Но опять же признаем, что есть фактор инфляции, обесценивания этих отчислений. А мы должны обеспечивать определенный уровень жизни. Таким образом, можно исходить из таких параметров: можно пойти по упрощенной модели: в конце этой цепочки ответственность всегда ложится на государство. А у государства есть «карман» – государственный бюджет. То есть можем говорить о том, что все это, в т. ч. и инфляционную составляющую можно переложить на государственные плечи.

К примеру, есть модели в постсоциалистических странах, когда государство, вместо накопительных пенсий, вводит условно накопительные. Просто забирает все эти деньги в бюджет и говорит: а мы Вам будем выплачивать с учетом индекса инфляции, с учетом определенной доходности пожизненную пенсию. То есть Ваши деньги забираем и берем на себя определенные обязательства. Здесь понимаем, что вместо инвестиционных рисков получаем огромнейшие, стопроцентные политические риски, так как сегодня государство представлено одними политиками, завтра – другими силами и т. д., а ответственность, как говорится, слова и не более. Впрочем, законы тоже можна поменять.

В данной ситуации второй составляющей остаются экономические, финансовые методы. И вот здесь, я думаю, зря в докладе был дан такой

тезис, который, наверное, упрощал исследование, но он не совсем корректен. О том, что на этапе выплат с уровня рынка страховых услуг, то есть со страховых компаний, отсутствует инвестиционная составляющая и контроль. Это не совсем так.

Дело в том, что инвестирование страховых резервов и контроль со стороны государства и регуляторов за этими средствами непрерывен. От того, что Вы начали получать уже пенсию, Ваши деньги все равно под контролем государства, они где-то размещены. Вот здесь как раз и кроется зазор для дополнительных инструментов защиты: повышенные требования, определенное направление инвестирования, дополнительные гарантии по тем инструментам, куда инвестируются эти средства. В принципе, даже в рамках действующего законодательства можно смоделировать такую систему, при которой эта часть страховых резервов, направленная на обеспечение пожизненных выплат, должна будет давать доходность, не ниже уровня инфляции. Все это можно заложить в условия пенсионного продукта: пожизненная пенсия за счет обязательных накоплений второго уровня (это реально). Дополнительный доход на уровне инфляции посылить даже на уровне такого среднего управления пенсионными резервами.

Относительно риска недостаточного накопления. В данном случае мы должны понимать: для государственного уровня пенсионной системы конечная точка – государство. Поэтому этот риск придется покрывать только за счет бюджета, так как это уровень социальной гарантии.

И, возвращаясь к Мировому банку, хочу сказать, что на сегодняшний день предложено (несколько лет назад) пятиуровневую пенсионную систему, включив туда две крайние точки: государство и семью. То есть перераспределение на уровне государства, дополнительные социальные гарантии в случае недонакопления. И семья, как перераспределение доходов внутри домохозяйства. Государство же выступает в качестве «крайнего».

Что касается манипулирования финансовых рынков. Я бы не ставил это в качестве абсолютно внешнего фактора и не ограничивался абстрактным пожеланием, чтобы все было хорошо, стабильно и доходно. Требования к модели по инвестиционному элементу (по размещению активов) должны быть сбалансированными и жесточенными.

Но при этом есть один момент, на который я бы хотел обратить внимание, и о котором я уже неоднократно говорил, – это то, что мы постепенно на уровне солидарной системы утрачиваем Пенсионный фонд как финансовый механизм. То есть мы превратили его в обыкновенный административный механизм. Говорим о дефиците, но он как бы фор-

мирується сам по себе (де-факто), реально не управляем. Управлінням дефіцитом Пенсійного фонду у нас нормально не займається ні наука, ні практика.

К сожалению, мы начинаем утрачивать управляемость и накопительных элементов пенсионной системы. Существуют зарубежные исследования, которые говорят, что такие максимально упрощенные системы распределения через накопительный уровень хороши только на растущих рынках, экономиках, на постоянном уровне доходности. Это фактически приводит к тому, что Накопительный фонд становится механизмом почти с автоматической системой. Отсюда появляются упрощенные формулы расчета, единицы и другие элементы техногенной системы. Утрачивается финансовый менеджмент.

Исследования были еще до кризиса о том, что в нестабильных экономиках (тогда еще не говорили о глобальном кризисе) необходимо было применять таргетирование внутри Пенсионного фонда: сглаживание инвестиционных рисков на протяжении жизненного цикла пенсионной услуги.

Четвертый вопрос. В принципе, я являюсь сторонником сбалансированного подхода к инвестированию резервов и ответственности государства. Государство должно ограничивать доступ на рынок страховых компаний только теми компаниями, которые отвечают определенным критериям. И по отношению к этим компаниям должен вводиться режим, аналогичный тому, что сейчас разработан для коммерческих банков: выведение с рынка, гарантирование выплат и т. д. Нужен аналогичный режим для тех компаний, которые будут допущены до такого серьезного ресурса, каким являются обязательные накопительные взносы.

[Запитання з залу]:

Чи рахував хто-небудь, скільки втрачає Пенсійний фонд у разі запровадження системи другого рівня, і як взагалі це треба рахувати?

ЛЕОНОВ Д. А.:

Дефицит перехода как таковой рассчитывается значительно проще, чем что-либо остальное. Потому что Вы берете просто тот процент отчислений, который уйдет из солидарного уровня в Накопительный фонд, умножаете на контингент плательщиков; и это та сумма, которая сразу же является дополнительным минусом для солидарного фонда. То есть это прямой расчет – тут ничего как бы не придумаешь. Все зависит от того, какой процент отчислений уйдет в Накопительный фонд, а именно: с чего стартует наш накопительный уровень. В нашем

докладе есть сумма стартовых поступлений 5 млрд грн (от 5 до 6,5). Считайте, что эта сумма будет дефицитом перехода в первый год Пенсионного фонда. Это то, что не поступит в Пенсионный фонд, а пойдет в Накопительный фонд.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Дмитре Анатолійовичу, за такий важливий фаховий аналіз. Я думаю, що у нас, як і раніше (в 60-ті роки), була дискусія між фізиками й ліриками, і нині будуть дискусії між еволюціоністами й реформаторами. Сподіваюся, що ми все-таки знайдемо спільну мову.

ТКАЧЕНКО Лідія Григорівна,
*провідний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України*

У мене теж була нагода ознайомитися з доповіддю – вона є на сайті. Дійсно, це дуже зручно, тому що ми приходимо вже «підготовленими» на обговорення. Я хотіла б зосередитися на таких коментарях.

Що стосується головної, на мій погляд, проблеми впровадження другого рівня в тому вигляді, як він у нас виписаний у законодавстві і 2004 р., і зі змінами 2011 р. У нашій країні така система залишається надто державною. Звідси й значні зобов'язання. Більшість зобов'язань покладається на державу, якій це буде коштувати дуже і дуже дорого.

Тому виникає запитання: чи взагалі це потрібно? Якщо другий рівень буде ось таким, то створюватиметься державний Накопичувальний фонд, в якому система адміністрування набагато складніша, більше учасників, більш складний механізм взаємодії між ними, значно більші всі транзакційні витрати, адміністративні видатки, тим паче в перші роки, коли обсяги зібраних коштів іще не значні. Тим більше якщо покладати на державу всі зобов'язання по компенсації недоотриманої частини внесків солідарної системи.

Чи взагалі потрібен такий другий рівень? Тим паче, що постійно виникає дуже багато запитань: якщо гроші будуть інвестуватися, держава знову має брати на себе всі інвестиційні ризики, пов'язані з несутимністю, недобросовісністю на окремих етапах, яких може бути дуже багато.

Тобто такий механізм для держави. Вона зацікавлена в тому, щоб розвивати накопичувальні складові, але не за рахунок, скажімо, збільшення державних зобов'язань. Головна проблема нашої країни й загалом, як показує досвід, і Російської Федерації, навіть Казахстану (дещо, правда, меншою мірою, тому що там ситуація інша), і Польщі, і

всіх східноєвропейських, центральноєвропейських країн в тому, що такі системи створюються як державні й роль держави в них значна. Це погано для самого процесу накопичення, тому що накопичування передбачає ринок, конкуренцію, більш активну участь, ризиковість тощо.

Тобто це не те, чим насправді має займатися держава. На мою думку, створювати накопичувальний рівень як державний, а тим паче, як це пропонується в доповіді, випустити державні пенсійні облігації, виплачувати пенсії через страхові компанії, в яких контрольний пакет акцій буде належати державі, – який сенс? Тоді легше це, дійсно, тримати через солідарну систему. Так буде набагато простіше, до цього вже всі звикли, тут відпрацьовані всі механізми. Інша справа, наша демографія така, що за 30–40 років, скажімо, держава реально зможе забезпечувати лише якийсь базовий рівень пенсійної виплати. Отож це не будуть навіть ті розміри, що є зараз.

Ви в доповіді дуже часто посилаєтесь на постіндустріальне суспільство – для України говорити про постіндустріальне суспільство, напевно, зарано. У нас воно створюється лише в певних секторах економіки, і всі наші проблеми, мабуть, із цим пов'язані. І про те, що говорила Галина Захарівна, що в нашій країні дуже низький рівень продуктивної зайнятості, низькі заробітки, низький рівень участі в страхових системах.

Звичайно, чи є сенс за таких обставин створювати накопичувальні, тим паче державні пенсійні системи? Як свідчить практика, накопичувальні складові дуже добре працюють для людей заможних, із великими статками, а для значної кількості наших учасників, так як зараз складається ситуація, це не реально – вони не зможуть накопичити достатньої суми для придбання анuitету. Напевно, питання стоїть навіть не у створенні нових робочих місць, а в більш глобальних проблемах. Це вже не завдання пенсійної реформи.

У тому-то й проблема, що пенсійна реформа, реформи в самій пенсійній системі не можуть вирішити, на жаль, усіх питань. Головні із них пов'язані з нашою економічною реальністю, економічною ситуацією. І вона складається таким чином, скажімо, зовсім не на користь накопичувальних пенсійних систем. Якщо говорити про впровадження професійних накопичувальних систем, тобто для фінансування дострокових виходів на пенсію (на 5–10 років, залежно від умов і категорій), тут давно розробляються і багато було вже й законопроектів. Однак, у чому проблема? У нас надто значна кількість пільгових категорій. І вводити для них накопичувальну систему недоречно.

Питання скасування частини пільг для певної частини контингенту, де вони, можливо, дійсно, не виправдані – завдання більш полі-

тичного спрямування. Тому що скасування пільг в Україні проходить надто болісно, до якого не звикли. Ніхто до цього не звик: ні керівництво країни, ні пересічні громадяни. Але це доведеться робити – це необхідно. Головна перепона, чому не впроваджуються професійні пенсійні системи, тому що залишати величезний контингент, здається близько 2 млн, – значна проблема. Це й питання зайнятості – треба скорочувати зайнятість у шкідливих виробництвах. Проте треба мати на увазі, що всі пільги залишати не можна, вони не завжди є виправданими.

Що стосується індексування ануїтету. Як уже зазначав Дмитро Леонов: коли ануїтет придбано – призначено довічну пенсію, гроші ж «не лежать у тумбочці», а продовжуються інвестуватися. І, власне кажучи, інвестиційний прибуток дає можливість індексувати пенсійні виплати. І насправді ось ця можливість індексації на майбутню інфляцію має закладатися відразу під час розрахунку місячного розміру довічної пенсії. Так само, як очікувана тривалість життя в пенсійному періоді, й очікуваний індекс інфляції одразу має закладатися. Тобто інвестування ануїтетних коштів, які уже не накопичуються, а частково витрачаються, продовжується. Це дає можливість і адміністративні видатки покривати на обслуговування ануїтетних коштів, а в ідеалі також і на інфляцію.

Щодо покриття джерел дефіциту солідарної пенсійної системи. До речі, у доповіді пролунала пропозиція, наприклад, підвищити акцизний податок на елітний тютюн, алкоголь і спрямовувати це в Пенсійний фонд. Ви знаєте, мені досить часто доводилося зустрічати таку пропозицію: «А давайте ми акцизний збір із тютюну і алкоголю будемо спрямовувати в Пенсійний Фонд...» Можу сказати, що ми стільки не вип'ємо, це по-перше. А по-друге, це взагалі не правильно. Справа в тому, що держава, навпаки, має здійснювати політику, і, власне кажучи, у нас уже робляться перші кроки в цьому напрямі, зокрема на сьогодні не така агресивна реклама алкогольних напоїв. Звичайно, перші кроки вже зроблено, і ми вже бачимо результат: тривалість життя почала зростати, зменшилися обсяги роздрібної торгівлі такими товарами. Тобто це неправильно, бо якщо акцизний збір буде іти в Пенсійний фонд, то виходить таке: якщо ти в день не випив пляшку горілки, то ухиляєшся від сплати внеску.

Яка різниця, за рахунок яких коштів держава покриватиме дефіцит пенсійної системи? Все одно не вистачить ні акцизного податку, ні податку на багатство. Це просто смішно. Пропозиція Міністерства соціальної політики – вводити податок на багатство для того, щоб покривати дефіцит Пенсійного фонду – 800 млн для Пенсійного фонду,

з дефіцитом, близько 10 млрд грн. Адже соціальна сутність такого податку має бути в іншому, Пенсійний фонд тут зовсім ні до чого.

Власне кажучи, якщо й впроваджувати накопичувальні системи, то їх потрібно розвивати. Накопичувальні пенсійні схеми, програми потрібно впроваджувати, розвивати, але, звичайно, для держави, й у принципі для суспільства. Коли ми говоримо про зобов'язання держави, це насправді зобов'язання для всіх нас. Більше ж ніхто за нас цього не зробить.

Тобто насправді, впроваджувати все через державу – це буде найгірший варіант. Напевно, така система буде не зовсім накопичувальна. Адже вплив різних чинників: політичних, у т. ч. і виборів, й інших політичних ризиків, зміна влади тощо буде надто негативно впливати на розвиток накопичувальної системи.

Тому ліпше розвивати такі накопичувальні схеми в межах все-таки третього рівня пенсійного забезпечення, а саме: на добровільних засадах із боку роботодавців, працівників, самих людей, самозайнятого населення, тобто залучати їх до цього різними способами.

А от що робити з солідарною, то це вже окреме питання. Звичайно, солідарна система потрібна, нікуди ми від неї не дінемося. Проблеми в ній були й будуть, і це зрозуміло (це пов'язано з демографічною ситуацією).

Що стосується накопичувальної складової, то, на мою думку, тут треба намагатися якомога менше використовувати роль держави, державних зобов'язань, адже вони й так великі – навіщо їх іще збільшувати.

КОВАЛЬ О. П.:

Коллеги, я бы хотел дать небольшое пояснение по первому вопросу. Совершенно правильно сказали один и второй выступающие, что при выходе на пенсию пенсионное накопление передается в страховую компанию, которая продолжает эти деньги инвестировать, получать доход и т. д. – в этом нет сомнений и это не обсуждается сейчас. Вопрос в другом – когда страховая компания (в момент выхода на пенсию) проводит актуарные расчеты, то определяет в конце концов какую-то сумму, например, 1 тыс. грн; и говорит гражданину: «Ты будешь получать свою 1 тыс. грн добавки из накопительной системы к солидарной». А как мы получим эту тысячу – это уже не твоя проблема и это правильно. Далее, те процессы инвестирования, о которых говорим, это «внутренняя кухня» страховой компании. Человек может прожить десять лет, а может и двадцать, и дай ему Бог еще 100 лет. Как страховая компания будет «крутить» эти деньги (это ее проблемы), она обязана обеспечить ему эту 1 тыс. грн.

Мы так же знаем, что 1 тыс. грн сегодня и через 10 лет – это совершенно разные деньги, а нынешний подход не подразумевает увеличение этой тысячи. Аннуитет – это постоянная сумма, в противном случае он уже не называется аннуитетом. А вот процесса индексации аннуитета на сегодняшний день не предусмотрено. Инвестирование накоплений предусмотрено, а индексации не предусмотрено. И, кстати, мирового опыта по этому вопросу тоже нет, этот вопрос дискуссионный, даже на мировом уровне. Это как пояснение, почему данный вопрос вынесен для обсуждения.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Олександрє Пилиповичу. Я, підтримуючи позицію Лідії Григорівни, хочу сказати, що й ми, коли обговорювали такі питання – впровадження накопичувальної системи, теж знаходилися в режимі, так би мовити, сумнівів: спрацьовуватиме, неспрацьовуватиме система, в якому форматі? Але все-таки ми стратеги, і я закликав би до того, аби ми намагалися дивитися на цю проблему не лише з погляду минулого й сьогоднішнього досвіду, а й із певного перспективного бачення. На сьогодні дедалі активніше спостерігаємо, скажімо, диверсифікацію джерел існування кожного із людей, диверсифікацію доходів, диверсифікацію можливостей отримання доходів, це, як уже згадували, постіндустріальні моделі, різні форми включення в економічну систему.

Чи не означає це, що паралельно дещо змінюються й можливості людини щодо забезпечення свого функціонування після завершення працездатного періоду? Чи не означає це, що подовжується працездатний період? Ми говоримо про прогнози до 2050 р. і чи можемо сьогодні оцінити тривалість періоду працездатності в 2050 р. Я б закликав просто до того, аби ми обговорювали питання ефективності накопичувальної системи іще з погляду певного форсайту – як може еволюювати така система тоді, коли впровадження накопичувальної системи поставне в повну силу?.. Це, звичайно, міркування, доповнення до дискусії. Надаю слово Анатолію Васильовичу Федоренку, віце-президенту компанії «КІНТО».

ФЕДОРЕНКО Анатолій Васильович,
віце-президент ПрАТ «КІНТО»

Останнім часом після таких «круглих столів», присвячених пенсійній реформі, відчуваю погіршення настрою і самопочуття. Тому що «круглі столи» проникнуті песимізмом, часто неконструктивними підходами, спробою загальмувати і те, що й так не йде. Питання: ми прий-

шли обговорювати чому не потрібно впроваджувати другий рівень, чи що робити, аби все-таки він відбувся, це по-перше.

По-друге, дуже цікавий перелік питань, на який можна відповідати все, що завгодно. Чому? Бо таке питання 43-го року. Мінімум 30 років треба прожити, щоб перший пенсіонер отримав виплату із страхової компанії. Ми зараз не знаємо, що буде завтра, в 13-му році, а хочемо спрогнозувати, якою буде страхова система через 30 років. Може, тоді не буде страхових компаній?

Можна дискутувати з приводу того, якби це було в 12-му році, то що треба було б робити? Так, я згоден, тоді я можу давати поради, але такі поради – в нікуди. Навіщо витрачати сили, запал на те, що від нас знаходиться за обрієм. По-моєму, Петро І казав, що «хорошее начало полдела откачало». От якщо добре започаткувати реформу, то можна сподіватися на хороші результати. Якщо її абияк робити, як Лебідь, Рак і Щука – кожен тягнутиме в свій бік, зрозуміло, що прийдемо до результату, на який зараз сподіваємося – він буде негативним: кошти знеціняться, або їх вкрадуть, або держава забере, або ще щось. І з цим теж можна погодитися.

Мені подобається підхід Галини Захарівни – якщо не йде велика реформа, давайте «проштотуємо» маленьку, запустимо професійну систему. Це мінінакопичувальна система. У мене єдиний сумнів щодо неї: вона вдвічі складніша за розумінням, і втричі за реалізацією. Тобто будемо «набивати шишки» на тому, що нині погано розуміємо за простим варіантом.

Я не думаю, що Наталя Василівна Горюк і Валентина Анатоліївна Кудін дуже охоче підтримають таку ідею: взяти на себе відповідальність за професійну систему, як ідеологи і як провайдери, а також Микола Іванович. Чому? Тому що у нас немає закону, підходів, суб'єктів ринкової інфраструктури, які будуть працювати з такими внесками. У нас такі самі проблеми щодо їх збереження та інвестування. Але якщо у великій системі принаймні можна щось прогнозувати, чітко визначитися, оскільки на першому етапі буде накопичувальний державний фонд – на ньому там можна «проїхати» два роки, а потім 95 % накопичувань у ньому буде й далі зберігатися, доки гроші перейдуть до недержавних пенсійних фондів. Тут можна мінімізувати ризики, то на такій системі ризики будуть максимальні. Скільки їх існує, стільки вони й будуть про себе заявляти й даватися взнаки.

Дмитро Анатолійович сказав, що 8 років ми вже «боремося» з другим рівнем. У мене є розрахунки проекту *PADCO*, ще за 2007 р. усіх трьох рівнів: добровільний рівень недержавного пенсійного забезпечення, професійний і другий рівень накопичувальної системи. Усі були

впевнені, що з 2007 р. система піде, але вона не пішла, ми знаємо чому, не будемо називати прізвиська.

Уже 5 років пройшло й ніяких реальних кроків не здійснено, йде імітація якоїсь діяльності. А що треба робити? Так, я не кажу, що треба, закривши очі, «переганяти» гроші в Накопичувальний фонд і потім не знати що з ними робити; не отримати орденів, а отримати все, що належить, людям, які це все проведуть. Я за інше – давайте дамо старт реформі – створення підготовчих умов для її запуску.

Я записав, що треба робити, чого не зроблено. Необхідно створити Накопичувальний фонд як юридичну особу. Питання – він «проситиме» грошей? Нехай він буде в реєстрі. Там персоналу немає і він нічого не потребує. Також варто сформувати Раду Пенсійного фонду. Може, запустити туди чиновників від влади, аби вони хоч якусь відповідальність відчували. Нехай така Рада починає вивчати матеріальну частину, підуть на курси до Дмитра Анатолійовича й отримають сертифікати на право бути членом Ради Пенсійного фонду. На це також потрібна підготовка. Я розумію, що там розумні люди будуть, але не фахівці у цій сфері.

Щодо розроблення основних засад інвестиційної політики. Давайте зараз подивимося, куди можна вкласти 6 млрд грн у перший рік надходження коштів. Розкладемо цей пасьянс і побачимо: у нас не вистачає таких інструментів, чи вони надмірні? Тоді спробуємо готувати умови для забезпечення таких коштів додатковими фінансовими інструментами, яких на сьогодні не вистачає.

Я сам не є прихильником того, щоб повертати в державний бюджет половину накопичень, бо це «проїдання» грошей. Ми знаємо, куди вони підуть. Ліпше повернути їх в реальну економіку. Але в перші роки – це настільки ризиковано, що краще нехай держава візьме на себе відповідальність у цій частині: за збереження, повернення, дохідність. Тому я підтримую перші 6 років, коли система вийде на рівень 7 % щорічних відрахувань до накопичувальної системи. Нехай будуть ОВГЗ, але не такі, які зараз держава випускає: інфляція – 15 % (пам'ятаєте, інфляція була 22 %?), а облігації розміщували під 6,7 %. Це потрібно бути просто несповна розуму, щоб при такій інфляції вкладати гроші у збиткові інструменти. Це буде свідоме розтягування. За це можна і до в'язниці потрапити за такими інвестиційними напрямками.

На жаль, немає представників Пенсійного фонду. Вони прогнали своє програмне забезпечення на предмет реалізації тих функцій, які повинен здійснювати адміністратор Накопичувального фонду, чи ні? І чи сумісне таке програмне забезпечення з ринковими програмами, які використовуються компаніями з управління активами й адміністрато-

рами недержавних пенсійних фондів? Бо вийде так, що ми прийдемо 1 січня, зробимо внески, а Пенсійний фонд скаже: «А у нас програма не працює в цьому режимі. Треба розробити нове програмне забезпечення». На сьогодні воно вже має бути, і за ним можна розглянути уявні цифри. Уявімо пенсійну систему без грошей, тільки записи. І побачимо, що з цього вийде.

Треба окреслити коло ринкових учасників, осіб, які можуть бути потенційними керуючими активами накопичувальної системи. Довести до їхнього відома вимоги, яким повинні відповідати. У них має бути принаймні рік для того, аби вони прибрали свої недоліки, підтягли свої резерви до належного рівня, спробували працювати разом із Пенсійним фондом, а потім допустити їх до конкурсу. І ось із цього загалу відібрати тих, які стали переможцями, і будуть працювати вже на цьому ринку реально.

Виникає питання: скільки часу потребує така низка колосальних проблем? За моїми підрахунками, півтора року. Треба, щоб була «команда» у вигляді якогось нормативного акту. Якщо це не закон, яким ми повинні встановити дату, коли почнемо платити, то давайте за постановою КМУ, чи за розпорядженням розпочнемо працювати. Також необхідно розробити план заходів.

В основному все, що я кажу, розроблено, тільки ніхто нічого не хоче робити. Чому? Бояться, тому що за щось доведеться відповідати. До того ж це додаткова робота за таку саму заробітну плату. Тому варто виділяти людей на окремий бюджет. Якби ж у Пенсійному фонді було управління, яке займатиметься тільки такими питаннями; і зарплату там отримуватимуть лише за те, що вони сприятимуть розвиткові другого рівня, а не за те, що вони й у солідарній системі, де й так роботи вистачає. Коли ж вони будуть вирішувати такі питання?

Щодо ризиків. Ризики є. На попередньому засіданні я зазначав, що жити – це колосальний ризик. Проте боятися ризиків не треба. Чому? Бо в пенсійній системі вони мають систематичний характер, тобто присутні як вірус, який живе в організмі людини. А чи буде застуда, чи ні, залежить від імунітету. Так і тут. Від інфляції нікуди не дінешся, але її можна прогнозувати, попереджати, «пом'якшувати», однак прибрати не можна – це не в наших силах. Не можна відмовитися від інструментів, на які не впливає інфляція, бо таких інструментів ми не знайдемо.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Анатолію Васильовичу. Не знаю: оптимістична чи песимістична нота у завершенні Вашого виступу. Шановні колеги, дуже вдячні, що прийняли наше запрошення представники Міністерства

економічного розвитку і представники Міністерства соціальної політики. Хочу надати можливість виступити Світлані Валентинівні Науменковій, будь ласка.

НАУМЕНКОВА Світлана Валентинівна,
*завідувач кафедри банківської справи
економічного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Уважаемые присутствующие, коллеги, хотела бы поблагодарить организаторов этого мероприятия и особенно Ярослава Анатольевича как модератора нашего сегодняшнего «круглого стола». Я имею честь здесь представлять Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка. Благодаря возможности, заранее ознакомилась с докладом Александра Филипповича, размещенным на сайте. Целиком и полностью согласна с точкой зрения наших докладчиков: Галины Захаровны, Анатолия Васильевича, Дмитрия Анатольевича. Поэтому, чтобы не повторяться, хотела бы тоже очертить круг проблем, которые мне кажутся особенно актуальными. Многие эксперты, исходя из существования и создания в Украине трехуровневой системы, считают: первый уровень необходимо сохранять, безусловно, и Галина Захаровна об этом говорила, второй уровень – укреплять, а третий уровень, о чем уже подчеркнул Дмитрий Анатольевич, – развивать, а ни в коем случае не уничтожать. Какие же здесь основные стоят проблемы? Проблемы, конечно, грандиозно сложные и по степени масштабности задач в т. ч.

Я хотела бы провести небольшой сравнительный анализ. Есть много проблем, которые, как мне кажется, нужно расчленить на две больших составляющих или направления. Первое связано с механизмом аккумуляции средств, то есть мобилизация финансовых ресурсов: насколько привлекательна будет схема (особенно третья схема) для широкого круга населения? И второй очень сложный момент (докладчики уже затрагивали этот вопрос), – как осуществить эффективную (подчеркиваю, эффективную) трансформацию этих накопленных средств в инвестиции или во что-то еще, вот большой знак вопроса. Хотела бы обратить внимание, что сейчас у нас расходы Пенсионного фонда по сравнению с доходами государственного бюджета превышают 92 %. О чем это говорит? О том, что в государстве должен быть сформирован новый огромный сложный механизм.

Кто будет управлять аккумулярованными средствами в объеме доходной части государственного бюджета, чтобы не только, скажем, защищать от инфляции, обесценивания, высоких рисков и т. д.? Кто это будет

делать? На сколько эффективно? Какие сроки? То есть масса проблем. И что делать с рисками, которые связаны с солидарной системой?

В нашем учебном заведении читается курс ведения финансовых услуг. Мы сделали блок тем, который называется «Финансовые услуги негосударственной пенсионной системы обеспечения», чтобы молодое поколение знало и понимало, в какой системе координат им предстоит жить.

Здесь уважаемый Александр Филиппович обобщал опыт, и меня очень заинтересовал пример с государственными облигациями. Что же представляют, например, активы наших пенсионных негосударственных фондов по сравнению с западными? Я посмотрела статистику активов финансовых институтов Соединенных Штатов. Пенсионные фонды здесь трех уровней: частные пенсионные фонды аккумулируют объем средств 5,2 трлн долл., муниципальные пенсионные фонды и федеральные пенсионные фонды – 2,7 и 1,2 трлн долл. То есть в совокупности та часть средств пенсионных фондов, которая контролируется государством, превышает 4 трлн долл.

Если взять страны ЕС, то до 2020 г. активы негосударственных пенсионных фондов по прогнозам будут составлять порядка 12 млрд евро. 25 % населения ЕС является в настоящее время участниками негосударственных пенсионных фондов. Эту цифру планируют увеличить до 60 % по степени охвата.

Очень много цифр, примеров и т. д., убеждающих в том, что при сохранении солидарного уровня нужно развивать второй и третий уровень. Далее, очень интересные цифры: активы на одного гражданина США, уже накопленные, составляют 32 тыс. долл., в Великобритании – 33 тыс. долл., в Украине – 3 долл. То есть в этой ситуации для населения существуют очень большие риски. Поэтому все те риски, о которых Александр Филиппович и другие уважаемые участники говорили в своем докладе (отсутствие гибкой и разветвленной системы, отсутствие финансовых инструментов для длительного инвестирования и т. д. и плюс ситуация кризиса в Украине), рождают эффект усиления тезаврационных процессов у населения.

Интересна статистика распределения сбережений населения, которую мы проводили среди тех, кто имеет сбережения. Часть населения просто ввиду обнищания, будем говорить открыто, не имеет возможности не только участвовать в третьем уровне, но и обеспечить себе нормальное существование.

Среди тех, кто имеет сбережения, 46 % хранят наличные деньги у себя и не доверяют никому. Текущий счет в банке и срочный депозит – 23 % населения, которые имеют возможность экономить.

Далее в отношении ценных бумаг. При всем понимании проблем, которые стоят перед нашим фондовым рынком, только 1 % населения, который имеет сбережения, присутствует на фондовом рынке. А вот вклады в негосударственный Пенсионный фонд (я долго искала эту цифру) среди тех, кто имеет сбережения – 0,6 %.

Можно говорить о проблеме повышения финансовой грамотности и т. д., но я думаю, что здесь проблема немного другая. Я снова хотела обратить внимание, на сколько мощно развит пласт негосударственных пенсионных фондов (частных, государственных, муниципальных и т. д.) в других странах. Здесь интересная статистика. Если просуммировать удельный вес активов частных пенсионных фондов, государственных и муниципальных, то они составляют 16 % от общей суммы финансовых активов Соединенных Штатов. При этом коммерческие банки – только 21 %.

Следовательно, существенная часть денежных средств мобилизуется, аккумулируется через негосударственные пенсионные фонды. Я хотела бы отметить, что существует огромная проблема, связанная с обеспечением необходимой диверсификации активов, поскольку 6 млрд грн, о которых Анатолий Васильевич и другие коллеги упоминали, необходимо куда-то размещать.

И вот здесь мы снова ставим себя на позицию, как говорят «персичного громадянина», и смотрим, что нам нужно не только защитить средства, но и попытаться приумножить.

Посмотрим на кумулятивную доходность инструментов инвестирования в Украине, как же она представлена? Значит кумулятивная, то есть накопленная доходность с 2007 по 2010 гг. составила 75 %. Для сравнения, что же у нас ранее было с недвижимостью (–29 % – обвал). Депозиты (у нас 23 % населения из тех, кто имеет сбережения и не живет по принципу «никому нельзя верить и храню у себя») обеспечивают 102 %. Золото – 277 %, т. е. определенно здесь были подвижки, и банковский сектор это ощущает и т. д., и население соответствующим образом на это реагирует. Индекс ПФТС – 96 %.

Далее идет очень интересное распределение в отношении инструментов инвестирования через разного рода институты совместного инвестирования. Здесь следует отметить проблемы диверсификации и обеспечения гибкости размещения активов негосударственных пенсионных фондов. К примеру, в Российской Федерации в последних нормативных документах предусмотрены соответствующие изменения: до 70 % от капитала пенсионных фондов можно размещать в паевых фондах (то есть идет определенная синхронизация процесса), до 8 % в банковских депозитах (то есть процент достаточно существенный).

Исходя из роста доходности золота с 277 до 300 % , во всех странах (не только в РФ, во всяком случае в СНГ) повышен норматив вложений в банковские металлы в условиях кризиса – это как реакция на кризис.

О проблеме аннуитетных выплат. По типам расчетов тут преобладает схема с установленными взносами, а не установленными выплатами.

Уважаемые коллеги, обратите еще внимание на путь, которым идет Казахстан. Для поддержания негосударственных пенсионных фондов там предусмотрена и началась программа выпуска государственных ценных бумаг.

Синхронизировать эти процессы необходимо: с одной стороны, мы аккумулируем средства, а с другой стороны, куда-то нужно их вкладывать. Я позволю себе обронить очень осторожную мысль: исходя из требований диверсификации активов негосударственного Пенсионного фонда, до 50 % активов могут размещаться в ценные бумаги, доход по которым гарантирован Кабинетом Министров, и параллельно до 40 % в ипотечные ценные бумаги.

Посмотрим, что, например, происходит в США. Я называла две цифры – 5,2 и больше 4 трлн долл., но параллельно огромная сумма аккумулируется государством через федеральные ипотечные ассоциации, учреждения жилищного кредитования, агентства ипотечных полисов по поддержке государства и т. д., более 8 трлн долл.

Таким образом, если государство, которое сейчас снова поднимает проблему создания государственной ипотечной ассоциации, будет предоставлять определенные гарантии и т. д., может, есть смысл синхронизировать эти процессы под эгидой государства? В какой это будет форме? Во всяком случае эти средства, во-первых, не утекут через сомнительные высокорисковые финансовые инструменты, не будут инвестированы в ценные бумаги нерезидентов Украины и т. д.

С другой стороны, мы знаем проблему, которая сейчас возникает в нашей стране с ипотекой, и банки ее обсуждают. Откуда взять инвестиционные ресурсы для активизации процессов на ипотечном рынке?

Полностью соглашусь со всеми предложениями, высказанными Анатолием Васильевичем по поводу создания комитетов, органов, учреждений, прогона без бумаг и т. д. Необходимо посмотреть, как работает эта система, то есть как этой проблемой заниматься хотя бы в контексте каких-то алармистских суждений.

ШАМБІР Микола Іванович,
*директор Департаменту пенсійного забезпечення
Міністерства соціальної політики України*

Дякую за слово. Перше, що хотілося сказати, що незабаром розпочнеться десятий рік від прийняття двох базових законів і, по суті, визначення трирівневої пенсійної системи. У липні буде 9 років і початок десятого року від ухвалення закону. Але, як я бачу, і до сьогодні ідуть дискусії про архітектуру існування другого рівня, але ще є дискусії щодо того, чи взагалі він потрібен? Якраз дискусії останнього ще більше посилюються останніми роками в зв'язку з тими проблемами фінансового ринку, які відбуваються в т. ч. і в інших країнах.

І дуже правильно, що Інститут представив сьогодні питання ризиків пенсійної системи взагалі, ризиків існування другого рівня. Хотів би посилити це питання, бо, мабуть, треба вивчити й останні тенденції, які відбулися в тих країнах, які зробили деякі кроки назад за вже запровадженим другим рівнем: в Польщі, Естонії, особливо в Угорщині. Тобто є ще і тут досвід, який не спиняє нас у переході до другого рівня, але у крайньому разі змушує задуматися над тими ризиками, з якими ми можемо стикнутися.

Безумовно, я згоден з можливою критикою: реальних кроків не зроблено із запровадження другого рівня. І я думаю, що їх не буде зроблено доти, доки в нашій державі не буде визначена дата запровадження. Тому що коли ми визначимо дату запровадження, тоді конкретно можна говорити про реальні кроки, про ті заходи, які будуть виконуватися календарно саме за таким напрямом.

Звичайно, саме зараз необхідно оцінити й ризики запровадження, й завершити дискусії щодо участі у другому рівні.

Але з іншої сторони, я хотів би підтримати наші профспілки. Давайте подумаємо, яка саме ціль запровадження другого рівня? Що ми хочемо зробити? Підтримати фінансову систему? Підтримати ті напрямки чи ті компанії, які працюють на цьому рівні, чи ми хочемо зробити щось для людей? Ми прекрасно розуміємо, що з запровадженням другого рівня не досягнемо кардинальних підвищень у розмірах пенсій конкретних людей. Інше питання: другий рівень зможе зберегти досягнутий рівень? Чи зможе він це зробити? Це основні питання.

І я думаю, що якраз до такого напрямку (на людей) ми повинні ще раз повернутися. І саме у цьому напрямку багато зроблено: поставлено питання збереження коштів, гарантії збереження, а також визначена роль держави щодо такої проблеми.

Я згоден з Анатолієм Васильовичем, що питання на екрані – це питання майбутнього 30-річної давності, але якщо ми сьогодні не будемо про це думати, якщо не будемо думати про те, що отримує людина в кінцевому випадку, то тоді постане питання, чи взагалі потрібен нам другий рівень?

Щодо розрахунків. Розрахунки робилися і в 2007 р., і зараз, вони постійно оновлюються, тобто такі дані є.

Щодо готовності Пенсійного фонду. Я не скажу, що він на сьогодні готовий. Якщо невизначені основні параметри, то про що можна говорити? Але в будь-якому разі деякі заходи зроблені.

І знаєте, це вже мої власні спостереження. Коли я познайомився з проблемами, які є в Росії, то в мене склалося враження, що ми, можливо, параметрично більш готові, ніж Росія, яка вже 10 років як запровадила другий рівень. Але питання не в цьому, а в тому, що, безумовно, про готовність можна буде говорити лише тоді, коли ми визначимо дату запровадження другого рівня. Отже, нам потрібно передусім визначитися з такими основними питаннями й підійти до визначення дати запровадження. Це перша крапка, яка буде поставлена в такому питанні. Тільки тоді можна говорити про подальшу готовність і подальші кроки. Гадаю, що найбільш активними вони будуть саме після визначення такої дати.

Я повинен висловити вдячність Інституту, що сьогодні піднята досить цікава тема – питання ризиків. Ми зацікавлені у дискусії, аби такі питання обговорювати. Отже, нам потрібно зустрічатися та визначати-ся із такою проблемою.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую. У нас ще є представники комітетів Верховної Ради з дотичних питань. Можливо, є бажання висловитися? Прошу.

ЩУК Наталія Миколаївна,
*заступник начальника відділу пенсійної реформи
і соціального страхування Департаменту розвитку
соціальної та гуманітарної сфери
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України*

Я підтримую всіх виступаючих. Вже багато чого було сказано. Доповнюючі виступи, хотілося б сказати, що у нас дата запровадження визначена законом, але там є умова – бездефіцитність. Ми вважаємо, що це основна умова, без якої, дійсно, немає сенсу запроваджувати другий етап страхування.

Великі ризики й тиск на роботодавців. Це все пов'язано з перерозподілом страхових внесків і перехідним дефіцитом солідарної системи пенсійного страхування. Тому буде додаткове навантаження на роботодавців у частині захисту найманих працівників. Якщо це буде перерозподіл страхового внеску між роботодавцями і найманим працівником, частка в накопичувальну систему відраховуватиметься від зарплати найманого працівника.

Отож основною умовою є захист і збільшення заробітної плати, але тут теж не безмежні можливості роботодавців. Ми знаємо, що на сьогодні, оскільки у нас декларується в основному мінімальна заробітна плата, з якої сплачуються страхові внески до фондів у т. ч. і з пенсійного, особливого захисту і додаткових надходжень очікувати тут не приходиться. Тому існують ризики для достатнього фінансового захисту і пенсійної системи, і найманого працівника, і роботодавців. Таким чином, значні проблеми щодо збереження якого-небудь балансу.

ГОРЮК Наталя Василівна,

*старший юрист з пенсійних питань
Проекту USAID «Розвиток ринків капіталу»*

Я хочу підтримати тих виступаючих, які кажуть, що дійсно треба щось робити, бо проблем дуже багато. І якщо ми не будемо їх вирішувати, то вони збільшуватимуться. Ми повинні хоча б починати з чогось, розрізати цей вузол, а далі наступний і т. д. Бо питань багато за всіма напрямками: і стосовно економіки, і стосовно того, наскільки готовий Пенсійний фонд. Отож треба створювати якусь команду і, очевидно, це є, я думаю, не на рівні Пенсійного фонду, це має бути вищий рівень. Тому що у нас Пенсійний фонд виступає як виконавець у такій системі. Таким чином, структурі, яка вище над Пенсійним фондом, необхідно планувати та дивитися, які на сьогодні у нас є проблеми й поступово ставити завдання, потихеньку їх вирішувати. Але потрібно дійсно щось робити, кудись рухатися, в якомусь напрямку.

Що стосується страхових компаній, індексації ануїтету, то хочу пояснити, що дійсно нині в нас не передбачено індексування ануїтетів, взагалі нічого ще не передбачено конкретно, детально, як вони мають виплачуватися. У Законі сказано, що такі виплати здійснюються на підставі Закону «Про страхування». І малося на увазі, що концептуально виписані три види ануїтетів. Але мають вноситися зміни до Закону «Про страхування», де детально має бути все прописано, у т. ч. і передбачено: чи має бути індексування виплат, чи ні.

І, якщо Ви знаєте, на сьогодні у Верховній Раді є Законопроект у новій редакції «Про страхування» (можна використати такий момент). Хоча там тільки про третій рівень більше прописано. Отже, є можливість концептуально прописувати й передбачати виплати ануїтетів, індексування. Там є деякі статті, які можна розширити, доповнити й рухатися в такому напрямку.

Що стосується професійної системи, то, дійсно, таке питання глобальне та дуже важливе. Але так, як я міркувала, то бачила, скоріше, приєднання професійної системи й сплату внесків у ті недержавні пенсійні фонди, які допущені до роботи на другому рівні. Тобто я передбачала передусім запровадження другого рівня, а потім вже приєднання професійної системи.

Чому? Тому, що не слід запроваджувати професійну систему, доки ми трохи не розберемося із внесками. Очевидно, можливо, спочатку перерозподілити внески між роботодавцями й працівниками та якимось чином рухатися за другим рівнем, а тоді професійно. Мабуть, це потрібно робити паралельно. Але тут теж багато питань.

Вона не є настільки складною, як говорили. Професійна система, дійсно, складна. Є багато професій, специфіка різних професій, зайнятість у різних умовах: шкідливі, складні умови, і дострокових пенсій багато. Але ж тут і стоїть питання чиновників, держслужба – це теж може бути охоплено професійною системою, як учасників накопичувальної складової. Також різноплановий характер професійної системи. Тому зробимо такий висновок: треба паралельно працювати і в цьому, і в іншому напрямку.

Сьогодні згадувалося про ті країни, які зробили деякі кроки назад і трохи забрали внески із накопичувальної системи – це стосується Угорщини. Угорщина на сьогодні, дійсно, поки що зберігає тільки 3 % накопичувальної системи. Але опозиція, ліберальні партії оскаржували в Конституційному суді такі питання. Конституційний суд відтягнув таке питання доти, доки не внесли зміни і не заборонили партіям звертатися до Суду стосовно оскарження пенсійних питань.

Тобто в Угорщині повністю відбувся політичний вплив. Але наскільки я маю інформацію, ще буде оскарження у Європейському суді з прав людини, бо уряд зазіхнув на власність громадян держави.

А стосовно Естонії, то тут приклад не зовсім негативний: Естонія призупинила сплату обов'язкових внесків до другого рівня до 2011 р., і нині відновлені внески, які призупинили. Країна взяла на себе обов'язок компенсувати ті недоплачені внески, бо сплата йшла таким чином: 2 % сплачував працівник і 4 % платила держава. У період кризи призупинили сплату, а зараз 1 % платить працівник і 2 % – держава.

Вона зобов'язалася компенсувати такі відсотки через збільшення свого внеску, тобто працівник платитиме 2 %, а держава 6 %, щоб перекрити ті внески, які Естонія не доплатила.

Отже, фактично на період кризи виявився ще один ризик, політичний. Коли говорили про накопичувальну систему, то зазначали, що вона менш вразлива до політичних ризиків. Але як виявилось, коли є гроші в державі, але є дефіцит бюджету, то чому не взяти такі гроші й використати для погашення дефіциту бюджету. Тобто тут підключається політичний ризик. Дійсно, така система незастрахована.

Проте такі питання необхідно вирішувати поступово, але вирішувати. Хочу подякувати Інституту за аналіз. Справді, він широкоплановий, глибокий і викликає стимул для дискусії й обговорення таких питань. Хочеться побажати Вам подальших успіхів працювати й нарощувати оберти за таким напрямками.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Наталіє Василівно. Спільними зусиллями будемо працювати і співпрацювати, звісна річ, бо об'єкт-то один, справа одна. Шановні колеги, репліка, будь ласка.

ФЕДОРЕНКО А. В.:

Оскільки присутні представники Мінекономіки, зверну увагу на проблему компенсації працівникам Фонду оплати праці внаслідок того, що кожна застрахована особа буде змушена сплачувати певні відсотки, зростаючи від 2 до 7 % до накопичувальної системи.

Я, як роботодавець, плачу на сьогодні 33 % до солідарної системи. Починаючи з 1 січня, коли розпочинаються внески до накопичувальної системи, держава в особі Мінекономіки, Кабміну та ін. видає циркуляр, обов'язковий для всіх роботодавців усіх форм власності, що використовують найману робочу силу, тобто осіб, які сплачують страхові внески до солідарної системи: збільшити фонд оплати праці таким працівникам на 7 %; зменшити таким роботодавцям внески до солідарної системи на 7 %; спрямувати 7 % на збільшення Фонду оплати праці; зобов'язати роботодавців сплачувати 7 % до Пенсійного фонду України за рахунок Фонду оплати праці. Відбувається тільки перерозподіл, реструктуризація загальної суми внесків між роботодавцем і працівником. Але я розумію небезпеку. Якщо це зробити як побажання, то ніхто нікому нічого не добавить. Необхідно – директивно-примусово згідно із системою оплати праці і структурою єдиного соціального внеску.

КОЦЮБА Олександр Васильович,
*завідувач відділу проблем пенсійного страхування
Науково-дослідного інституту праці
і зайнятості населення Міністерства праці
та соціальної політики України та НАН України*

Тут було питання про те, чи проводилися актуальні розрахунки на випадок запровадження накопичувальної системи. Хочу сказати, що виконую такі розрахунки й маю конкретні результати. Зокрема, при 40-річному періоді накопичення під час запровадження накопичувальної системи в тому режимі, в якому вона зараз записана в законодавстві, пенсія з накопичувальної системи очікується на рівні 15 % коефіцієнту заміщення. Це значить, якщо солідарна система дає сьогодні 40–45 % (в 2050 чи 2040 рр. вона неспроможна стати ліпшою), то накопичувальна обіцяє дати 15 %.

Але такі розрахунки деякою мірою гіпотетичні, бо виконані за умови, що дохідність буде на рівні росту ВВП протягом цього періоду. А адміністративні витрати ми брали ті, які записані в законі про запровадження накопичувальної системи.

Мені було приємно познайомитися з тим матеріалом, який дав Національний інститут стратегічних досліджень, бо він широкоплановий, обґрунтований. Приємно те, що робиться акцент: проблеми пенсійної системи – це проблеми передусім економіки.

А ось щодо того, що «спасіння утопаючих – діло рук самих утопаючих», то тут знаходиться підказка, що працівники заощаджують, набувають пенсійні права й будуть захищені в старості. Це лише одна сторона медалі. Треба, щоб хтось оцінював набуті пенсійні права у солідарній системі й потім профінансував, а накопичені кошти не пропали, а виявилися реальною пенсією. Тобто це стосується й державних регуляторів.

Хочу сказати ще про одну проблему запровадження. Я вже учасник таких дискусій не перший рік. Запровадження накопичувальної системи вимагає коштів. Їх треба десь взяти й спрямувати в інвестування. Якщо такі кошти взяти із солідарної системи, то значить, що запровадження накопичувальної системи завдяки солідарній. Якщо солідарній системі компенсувати такі кошти з бюджету, то чи в бюджету є кошти? Він може прямим чином направити їх в економіку? Тут неоднозначне питання. Проте накопичувальну систему необхідно вводити; лише, як кажуть, не той момент.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Олександр Васильовичу. Я згадував, що нашими фахівцями проводилися розрахунки стосовно ймовірного макроекономічного

ефекту впровадження накопичувальної системи. Надаю слово Юрію Михайловичу Харазішвілі з інформацією про такі результати.

ХАРАЗІШВІЛІ Юрій Михайлович,
*головний науковий співробітник
відділу макроекономічного прогнозування
та дослідження тіньової економіки
Національного інституту стратегічних досліджень*

Всем добрый день, уважаемые коллеги. Очень интересная была дискуссия. Вопросы были поставлены наиважнейшие, и я хотел бы закончить сегодняшнее заседание на оптимистической ноте. Мы совместно с отделом социальной политики проводим исследование, почти заканчиваем его и будем пытаться (надеюсь, нам это удастся) дать ответы на большинство вопросов, которые сегодня были рассмотрены не просто на качественном уровне, а на количественном: конкретно сколько, когда это будет и к чему это приведет. Для этого мы уже сделали прогноз ВВП до 2050 г. в четырех главных сценариях, каждый из которых делится еще на три, т. е. 12 разных сценариев. Разные варианты развития экономики, разные инфляции, процент инвестирования пенсионных накоплений в экономику. Как это повлияет на ВВП, на инвестиции, на заработные платы и в т. ч. пенсии.

Хочу сказать, что у нас есть надежды, что решение мы нашли. Оно кажется немного революционным, может быть, для начала, но новое всегда может казаться необычным. Но тем не менее оно имеет вполне обоснованную логику: это вполне реально, что мы можем уменьшить дефицит Пенсионного фонда при 50 % инвестировании в реальный сектор экономики в два раза к 2050 г., если дефицит солидарной системы будет расти постоянно до 9 % с сегодняшних 4,3 %. Он немного уменьшится в 2020 г. вследствие повышения пенсионного возраста, но потом все равно повысится. При использовании тех методов, которые мы можем предложить, этот дефицит уменьшается с 9 % до 4 %, а при 100 % инвестировании – до 2 % в 2050 г.

И более того, при 50 % инвестировании дефицит бюджета Пенсионного фонда стабилизируется и не увеличивается дальше, а при 100 % инвестировании он доходит до 2 % и имеет тенденцию даже к уменьшению.

Поэтому хочу Вас обнадежить, что на большинство вопросов, которые сегодня были поставлены (особенно первые вопросы Галины Захаровны), мы можем дать положительные ответы. Накопительная система может иметь очень хорошее влияние на экономику. При этом пенсии и зарплаты увеличиваются очень существенно, причем для

всех сотрудников, даже которые не принимают участие в накопительной системе.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дякую, Юрію Михайловичу. Хотілося, щоб на оптимістичних нотах ми закінчили наше обговорення. А зараз хочу надати слово керівниково відділу соціальної політики Інституту, яка організувала це зібрання, Ользі Миколаївні Пищуліній.

ПИЩУЛІНА Ольга Миколаївна,
*завідувач відділу соціальної політики
Національного інституту стратегічних досліджень*

Прежде всего я хочу поблагодарить всех присутствующих здесь, во-первых, за положительную оценку нашей работы. Мы действительно очень стараемся, чтобы материалы были максимально высокого качества, чтобы они могли влиять на принятие правильных управленческих решений.

Очень благодарны Вам за высокую профессиональную дискуссию, которая является не просто важной, но и полезной для принятия стратегически правильных решений. Хочется сказать, что проблема, которую мы обсуждали сегодня, невероятно важна, остра и требует очень аккуратного решения, продуманных шагов, прежде чем начинать такое существенное кардинальное реформирование.

Проблема, которая касается накопительной составляющей – очень высокая рискоемкость. Поэтому я не могу согласиться с теми подходами, когда говорят «давайте начинать, а там посмотрим». Полагаясь на русское «авось» вряд ли мы придем к тому результату, к которому хотелось бы прийти. Мы должны очень четко, как говорится, «на берегу» понимать, какой конечный результат хотели бы получить.

Сегодня мы оказались в очень сложной ситуации, потому как непродуманные, несистемные реформы приводят к появлению очень устойчивых и неэффективных социальных, экономических и политических институтов, выход из которых (из этих сложившихся устойчивых институциональных ловушек) очень сложен и болезненный.

Поэтому, если мы принимаем решение вводить накопительную составляющую, должны понимать те риски, которыми эта система наполнена. А сегодняшняя практика, опыт соседних стран показывает, что накопительная составляющая является невероятно уязвимой. И основной вывод, который напрашивается, по результатам нашего сегодняшнего обсуждения, это то, что пенсионная составляющая, накопительная составляющая зависит от той политики государства,

которая проводится. И если накопительная система может стабильно развиваться в условиях экономического роста, то в условиях нестабильности, кризиса, прежде всего финансовых рисков является очень уязвимой. Именно поэтому мы должны отдавать себе отчет в том, что государство, решив создавать накопительную систему, должно очень четко понимать конечный результат этого действия и создать все полноценные действующие эффективные институты, которые и будут обеспечивать функционирование этой системы. Это именно та задача, которую нам предстоит совместно решить, и над которой, я думаю, мы будем в дальнейшем продуктивно работать. Большое спасибо за участие и приглашаем Вас еще к нам.

ЖАЛЛО Я. А.:

Дякую, Ольго Миколаївно. Дякую Всім, хто брав участь, автору доповіді, організаторам «круглого столу». Я, не претендуючи на якийсь підсумок, хотів насамкінець зазначити, що ми маємо на сьогодні? Є суспільство, економіка, певна органічна система, організм, в якому все знаходиться на своєму місці, який виконує свою функцію й існують тісні внутрішні зв'язки. Кожна людина, член суспільства думає про свою старість, про забезпечення себе в непрацевдатному віці, формуючи так чи інакше якісь заділи на цей період.

Беручи до уваги кроки, які здійснюють різні держави світу, Україна, власне, знаходиться, можливо, в якомусь потоці спроб формування різноманітних моделей пенсійного забезпечення: від накопичувальних до розвитку в подальшому недержавних систем.

Вони, власне кажучи, всього-на-всього мають на меті організувати або цивілізувати об'єктивне прагнення, об'єктивну потребу людей сформувані своє накопичення на старість і, очевидно, що оптимальним інститутом. Ольга Миколаївна говорила про інституційні пастки, але все-таки формуються, викристалізуються оптимальні інститути, тобто такі, які будуть найбільш адекватними у підтриманні об'єктивного прагнення людини створити собі заощадження на старість.

Думаю, коли працюємо над пропозиціями щодо формування другого, третього рівнів пенсійної системи в Україні, ми могли зрозуміти, що нам потрібно насамперед намагатися цивілізувати й організувати абсолютно природні, об'єктивні речі. У даному випадку, якщо ми говоримо про організм, про цілісність економіки як організму, було б, звичайно, найліпше, якби цивілізованість та організованість дозволила отримати певний ефект від таких заощаджень уже сьогодні.

Навіть для тих, хто не бере участь у такій системі, могли б мати непрямі зиски з підвищення заробітних плат, економічного зростання

тощо. Тому перед нами є величезне завдання. Думаю, що сьогоднішнє засідання стало кроком і для того, щоб думати, і для того, щоб вже, можливо, приймати якісь рішення. Хочу Вас запевнити, що результати будуть дуже детально опрацьовані Інститутом і використані у підготовці відповідних аналітичних матеріалів. Ми розмістимо звіт в оперативному режимі на сайті Інституту, у більш довгостроковому режимі забезпечимо видання й доповіді, і матеріалів обговорення, щоб теж долучитися до загальної канви обговорення такої проблеми у сфері нашої економічної науки й політичної думки. Дуже Всім дякую, до нових зустрічей за нашим «круглим столом».

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ МАЙБУТНІХ НАСЛІДКІВ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ	5
РОЗДІЛ II. ЗАГРОЗИ ПЕНСІЙНІЙ СИСТЕМІ	16
2.1. Традиційні загрози пенсійній системі	16
2.2. Новітні загрози пенсійній системі	22
РОЗДІЛ III. ЗАГРОЗИ, ЩО ГЕНЕРУЮТЬСЯ ПЕНСІЙНОЮ СИСТЕМОЮ	28
3.1. Загрози дореформеної пенсійної системи	29
3.2. Загрози реформованої пенсійної системи	35
РОЗДІЛ IV. ПЕНСІЙНА СИСТЕМА ТА МАЙБУТНІ КРИЗИ	45
РОЗДІЛ V. ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ РЕФОРМОВАНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ	48
5.1. Запобігання знеціненню пенсійних накопичень унаслідок інфляції	49
5.2. Забезпечення якісного державного регулювання та нагляду	51
5.3. Підвищення стійкості фінансових ринків	52
РОЗДІЛ VI. НОВІТНИЙ ПІДХІД ДО СТИМУЛЮВАННЯ ДОБРОВІЛЬНИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ ГРОМАДЯН	54
ВИСНОВКИ	58
РЕКОМЕНДАЦІЇ	61
ПІСЛЯМОВА	63

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ «КРУГЛОГО СТОЛУ»	65
ЖАЛІЛО Я. А.	70
КОВАЛЬ О. П.	71
ЖАЛІЛО Я. А.	73
ГОЛЕУСОВА Г. З.	73
ЖАЛІЛО Я. А.	76
ЛЕОНОВ Д. А.	77
ТКАЧЕНКО Л. Г.	83
КОВАЛЬ О. П.	86
ЖАЛІЛО Я. А.	87
ФЕДОРЕНКО А. В.	87
НАУМЕНКОВА С. В.	91
ШАМБІР М. І.	95
ЩУК Н. М.	96
ГОРЮК Н. В.	97
ФЕДОРЕНКО А. В.	99
КОЦЮБА О. В.	100
ХАРАЗІШВЛІ Ю. М.	101
ПИЩУЛІНА О. М.	102
ЖАЛІЛО Я. А.	103

Наукове видання

**РИЗИКИ, ЗАГРОЗИ, ПРІОРИТЕТИ ТА НАСЛІДКИ
РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор: *Н. І. Палій*
Коректори: *Н. І. Палій, Є. Ю. Стрижеус*
Верстка: *Є. Ю. Стрижеус, О. Л. Чернявський*
Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
01030, Київ-30, вул. Пирогова, 7-а

Підп. до друку 1.10.2012. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1. Різограф.
Гарн. «PetersburgС». Обл.-вид. арк. 7,64. Наклад 200 пр. Зам.

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13-Б
Тел./факс 501-93-01

ДЛЯ ПОДАТК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК